

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

Інститут соціальної та політичної психології

Н.І. Череповська

МЕДІАОСВІТНІ РЕСУРСИ РОЗВИТКУ ПАТРІОТИЗМУ

І КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДІ

(навчально-методичний посібник)

Київ – 2016

Навчально-методичний посібник «Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді» має на меті оптимізувати процес розвитку патріотизму старшокласників, студентів та їхньої медіаграмотності засобами медіаосвіти. Автор посібника висуває ідею ресурсності патріотизму особистості в умовах інформаційної війни та оновлення його такими новими інструментальними якостями, як: свідоме ставлення до інформації, здатність до рефлексії емоцій, почуттів щодо сприйнятого, його критичне осмислення і здатність до самостійного висновку, творче переосмислення та інші.

Посібник спрямовано на забезпечення педагогів навчальним матеріалом, методичними і практичними рекомендаціями щодо оптимізації процесу розвитку патріотизму молоді та її медіаграмотності. Зокрема, посібник містить програму і методiku «Я патріот», технології розвитку нових якостей патріота цифрової доби тощо.

Посібник адресовано медіапедагогам, учителям, психологам, викладачам, соціальним педагогам / працівникам, батькам і всім тим, хто цікавиться темою сучасного українського патріотизму.

ЗМІСТ

Вступ

I. Що таке український патріотизм?

1.1. Феномен патріотизму та українського націоналізму.

1.1.1. Багатоаспектність феномену патріотизму та його загальне визначення.

1.1.2. Український націоналізм як любов до України.

1.1.3. Суть феномену патріотизму у мікро-, мезо-, макро вимірах.

1.2. Взаємозв'язок патріотизму і національної ідентичності.

1.2.1. Що необхідно знати про національну ідентичність.

1.2.2. Криза національної ідентичності та її види в Україні.

1.2.3. Психологічні механізми і засоби формування громадянської національної ідентичності, громадянськості та сучасного українського патріотизму.

1.3. Український патріотизм як ресурс особистості в умовах гібридної, інформаційної війни та нові якості патріота інформаційної доби

1.3.1. Інформаційна війна в Україні.

1.3.2. Патріотизм як психологічний ресурс особистості в умовах інформаційної агресії.

1.3.3. Медіаграмотність: нові інструментальні якості патріота цифрової доби.

II. Патріотичне виховання молоді засобами медіаосвіти

2.1. Патріотичне виховання дітей і молоді

2.1.1. Дещо з історії виховання патріотизму.

2.1.2. Основні етапи та вікові особливості патріотичного виховання дітей і молоді.

2.1.3. Складові патріотизму та принципи їх формування: Образ-Слово-Дія.

2.2. Медіаосвітні ресурси виховання патріотизму

2.2.1. Мета, основні завдання медіаосвіти.

2.2.2. Методи, засоби, технології розвитку патріотизму старшокласників

2.2.3. Форма організації патріотичного виховання старшокласників: аналітична практика і медіаклуб.

2.3. Медіаграмотність молодого патріота: технології розвитку інструментальних якостей медіаграмотності.

2.3.1. Рефлексія емоцій, почуттів: технологія стимулювання розвитку.

2.3.2. Критичне мислення – основа медіаграмотності.

2.3.3. Творче медіасприймання та інші інструментальні якості патріота.

III. Практична допомога медіапедагогу

3.1. Комплексна програма патріотичного виховання молоді «Я патріот»: медіаграмотність.

3.2. Методика «Я патріот»: структура, рекомендації щодо проведення.

3.3. Патріотичне виховання у ході дискусій.

Післямова

Література та електронні ресурси

ВСТУП

Перехідний період великих змін суспільних пріоритетів в нашій державі, а також складні геополітичні, внутрішньо політичні труднощі, гібридна, інформаційна війна призводять як до сплеску національної активності, підйому патріотизму в українському суспільстві, так і до повної апатії, зникнення патріотичних цінностей, розмиття і втрати національної ідентичності. Відсутність патріотичних почуттів до України, загальнонаціональної ідентичності у деяких верствах наших співвітчизників, ментальний розкол населення – усе це призвело до кримського «референдуму» і його наслідків та уможливило «руську весну», а невдовзі й російсько-українську війну на сході країни. Доля українського народу історично складалась так, що він уже неодноразово був «примушений здавати іспит на виборення самостійної держави». Для того, щоб здолати чергову історичну перешкоду на цьому шляху, нині ми маємо напружити свої сили і врахувати помилки минулого, щоб не повторювати їх. Всі помилки можна звести до однієї: *недостатня любов до Батьківщини або повна відсутність її* у керівників і частини населення та керування в діяльності мотивами егоїзму (Г. Ващенко).

Патріотизм в українському суспільстві становить не тільки соціальну або педагогічну проблему: патріотизм як цивілізаційний, історичний, соціокультурний, психологічний феномен є не достатньо теоретично осмисленим і дослідженим в науковому розумінні, а переважна більшість сучасних напрацювань присвячена вихованню патріотизму молоді у форматі застарілих педагогічних способів викладання.

Філософська та соціальна сутність патріотизму переважно пов'язується дослідниками з тим, що кризові явища в суспільстві активізують ставлення людей до деяких історично-культурних феноменів, а сам патріотизм розглядається як джерело відродження суспільства. Такий підхід заснований на розумінні патріотизму як складного соціокультурного явища, що пронизує основні сторони життєдіяльності, як суспільства, так і окремої особистості,

може стати одним із факторів консолідації та розвитку суспільства, подолання багатьох негативних явищ сьогодення.

Психологічні основи патріотичного виховання у ХХ столітті досліджували Б.Г. Ананьєв, П. П. Блонський, Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, О. М. Леонтєв, А. В. Петровський, П. Якобсон. Сучасні психолого-педагогічні дослідження спрямовані на визначення *принципів формування й розвитку патріотизму суспільства, вивчення таких психологічних механізмів, як інтеріоризація, сублімація, проекція, ідентифікація, що задіяні у процесі виховання патріотизму та впливають на формування патріотичних якостей особистості* (І. Бех, Н. Волошина П. Гнатенко, О. Киричук, Н. Михальченко, В. Павленко, Н. Снопко, С. Таглін та інші). Серед сучасних українських дослідників, які працюють над питанням патріотичного виховання та громадянських якостей особистості варто зазначити таких спеціалістів, як І. Бех, П. Вербицька, О. Жаровська, П. Ігнатенко, В. Матящук, А. Погрібний, Ю. Руденко, К. Чорна, О. Шестопалюк та багато інших.

На державному рівні актуальність проблеми виховання патріотизму знайшла своє відображення у таких документах, як Указ Президента України Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 - 2020 роки, Концепцією національно-патріотичного виховання дітей та молоді, Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді [2; 25; 50] та інших.

Зважаючи на те, що феномен патріотизму за своєю соціокультурною, психологічною природою є динамічним, який формується, розвивається, зміцнюється або притуплюється, тобто, постійно трансформується, модифікується під впливом різноманітних зовнішніх чинників, ми, спираючись на ідеологів українського патріотизму (Д. Донцов), доповнили думку і розвинули *ідею постійного оновлення змісту і набуття патріотичних якостей особистості, відповідних конкретному історичному часу розвитку суспільства*. Тому, якщо загальною ознакою сучасної людської цивілізації стало виникнення високих технологій, інформаційного

суспільства, глобалізаційних процесів, то новими якостями патріота, має стати така система знань, навичок, умінь, яка здатна забезпечити вільне функціонування у такому суспільстві, його оптимальну взаємодію з медіапростором. Однією з надважливих складових цієї системи є медіаінформаційна культура особистості і медіаграмотність зокрема, головним елементом якої є *активізація самостійного мислення людини*.

Загальною, стратегічною метою медіаграмотності є *формування нової людини*, ефективної в її взаємодії з світом медіа, світом інформації в цілому. Конкретною, так би мовити, тактичною метою медіаграмотності є *розвиток таких інструментальних якостей*, як свідоме ставлення до будь-якої інформації, рефлексії емоцій, почуттів щодо сприйнятої інформації, критичність мислення, креативність сприймання та інших.

Саме тому даний навчально-методичний посібник «Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді» присвячено досягненню означених цілей.

Структура посібника складається з трьох основних розділів. Перший розділ становить *виклад навчального матеріалу*, який охоплює тему феномену патріотизму, українського націоналізму, національної ідентичності, патріотизму як ресурсу особистості в умовах інформаційної війни. Другий розділ містить короткий огляд історії виховання патріотизму, вікову періодизацію патріотичного виховання, описує методи, засоби, форми організації патріотичного виховання та *методичні вказівки* з технологій розвитку провідних якостей медіаграмотності. Третій розділ представлено Програмою патріотичного виховання засобами медіаосвіти «Я патріот», однойменною модульною методикою, яка забезпечує реалізацію цієї Програми та *практичними рекомендаціями* щодо здійснення розвитку медіаграмотності та патріотизму молоді засобами медіаосвіти і за допомогою активізації мислення у процесі обговорення сприйнятого патріотичного медіаконтенту. Представлений посібник також містить вступ, післямову, список літератури та електронних посилань.

I. Що таке український патріотизм?

Метою розділу є виклад навчального матеріалу для учнів/слухачів курсу патріотичного виховання «Я патріот: медіаінформаційна культура», який передбачає: *ознайомлення* з багатоаспектним феноменом патріотизму та загальним визначенням цього поняття; *представлення* українського націоналізму як специфічної форми патріотизму; *розгляд* патріотизму особистості в психологічному плані та його структури. Також розділ *знайомить* слухачів з видами національної ідентичності та її взаємодії з патріотизмом, *пропонується* варіант визначення сучасного українського патріотизму. Крім того, *розглядається* інформаційна війна та методи її ведення, спрямовані на руйнування ідентичності особистості; у свою чергу, патріотизм особистості *визначається* як ресурс спротиву деструктивним інформаційно-психологічним впливам. Наприкінці розділу *розглядаються* традиційні якості патріота і *запропоновано* новітні актуальні, які відповідають викликам інформаційної доби.

1.1. Феномен патріотизму та українського націоналізму

Актуальність теми патріотизму в Україні наразі важко перебільшити: це надважливе, стратегічне і водночас суперечливе питання. Патріотизм є набагато більшим явищем, ніж ми можемо охопити його якоюсь однією темою, утім, його затребуваність зобов'язує науковців і педагогів впритул наблизитися до розв'язку проблеми патріотичного виховання молоді.

1.1.1. Багатоаспектність феномену патріотизму та його загальне визначення

Патріотизм становить предмет пізнання, дослідження багатьох гуманітарних наук. Будучи історичним, соціокультурним явищем, патріотизм впливає на розвиток і трансформацію культурного, соціального, політичного, морально-духовного життя будь-якого суспільства і кожної окремої людини зокрема. Поширеним визначенням патріотизму є *любов* до своєї Батьківщини та *відданість* своїй спільності, шанобливе *ставлення* до героїчної історії, *вірність* культурним, релігійним традиціям. Навіть таке узагальнене поняття

патріотизму однозначно вказує, що його основою є емоційно-почуттєва сфера людини.

Утім, патріотизм має багато інших і навіть суперечливих визначень, які вказують на різноплановість цього явища, що, у свою чергу, стає передумовою виокремлення різних його видів, форм.

Отже, розглянемо феномен патріотизму в декількох його аспектах: історичному, соціокультурному, психологічному та інше.

Вид *патріотизму як любові до рідного краю/території* існував мабуть завжди, відколи людина усвідомила себе людиною і виокремила територію свого проживання. Так, для мисливця рідним краєм були ліси, для рибалки – узбережжя річок, морів, а кочовикові були любі степи, землеробові ж – земля, яка його годує. У більш пізні історичні часи територія стала уособлювати в собі не тільки місце, але й країну проживання, а іноді – навіть державу з владою на чолі.

Ключовим механізмом любові прадавньої людини до рідного краю спочатку була *прив'язка до ареалу існування* як можливість забезпечити живлення та використання певних природних ресурсів, а вже пізніше – звичка жити на цій території за відповідним укладом.

Тому в *історичному контексті* патріотизм визначатиметься за *територіальною ознакою* і матиме такі форми вияву як:

- «землеробський» – мабуть найдавніший вид патріотизму – як любов прадавнього рільника до землі, яка оброблялась його дідами й переходила у спадок нащадкам; є актуальним і для сучасних селян і фермерів як любов до своєї садиби, землі, до свого села;

- «побутовий» – любов до рідної домівки, оселі, вулиці тощо;

- «екологічний» – від любові до рідної природи, збереження ресурсів своєї країни до екологічного ставлення щодо всієї планети як домівки людства;

- «полісний» («містечковий») – любов до свого міста;

- «регіональний» – любов до свого регіону як «малої батьківщини» (Криму, Донбасу, Галичини, Поділля, Півдня, Полісся тощо);

- «державний» – любов до своєї держави як країни (відрізняється від «державницького» патріотизму: дивись *Словник*);

- «конституційний» патріотизм – коли люди пишаються досягненнями своєї країни (наприклад, розбудовою вільної демократичної держави у Німеччині);

- «імперський» – любов до «величності» своєї імперської держави, важливим елементом якої є саме значна територія, а також вплив на великі території; відповідно, імперський патріотизм передбачає лояльність до уряду імперії, його зовнішньої і внутрішньої політики (Росія, США).

Територіальний вид патріотизму як *любов до рідного краю* може еволюціонувати у своїх формах від любові до рідної оселі, найближчого навколишнього середовища, оточуючого світу аж до теренів власної країни, а далі – до мегарегіону, до якого належить країна (наприклад, Європи, Австралії, Америки тощо) і ймовірно – до планети Земля, її екології зокрема.

Такий патріотизм можна умовно назвати **«територіальним»**.

Не менш давнім за «любов до свого краю» є такий вид патріотизму, як ***вірність своїй спільноті*** та ***ставлення людини до інших*** соціальних груп, народів, їхніх традицій, вірувань, культури тощо.

Ключовим механізмом ставлення людини до своїх та інших є *визначення їх як «друзів» або «ворогів», а також «нейтральних»*. Цей умовний розподіл також має давні корені з тих часів, коли людність гуртувалася навколо своєї спільноти, утворювала свої правила буття та ворогувала з іншими групами за територію, ресурси тощо.

Соціокультурний аспект висвітлює патріотизм як об'єктивну реальну дійсність, яка складається із суспільно-політичного і духовно-морального явищ та визначає його за критерієм *ставлення до «своїх-чужих»*:

- «етнопатріотизм» – любов до свого народу;

• «шовіністичний» – походження терміну пов'язують з висловом і діями французького наполеонівського капрала Шовена; «Французи – кращі за всіх, всі гірші за французів!»; це любов до свого народу, його піднесення за різними ознаками вищості, месіанського призначення й водночас підкреслена зневага, виражена ненависть до інших народів; такий патріотизм Г. Ващенко називав «хворим патріотизмом»;

• «егоїстичний» – щира любов до своєї нації допускає прагматичне, споживацьке ставлення до інших народів і націй (Британська 18-19 ст. та інші); перегукується з «імперським», втім якщо «імперський» спирається передусім на «велич імперії», то «егоїстичний» передбачає цинічне грабування ресурсів колоній, прагматичне ставлення і знецінення людської праці тамтешніх «чужих» для блага «своїх», своєї держави;

«загальнонаціональний» – позитивне, толерантне ставлення до усіх громадян України, незалежно від їх етнічного походження; наразі дуже актуальний в Україні. Теоретичним підґрунтям загальнонаціонального патріотизму стали напрацювання українських ідеологів і мислителів. Так, свого часу С. Бандера висував три форми ставлення до «неукраїнців»: побратимське – для тих, хто, незалежно від своєї національності, разом з українцями любить Україну, бореться за її незалежність і розвиток; толерантне/нейтральне – до тих людей, які живуть поруч і не протидіють цій боротьбі: в Україні всім місця вистачить; вороже – до тих, хто протидіє національно-визвольній боротьбі українського народу, що природно провокує таке ставлення в будь-якій державі і в будь-якого народу.

Вид патріотизму як *ставлення до свого-іншого народу* також розвивається у напрямі від етнічного до загальнонаціонального: від найближчого, родинного оточення, свого етносу та інших – ворожих/не ворожих народів.

Цей вид патріотизму умовно назвемо **«соціальним»**.

Патріотизм завжди був не тільки історичним, соціокультурним, а й **психологічним феноменом** – психічною реальністю у вигляді почуттів,

ставлень до рідного краю, свого/чужого етносу, які більшою або меншою мірою були властиві окремому суб'єкту.

Критерієм патріотичності людини завжди був і залишається *вияв цих почуттів, ставлень, а також їх дієвість у практичній площині*. Тобто, пусковим механізмом реалізації патріотизму особистості є *перехід «внутрішнього патріотизму» у «зовнішній»*: готовність і здійснення патріотичних емоцій, почуттів, ставлень, переконань у дії, вчинки, самопожертву суб'єкта заради Батьківщини.

Отже, *психологічний підхід* репрезентує патріотизм передусім як суб'єктивний феномен у вигляді *комплексу суб'єктивно-значущих почуттів до Батьківщини*, (а також знань, переконань, готовності до практичних дій для її блага), які мають відтворюватися у діях, поведінці, вчинках патріотично налаштованої особистості.

Патріотичні почуття окремого індивіда, які ґрунтуються на його переконаннях, світоглядній позиції, особистій системі смислів і цінностей та трансформуються/або не трансформуються у патріотичні дії, які можуть бути конструктивними або неефективними, утворюють наступні форми індивідуальних особистісних «патріотизмів», таких, наприклад, як:

- «ура!-патріотизм» (або «пивний») – заснований лише на гіпертрофованих почуттях, які легко здіймаються як піна; ці почуття є досить поверховими, хоча й стенічними; може бути дієвим, як правило, неконструктивним; сутність: сильні, але нетривалі почуття;

- «квасний патріотизм» – вислів належить П. Вяземському; пізніше стало іронічною назвою хваління усього «нашого», «свого», яке ґрунтується на любові до усього російського у традиційному культурному контексті: готувати квас, їсти кашу, носити національний одяг; піднесений псевдопатріотизм, неконструктивний, деякою мірою перегукується з нашим, «беззубим» українофільством; сутність: любити і культивувати тільки «своє», принижуючи культуру і традиції інших;

- «українофільство» – щира любов до всього українського: культури, традицій, мови; колекціонування предметів вжитку, народного одягу; участь у культурних заходах; мовлення виключно українською, часто вишуканою мовою; носіння вишиванок..., але на користь Батьківщини майже або зовсім нічого не робиться; саме серед сучасних українофілів часто лунають думки на кшталт: «а чи не виїхати до Канади/Гіспанії/Гамерики, бо в Україні ніколи не буде нічого доброго?»; або інше: надання дітям, онукам якісної, коштовної освіти (і за кордоном у тому числі) з метою їх подальшої професійної кар'єри..., але не в рідній країні, а в чужих світах; не дієвий, як і «квасний»; сутність: такий собі, специфічний, егоїстичний «патріотизм» за принципом «Я люблю Україну, але себе і своє – найбільше!»;

- «будьмо-гейний!» – так званий «застільний» патріотизм, який актуалізується у формі гасел, емоцій, як правило, під час застілля; не дієва форма;

- «галушковий» (або «шлунковий») – так само, поверховий патріотизм, виражений у любові до національної кухні (галушок, вареників, борщу), у культивуванні деяких продуктів, наприклад, сала тощо;

- «зітхальний» / «сентиментальний» – також заснований на неконструктивних емоціях, які зумовлені, наприклад, читанням історії України, яку «без брому читати неможливо!», художньої літератури, яка відображує героїчну, військово-патріотичну тематику, або зумовлені переглядом неоднозначно висвітлених новин в медіа; така інформація сприймається переважно драматично, зі сльозами, зітханнями; в контексті сучасних подій в країні – додатково доповнюється депресивними настроями, висловлюваннями («усе пропало!», «знову зрада!», «все погано!»); бездіяльний пасивний вид патріотизму; властивий сентиментальним, боязким людям;

- «громадянський» або «конструктивний» – любов до Батьківщини поєднується з сумлінним ставленням передусім до своїх персональних конституційних, правових, професійних обов'язків (навчання), а також із

суспільно-корисною діяльністю через громадянську активність; призводить до результатів, що в цілому мають сприяти розвитку рідної країни; акцент – у конструктивній дієвості, дієвий патріотизм;

- «військовий» або «мілітарний» патріотизм – забезпечується воєнно-патріотичним вихованням і прийняттям присяги професійними військовими щодо готовності вірно служити своїй Батьківщині і якщо треба – віддати життя за неї; активний, конструктивний тією мірою, яка передбачена специфікою самої військової діяльності; акцент – професійна готовність захищати, психологічна готовність загинути за Батьківщину; дієвий патріотизм;

- «ідейний/жертвний» – передбачає велику самовідданість суб'єкта ідеї служіння Батьківщині, як готовність повністю поступитися особистими інтересами, присвятити їй своє життя, готовність терпіти муки і навіть жертвувати власним життям заради України. Так, борці Холодного Яру боролися за самостійну Україну, а їх гаслом було «Воля України або смерть!»; націоналісти ОУН і вояки УПА сповідували ідею створення УССД: «здобудеш українську (самостійну соборну) державу або загинеш за неї в бою!»; патріотизм героїв Майдану, добровольців АТО, патріотів ЗСУ загалом об'єднує ідея: «Україна – понад усе!», в якій передбачається намір змінювати країну на краще, захищати її територію від ворогів, навіть ціною власного життя. Це – найвища, жертвна любов до Батьківщини; акцент – готовність до самопожертви, високий чин (вчинок); дієвий патріотизм.

З вище зазначеного бачимо, що патріотизм у психологічному вимірі має (або не має) певний вектор розвитку: від егоїстичного «я люблю...» до «заради Батьківщини я здатен на ...».

Патріотизм у психологічному аспекті, як *вияв внутрішніх почуттів, ставлень у їх зовнішню дієвість, практичну площину*, визначаємо як **«особистісний»**. Відразу зауважимо, що деякі форми особистісного патріотизму можуть поєднуватися, доповнюючи одна одну.

Як зазначалося вище, критеріями особистісного патріотизму є почуття/ставлення та дієвість їх реалізації. Виникає правомірне запитання: як здійснюється трансформація *«почуття → дія?»*.

Суб'єктний підхід в психології дозволяє визначати особистість патріота як суб'єкта діяльності, тобто, наділяє його властивістю *активності*, яка, у свою чергу, і становить критерій ефективності/дієвості його патріотизму. Тобто, рівень вираженості внутрішньої активності суб'єкта у купі з його світоглядними позиціями сприяє формуванню його особистого стилю/типу патріотизму: від пасивного *«зітхального»*, *«галушкового»*, *«українофільського»* тощо до активного практичного, конструктивного, вчинкового. Тобто, розвиток дієвого патріотизму особистості обумовлюється: 1) *внутрішньою активністю* суб'єкта, 2) його *спрямованістю перетворювати/втільювати патріотичні почуття*, ставлення у щось більш реальне, 3) *готовністю і реалізацією дій*, починаючи від невеличких справ на користь ближньому оточенню, суспільству, до більш вагомих вчинків, чину на благо Батьківщини. Також є важливим 4) *підтримання* в собі патріотичної наснаги, 6) *регулярного здійснення* великих і малих справ.

Повертаючись до багатоплановості феномену патріотизму та його визначення, обов'язково необхідно звернути увагу на часто-густо суперечливе, як правило, негативне його визначення. Причинами, що пояснюють знецінення патріотизму, може бути наступне:

по-перше, існування деяких так би мовити, *«нездорових» форм патріотизму* (Г. Ващенко); наприклад, шовінізм з його ненавистю до інших народів, дескредитує поняття патріотизму загалом, і конструктивного, *«здорового»* зокрема;

по-друге, *некритичне цитування і тиражування думок відомих людей*, які сповідували певні світоглядні позиції і мали суб'єктивне, специфічне розуміння патріотизму у негативному ключі. Так, Л. Толстой вважав патріотизм неприродним, нерозумним почуттям, яке спричинює біди, від

яких страждає людство; на його думку, це почуття не треба виховувати, а навпаки, його має бути придушеним і знищеним [52]. У свою чергу, О. Уайлд вважав патріотизм релігією скажених, злих людей тощо;

по-третє, значення патріотизму спотворюється, коли *фраза вилучена з контексту*. Так, відомий вислів С. Джонсона про те, що «патріотизм є останнім притулком для негідника» нібито викриває патріотизм, як дещо огидне, жахливе. Утім, зазначена фраза, яка особливо широко цитується «не патріотами», насправді спотворює суть самого змісту, ключовим моментом якого є поняття «негідник». Справа полягає у тому, що С. Джонсон мав на увазі британців, які скоїли злочин і для того, щоб уникнути справедливого покарання застосовували «патріотичний» акт, який дозволяв «негіднику» отримати помилування і замість тюрми або навіть шибениці, надавав можливість відправитися у британські колонії. Тобто, автор мав на увазі такий «патріотизм», який в усі часи, у всіх народів був цинічним прикриттям особистих інтересів [39];

у четверте, часто відбувається *підміна поняття патріотизму на націоналізм*, який імперською ідеологією традиційно трактується тільки у негативному ключі.

Утім, взаємозв'язок між патріотизмом і націоналізмом існує та який буде розглянуто у наступній темі.

Узагальнюючи вище викладене можна сказати, що існують такі основні види патріотизму як «територіальний», «соціальний», «особистісний», які мають багато форм вияву...

Завдання

1. Підготувати повідомлення (до 3 хв.) про сучасного героя (Майдану, АТО, волонтера тощо). Охарактеризувати суть їхнього патріотичного вчинку.
2. Написати, які форми особистісного патріотизму можуть доповнювати один одного, а які є взаємовиключними. Пояснити.

Дискусії

1. Громадянин і патріот: захист незалежності та територіальної цілісності України.
2. Шанування державних символів України. Проблема мови та її розв'язання.
3. Чи існують способи «навернення» громадян до України, байдужих/ворожих до неї?
4. Чи є сумлінне навчання в школі дієвим виявом патріотизму?

Контрольні запитання

1. Що таке патріотизм у широкому розумінні?
2. Які поширені критерії визначення патріотизму? Назви їх.
3. Дай визначення форм патріотизму за територіальною ознакою. Назви і опиши його види.
4. Дай визначення форм патріотизму за ставленням до «своїх-чужих». Назви і опиши його види.
5. Дай визначення форм патріотизму за психологічною ознакою. Назви і опиши його види.
6. Поясни сутність активного і пасивного патріотизму. Наведи приклади. Як розвивається дієвий патріотизм?
7. Назви причини негативного ставлення до патріотизму?
8. Чому форма загальнонаціонального патріотизму наразі є актуальною в Україні? Яким повинен бути патріот України?
9. Якщо ти вважаєш себе патріотом, то на підставі самоаналізу визнач вид власного патріотизму.

Для самостійного вивчення

1. Гонський В. Людина і нація. Час воїнів. – К.: Основа, 2012. – 264 с.
2. Донцов Д. Патріотизм і характер / Патріотизм. – Львів, 1936. – С. 48 – 63.

1.1.2. Український націоналізм як любов до України

Патріотизм як соціокультурний феномен, є певною мірою дотичним до націоналізму. Чимало сторінок історії України присвячено саме націоналізмові, під знаменами якого утворювалися українські просвітницькі рухи, молодіжні патріотичні організації, націоналістичні військові організації, політичні партії тощо. Саме під проводом націоналістів велась запекла національно-визвольна боротьба за незалежність України проти нацистської Німеччини, більшовицької Росії, буржуазної Польщі протягом ХХ століття.

Націоналізм має прямий стосунок як до патріотизму, так і до національної свідомості. Якщо *патріотизм* існував протягом всього часу існування людських спільнот, тобто є явищем дуже давнім (хоча й відомим під іншими назвами як то: «любов до рідного краю», «вірність власному народові/спільноті», «вірність віруванням і традиціям»), а *національна свідомість* є живим відчуттям, гордістю спільноти з того, що відрізняє її власний народ від інших (тобто, становить відчуття культурної ідентичності), то *націоналізм* є прагненням зберегти або посилити культурну чи національну ідентичність в часи, коли ця ідентичність опиняється під загрозою, є реакцією на небезпеку щодо своєї країни, свого народу. Націоналізм по суті становить імунітет проти геноциду етнічної спільноти [37].

На думку Г. Кона, націоналізм – це передусім «ідея, яка наповнює людський мозок і серце новими думками і новими почуття та спонукає людей втілювати свої переконання в організованій діяльності», це стан свідомості у груповій психології, який відповідає певній політичній реальності [24, с. 479].

В академічному контексті, націоналізм найчастіше визначається як ідеологія, принциповою тезою якої є цінність нації – найвищої форми суспільної єдності та її первинність у державотворчому процесі.

Натомість позиція імперій щодо націоналістичних рухів в колоніях завжди мала упереджене, щоб не сказати, вороже ставлення до «націоналізмів» народів, які входили до їх складу. І це є зрозумілим, бо метою імперії, наддержавних, глобалістських утворень є асиміляція етносів у дещо однорідне, слухняне, відповідно – кероване. (Згадаймо, наприклад, «римлян» з покорених Римом країн, «советский народ» тощо). Саме тому «націоналізм» у широкому вжитку часто-густо має саме негативне/імперське забарвлення і відповідно викликає неправильне його розуміння з боку пересічних людей.

Втім націоналізмові присвячено чимало академічних напрацювань, відображених у багатьох роботах різних мислителів від Й. Фіхте до Е.Гелнера.

Якщо патріотизм як любов до краю, вірність спільності існував з давніх-давен, то націоналізм виник в умовах зародження капіталізму (XVII – XVIII ст.). Причиною стало об'єднання народів в нації на підставі виникнення національної свідомості, наприклад, як побожних людей в ході революції XVII ст. в Англії; як потреба в оновленні держави під час Французької революції XVIII ст. тощо.

Багато теоретиків погоджуються з думкою Г. Кона про існування двох основних видів націоналізму: Західного і Східного.

Так, у західному світі, в Англії та Франції, Нідерландах та Швейцарії, у Сполучених Штатах та британських домініонах піднесення націоналізму було переважно *політичною подією*; йому передувало формування майбутньої національної держави або, як у випадку Сполучених Штатів, ці два процеси збігалися у часі. Поза межами західного світу, в Центральній (насамперед, Німеччина), Східній Європі та в Азії, націоналізм з'явився не лише пізніше, а й переважно на більш відсталій стадії суспільно-політичного розвитку: кордони наявної держави та нації, яка народжувалася, збігалися рідко; націоналізм там формувався в протесті проти наявного державного утворення та в конфлікті з ним – не для того, щоб трансформувати його в державу всього народу, а щоб заново окреслити політичні кордони у відповідності з етнографічними вимогами. Цей націоналізм знайшов свій вияв передусім у *сфері культури* [24, с. 481].

Такий філософський поділ на більш раціональний і більш органічний варіанти націоналістичної ідеології зостається й нині слушним і корисним. Він і нині добре перегукується із «західною» громадянсько-територіальною та «східною» етнічно-генеалогічною моделями нації [48].

Ідею про два типи націоналізму – політичного як більш раціонального і культурного як більш емоційного – також розвивали Дж. Гатчинсон, Дж.

Пламенац та інші. За своєю метою політичний націоналізм є модерністським і прагне побудувати таку представницьку державу для своєї спільноти, щоб ця спільнота на рівних правах брала участь у побудові космополітичної раціоналістичної цивілізації. Метою ж культурного націоналізму є моральне відродження, як прагнення заново об'єднати різні аспекти нації – традицію і сучасність, агрокультуру та індустрію, науку і релігію, мобілізуючи при цьому життєву силу нації [8, с. 499-500]. При цьому, політичний націоналізм, як правило, розростається з елітарних організацій до масових рухів, а культурний націоналізм за «нормальних» обставин залишається мало чисельним рухом. Якщо його суспільно-політична програма здобуває підтримку журналістів та її приймає молодша генерація інтелігенції, він може втілитися у розбудові вільної асоціації гуртків вивчення мови, театральних груп, видавництва, відкритих бібліотек, літніх шкіл, землеробських кооперативів та політичних партій [8, с. 502].

Яскравим прикладом культурного націоналізму є **український націоналізм**. Його найважливішим осередком стало, засноване в Галичині, Наукове товариство імені Тараса Шевченка – символу українського відродження. Це товариство спочатку орієнтувалося на виконання досить скромних завдань: сприяти відродженню української мови і літератури та здійснювати видавничу діяльність. Але незабаром воно перетворилося з елітарного академічного центру на широке сімейство організацій, діяльність яких набула суспільно-політичної спрямованості. По-перше, воно поставило собі за мету *націоналізацію населення України*, яке перебувало під польським та російським урядуванням і, по-друге, його *об'єднання в незалежній державі*. Хоча Товариство знаходилося в західній Україні, втім значну культурну та фінансову підтримку воно одержувало з підросійської України.

Видатними постатями українського націоналізму були М. Грушевський, М. Драгоманов, І. Франко, які спочатку перетворили Товариство у важливий центр історичних і наукових досліджень, а пізніше – в осередок суспільно-політичного руху, спрямованого на відродження

українського народу. Не зважаючи на те, що цей спілчанський рух за відродження спирався на ентузіазм меншості, зіткнувшись з жорстокою протидією з боку Польщі, він у 1898 року почав висувати політичну вимогу про створення українського університету у Львові. Головною заслугою руху стало *створення ним націоналістичної еліти*, що стала в опозицію до наявних політичних структур Габсбурзької та російської імперій і пізніше стала здатною перебрати до своїх рук владу й проголосити Українську Народну Республіку (УНР) у 1918 році.

Повною мірою український націоналізм сформувався у 20-30-х роках ХХ століття, як реакція на тотальну колонізацію і умиротворення українського населення Польщею в Галичині. Існує думка, що виникнення українського націоналізму, це суто заслуга Західної України. Втім, всупереч цим хибним уявленням, багато провідних ідеологів українського націоналізму та його визначних діячів народилися і творили саме на Великій Україні. Так, Микола Міхновський народився на Київщині, Юрій Липа з Одеси, Дмитро Донцов з Мелітополя, Євген Онацький з Сумщини, Роман Бжеський з Чернігівщини, Юрій Бойко з Миколаєва, Дмитро Андрієвський з Полтавщини, Микола Сциборський та Олег Ольжич з Житомирщини, Євген Маланюк з Таврії, Павло Штепа з Кубані...[1, с. 93]. Отже, за межами Галичини український націоналізм розвивався, як спротив більшовицькій ідеології, імперській системі у форматі СРСР.

Дослідження історії українського націоналізму показують, що найбільш точним визначенням саме українського націоналізму є влучне його визначення С. Ленкавським: «Націоналізм – це мислення і діяння в інтересах своєї нації» [31, с. 49; 37, с. 299]. (Саме взаємодія емоційно-когнітивної і поведінкової активності патріотично налаштованого суб'єкта – про що говорилося вище). Також важливо відзначити, що український націоналізм має суто «оборонний» характер, на відміну, наприклад, від шовінізму і російського зокрема, тим більше фашизму, нацизму. Український націоналізм підпадає під визначення захисного, яке так влучно

сформулювала американська дослідниця Е. Томпсон: «...Необхідно розмежовувати захисний націоналізм, основою якого є захист національної ідентичності, та агресивний націоналізм, спрямований на експорт власної національної ідентичності та завоювання земель, на яких живуть Інші» [53, с. 19].

Тим не менше, академічне трактування націоналізму не відображує в повній мірі сучасний український націоналізм. Український націоналізм і сучасні його форми зокрема, традиційно супроводжуються упередженим ставленням. Цьому сприяють як розмаїття різних націоналістично-патріотичних структур (об'єднання орденського типу, партії, військово-патріотичні угруповання/добровольчі батальйони, рухи), так і різне розуміння ними національної ідеї як створення Української Самостійної Соборної Держави, висунутої ще у ХХ ст. (який політичний устрій має бути: демократичним, частково або повністю автократичним), а також розбіжність у поглядах на форми національно-визвольної боротьби за незалежність, відбудову української держави (радикальні, більш помірковані тощо). Так, наприклад, український громадсько-політичний діяч, экс-лідер організації «Правий сектор» (2014—2015), очільник Української добровольчої армії Д. Ярош сповідує ідеологію українського націоналізму в інтерпретації Степана Бандери і зовсім не приймає певних речей расистського характеру, що їх обстоює, наприклад, ВО «Свобода». Згадуючи про участь людей неукраїнського походження в боротьбі з режимом Януковича, військовими діями на Сході, він відкидає ексклюзивне розуміння української нації та націоналізму, яке обмежується етнічними українцями («Україна – для Українців!»). Натомість він послідовно дотримується позиції С.А. Бандери, який шанував, визнавав та любив і євреїв, і росіян, і поляків, і німців, якщо вони любили і визнавали ідею незалежності України. І водночас непримиримо, жорстоко протистояв і українцям, і полякам, і німцям, якщо вони не визнавали її незалежності. Тому багато сучасних націоналістів вважають, що ставитися до «неукраїнців», «інших» етносів слід відповідно

до їхньої позиції щодо України, української визвольної боротьби. Тобто, бути готовими приймати усіх тих, хто цілком підтримує українську національну ідею, спиратися на «здоровий позитивний націоналізм», що здатен згуртувати політичну націю, (Українська правда, 9.02.2014).

Український націоналізм як ідеологія, світогляд, суспільно-політичний рух не є «перейденою сторінкою в історії» [1, с. 93]. Він спрямований на здобуття і розвиток саме національної держави за прикладом Японії, Саудівської Аравії, Польщі [1, с.99]. Український націоналізм, який органічно виріс з української традиції, української духовності, українських мрій і в українських обставинах, як динамічний соціокультурний феномен продовжує розвиватися і набуває нових ознак [29].

Підсумком до теми націоналізму може стати розлога відповідь на закономірне запитання: чим націоналізм відрізняється від патріотизму і що між ними є спільного? Отже:

Спільне

Націоналізм у своїй основі проповідує *вірність і відданість* своїй нації, політичну незалежність і роботу для блага власного народу, об'єднання національної самосвідомості для практичного захисту умов життя нації, її території проживання, економічних ресурсів та духовних цінностей. З чого видно, що націоналістичні почуття є спорідненими з патріотичними.

Два типи націоналізму як громадянсько-територіальний та етнічно-генеалогічний (за Е.Д. Смітом) співпадають з «територіальним» та «соціальним» видами патріотизму за головними позиціями: а) розбудови незалежної, сильної України та б) збереження її етнічної культури: мови, традицій, історії.

Будь-який націоналізм починається з патріотизму, бо не можна ревно зберігати і пропагувати українські культурні цінності і традиції, докладати практичних зусиль для виборювання незалежності і розбудови своєї держави, самовіддано захищати її свободу і цілісність від агресора, не будучи патріотом. З цього випливає, що патріотизм особистості є обов'язковою

передумовою націоналістичної свідомості людини. І якщо далеко не кожен патріот стає націоналістом, то кожен націоналіст обов'язково є палким патріотом своєї батьківщини.

Не будучи націоналістами, патріоти часто є прихильниками націоцентричного світогляду, як по деяких позиціях/засобах боротьби, так і в цілому; у свою чергу, націоналістам завжди легше порозумітися з патріотами, ніж з індиферентними громадянами. Любов до Батьківщини і готовність діяти для її блага об'єднує ці дві умовні групи громадян і передбачає оптимальну комунікацію та уможлиблює реалізацію спільних дій.

Дієвість як ефективна функція властива обом явищам: меншою мірою для сучасного конструктивного патріотизму і набагато більшою – для націоналізму.

Крім того, спорідненість обох явищ опосередковано виявляється у тому, що наразі у багатьох країнах світу поняття «націоналізм» замінює поняття «патріотизм», і замість «патріотичного виховання» в школах відбувається «національне виховання» (наприклад, у Німеччині).

Узагальнюючи тему націоналізму, відзначимо спільні і відмінні ознаки між патріотизмом і націоналізмом.

Відмінне

По-перше, націоналізм як ідеологія, світогляд, суспільно-політичний рух є значно вужчим соціокультурним явищем ніж патріотизм. Однак, на практиці найчастіше виявляється більш дієвим явищем за патріотизм в цілому. Саме активна дієвість націоналізму, починаючи від практичних діянь до високого чину як відмови від пріоритетів особистого життя, готовності до самопожертви заради ідеї нації, є його суттю на відміну від пріоритету емоцій, почуттів, ставлень, міркувань щодо Батьківщини в патріотизмі.

По-друге, націоналізмові, як вже вказувалося, властива ідея (*idée force* – основна ідея, стрижень міркувань і зародкової дії), а відповідно ідеологія, яка передбачає сповідування чітких принципів, дотримання певних правил, дисципліни, однастайність у способах/засобах дій (в ідеалі), фіксацію

соціальних ролей у групі, особливо орденського типу, дотримання певного способу життя та інше. Тобто, націоналізм передбачає наявність ідеологічної структури/організації, як спільноти однодумців за багатьма позиціями і високу мотивацію до здійснення поставленої мети у досягненні ідеї в практичній площині, високий ступінь самоорганізації і взаємопідтримки.

У «патріотизмі» не так. Кожен, окремо взятий патріот, може сповідувати будь-який світогляд, віру, спосіб життя, належати до різних партій тощо, і тим не менше любити Батьківщину, діяти в її інтересах у будь-який, зручний для себе спосіб. Тобто, на перший погляд, (а воно так і є), патріотизмові властиві більш індивідуальні вияви як почуттів, переконань, способів дій, так і необтяжливість конкретним/звуженим світосприйняттям, свобода дії загалом.

Однак, в кожному з зазначених соціокультурних явищ є свої переваги і недоліки: індивідуальна свобода дій патріотів поступається організованим діям націоналістів, утім жорстке дотримання правил не дає можливості особистості для вільного, повного самовираження; конкретна ідеологія завжди звужує світогляд особистості в цілому, але допомагає ефективно гуртуватися навколо ідеї, мати розкіш спілкування з однодумцями. Кулік

Отже, сучасний український націоналізм можна визначити специфічною формою патріотизму – патріотизму, ідейного за змістом, який актуалізується за умов *виникнення небезпеки* культурного, фізичного знищення народу або *потреби* нагальної модернізації держави. Тобто, націоналізм, який у політичному аспекті передбачає створення незалежної, економічно сильної, розвинутої країни, який у культурному аспекті спрямований на збереження мови, етнічної культури, традицій, на нашу думку, можна вважати *дієвим патріотизмом вищого татунку*, і який за своєю суттю є інструментом реалізації національної ідеї.

Завдання

1. Створити презентацію провідних ідеологів та провідників українського націоналізму: кінця ХІХ – початку ХХ століття; 20-30 років; 40-50 років; сучасних. (Робота в групах).
2. Напиши есе про відомого українського націоналіста, який тобі подобається/вважає.
3. Прочитати у Геродота історію України та з'ясувати сутність патріотизму у скитів і виявити прояв радикального «націоналізму». Історії Анахарсіса, царя Скіла [46].

Дискусія

1. Громадянин, патріот, націоналіст: твоє розуміння і ставлення
2. Чи можлива інтеграція демократичних і радикальних рухів в Україні?

Контрольні запитання

1. Що таке націоналізм? Основні типи націоналізму та їхні цілі.
2. Поясни суть націоналізму як соціокультурного, політичного феномену.
3. Чим пояснюється упереджене ставлення до «націоналізму», «бандерівців» з боку лівих та проросійських сил в Україні?
4. Історичні особливості виникнення українського націоналізму.
5. У чому полягає спільність націоналізму і патріотизму?
6. У чому полягає відмінність націоналізму і патріотизму?
7. Чому патріотизм українців часто ототожнюється з націоналізмом?
8. Чи може український націоналіст не бути патріотом? Поясни.
9. Яка форма особистісного патріотизму найбільше відповідає особистості націоналіста?

Для самостійного вивчення

1. Короткий ідеологічно-виховний курс для активістів і бійців «Правого сектора» ДУК ГО «Національна революція». – Сколе: ПП Москаль Б.В., 2015. –124 с.
2. Український націоналізм: Антологія. – Т.І. – Видання друге /Упор. В.Рог. – К.: ФОП Стебляк О.М., 2014. – 384 с.
3. Ярош Д.А. Нація і революція, 2013.
4. Ярош Д. Українська революція: ХХІ століття. – 2009.

1.1.3. Суть феномену патріотизму у мікро-, мезо-, макро вимірах

Розглянемо, яку роль виконує патріотизм у площині, по-перше, самої людини, по-друге, суспільства, нації і по-третє, усього людства.

Патріотизм і людина. Як зазначалося вище, патріотизм є багатовимірною, багатокomпонентною цілісною системою. У психологічній

площині це система якостей особистості, яка об'єднує: 1) емоційно-почуттєву, 2) когнітивну, 3) діяльнісно-поведінкову сфери. У процесі становлення людини як особистості, патріотизм наповнює її свідомість додатковою системою *позитивних*: а) емоцій і почуттів, б) мотивів, в) потреб, г) інтересів, ґ) прагнень, д) настановлень, е) стимулів, є) ціннісних орієнтирів, ж) ідеалів, які у своїй взаємодії визначають, формують і розвивають увесь спектр її індивідуальних якостей [11, с. 165]. Український психолог М. Боришевський підтвердив, що вищевказані механізми – мотиви, інтереси, стимули та ін. можуть активно функціонувати за наявності у свідомості та підсвідомості людини інтегруючого і стимулюючого начала або чинників, у ролі яких виступає певна життєво важлива ідея. А якщо така ідея відзначається соціально позитивним змістом, має морально цінне навантаження, то вона спричинює розвивальний ефект, а також може конструктивно впливати на систему особистості загалом.

Таким чином, у формуванні особистості патріотизм відіграє такі **функції**:

- 1) – ідентифікаційну,
- 2) – цілетворну,
- 3) – мотиваційну,
- 4) – розвивальну,
- 5) – творчу/продуктивну.

Патріотизм і суспільство, держава. Патріотизм, національна ідея – це той поклик, який в усі часи, в найрізноманітніших ситуаціях шиковав і вів народи вперед, давав надію, формував змісти, вказував шлях і мету. Найуспішніші нації світу – японська, американська досягли свого прогресу, коли встановили в собі баланс-регулятор між: 1) юридично-правовими нормами *захисту прав людини перед державою* та 2) морально-етичними, світоглядними, ідеологічними нормами *пріоритету інтересів спільноти, нації перед особистими*. «Це співвідношення пронизує різні аспекти суспільних устроїв та індивідуального життя людини і є прийнятним для

будь-якої цивілізованої нації, бо: по-перше, взаємодія вказаних протилежних доктрин є внутрішнім стрижнем, який інтегрує членів суспільства, утримує і зрівноважує стабільність держави, зумовлюючи її процвітання; по-друге, цей динамічний баланс і є одним з механізмів патріотизму як рушійної сили розвитку нації, держави» [11, с. 166]. Тому у прогресі націй патріотизм відіграє такі наступні **функції** як: 1) – інтегративну, 2) – активно-перетворювальну, 3) – регулятивну.

Патріотизм і людство. Будь-яка система є життєздатною настільки, наскільки її компоненти здатні підтримувати внутрішній взаємозв'язок між собою. Людство – це гігантська мегасистема, компонентами якої є нації, суспільства, держави, що перебувають у постійній взаємодії, взаємозбагаченні, взаємообміні. Власне, в основі різних взаємодій народів між собою і лежать різноманітні взаємодії їхніх патріотизмів та національних ідей.

У цих взаємодіях патріотизм виконує такі функції: 1) – інтегративну, 2) – активно-перетворювальну, 3) – регулятивну, але механізми їхньої реалізації вже інші. Крім того, у прогресі вселюдської спільноти патріотизм 4) *оберегає ідентичності націй*, стоїть на сторожі і розвитку їх унікальності. Тобто, патріотизми націй, як обереги і продуценти людського різноманіття здійснюють вирішальні: 5) системотвірну і системогенеративну функції, які наріжним каменем лежать в основі буття людства.

Таким чином, патріотизм/націоналізм є протидією таким глобалізаційним процесам, як знищення мов, а отже, культур і націй. Він є запобіжним засобом ентропійному розпаду, деградації примітивних, спустошених людей-споживачів, людей-антитворців, які позбавлені вищевказаних рушійних сил розвитку, пасіонарності, всього того, що втілено в патріотизмі [11, с. 168].

Завдання

1. Напиши, які сфери свідомості людини охоплює патріотизм.
2. Якщо ти вважаєш себе патріотом, напиши самозвіт, які зміни відбулися в тобі у сферах емоцій і почуттів, мотивів, потреб,

інтересів, прагнень, настановлень, стимулів, ціннісних орієнтирів, ідеалів, а які ще залишилися без зміни.

Дискусії

1. Патріотизм як приваблива якість особистості. (Застосувати самозвіти Завдання» 2).
2. Глобалізація vs патріотизм. Чи можлива конструктивна інтеграція цих процесів?

Контрольні запитання

1. Назви і дай характеристику основних складових патріотизму особистості. Наведи приклади.
2. Які функції виконує патріотизм у розвитку особистості?
3. Які функції виконує патріотизм у суспільних процесах?
4. Які функції виконує патріотизм у цивілізаційних процесах?
5. Чому глобалізаційні процеси активізують патріотично-націоналістичні рухи? (На прикладі Європи).

Для самостійного вивчення:

1. Гонський В. Людина і нація. Час воїнів. – К.: Основа, 2012. – 264 с.

1.2. Взаємозв'язок патріотизму і національної ідентичності

Тема національної ідентичності нині є не менш актуальною за патріотизм. Найчастіше вона згадується у контексті інформаційних впливів в умовах українсько-російської гібридної війни. Інформаційні впливи з боку держави-агресора спрямовані на змінення і руйнацію національної ідентичності українців як порушення стійкої ідентифікації з нацією і державою. Зважаючи на те, що ідентичність і патріотизм є феноменами, що впливають один на одного, маємо розглянути поняття ідентичності більш розлого.

1.2.1. Що необхідно знати про національну ідентичність

Ідентичність походить від англійського слова "identity" і вживається у значеннях тотожності, справжності й самобутності. Поняття ідентичності було уведено З. Фройдом у рамках психоаналізу, пізніше перенесено Е. Еріксоном у психологію розвитку і поступово перейшло до соціогуманітарних наук.

У соціальній психології *ідентичність* – це емоційно-когнітивний процес неусвідомленого ототожнення суб'єктом себе з іншим суб'єктом, об'єктом, а також групою. Тобто, це ототожнювання свого «Я» з певним «Ми» (але обов'язково за умов виокремлення невід'ємного елемента в цій системі – «Вони»). Ідентичність розглядається, як важливий механізм соціалізації, яка має вияв у прийнятті індивідом соціальної ролі під час входження в групу, в усвідомленні ним групової приналежності, формування соціальних установок тощо (Ч. Кулі, Дж.Мід).

Під ідентичністю також розуміють *суб'єктивний концепт соціальної ролі*, яка є змінною і ситуаційною і часто переплітається з іншими соціальними ролями. Ідентичність можна розглядати як структурне утворення зі своїм змістом, мірою стійкості та протидією впливу ззовні. Ідентичність є результатом процесу ідентифікації – формуванням/соціалізацією особистості за певним зразком, еталоном. *Ідентифікація* (від лат. *identicus* – тотожній) становить процес ототожнення (уподібнення) себе з іншим індивідом або групою, основою якого є певний *емоційний зв'язок* з ототожнюваним об'єктом.

Оскільки людина, як правило, має чисельні соціальні зв'язки і тому ідентифікує себе в різних сферах, одночасно відносячи себе до різних значимих груп, *ідентичність стає багатогранною*.

Ідентичність, як результат ототожнення, за модальностями буває: психофізіологічною, особистою/індивідуальною і соціальною.

Психофізіологічна ідентичність означає єдність і спадкоємність фізіологічних і психічних процесів і властивостей організму, завдяки якій він відрізняє свої клітини від чужих, що наочно проявляється в імунології.

Особиста ідентичність чи самоідентичність (self-identity) являє собою єдність і спадкоємність життєдіяльності, цілей, мотивів і смисложиттєвих установок і цінностей особистості, яка усвідомлює себе суб'єктом діяльності.

Соціальна ідентичність – це *переживання і усвідомлення своєї приналежності до тих чи інших соціальних груп і спільнот*. Ідентифікація з

певними соціальними спільнотами перетворює людину з біологічної особини в соціального індивіда й особистість, дозволяє йому оцінювати свої соціальні зв'язки і приналежності в термінах «Ми» і «Вони».

Одним з видів соціальної ідентичності є *національна ідентичність*, яка пов'язана з належністю індивіда до певної нації. Не зважаючи на те, що поняття «нація» є багатозначним, найчастіше за ним стоїть розуміння *етнічної або політичної спільноти* [12; 13].

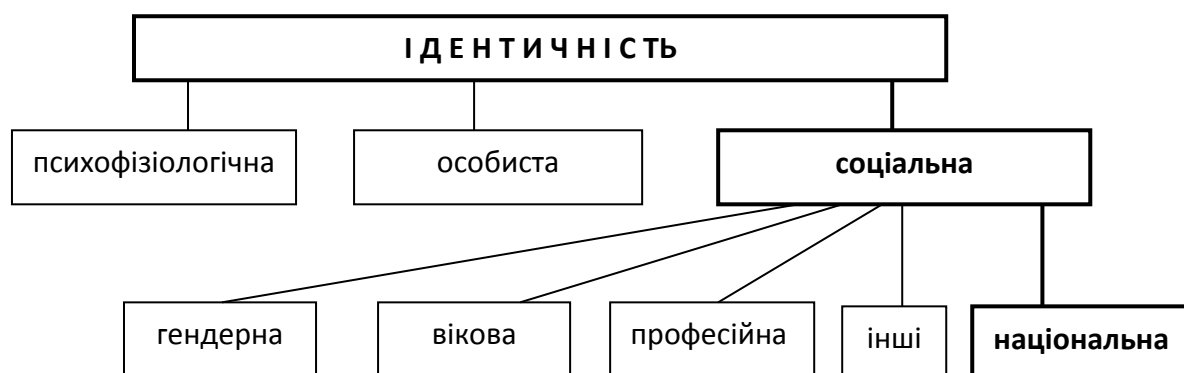

Рис.1. Види і різновиди ідентичності.

Коллективна національна ідентичність завжди *формується з усвідомлення своєї окремішності, відмінності від інших народів, націй*.

Національна ідентичність має такі два вияви, як первинна і вторинна ідентичності.

Отже, *первинна національна ідентичність* за характером вважається природною: її найчастіше визначають як неусвідомлювану, природну – таку, що передається генетично, через родинне виховання, культуру, традиційні цінності, мову. Пізніше, через подальшу соціалізацію в школі, в різноманітних групах... інтереси, ідеї, переконання тощо – первинна національна ідентичність стає усвідомленою. Прикладами такої первинної ідентичності можуть бути етнічна, територіальна ідентичності.

(Первинній національній ідентичності або етноідентичності відповідає патріотизм у форматі українського патріотизму, поміркованого або радикального націоналізму тощо).

Вторинна національна ідентичність зумовлена необхідністю *переідентифікації*: осмисленим пошуком нових суб'єктів, груп, об'єктів (ідентитентів) самовизначення. Так, сучасні українські реалії сприяють деякою мірою послабленню первинних ідентитентів (етнокультурних, мовних) на користь інших, нових – демократичних і громадянських цінностей [22; 28] .

(Вторинній ідентичності відповідає сучасний український патріотизм, який нині формується і має ознаки громадянського, загальнонаціонального) .

Наразі соціально-політичні процеси в українському суспільстві зумовлюють таку нову ситуацію, коли первинна, етнічна національна ідентичність, будучи остаточно не сформованою/або спотвореною, за умов динамічних подій в країні, поступається активності створення вторинної ідентичності – інтегрованої громадянської, загальнонаціональної [22].

Повертаючись до *складових національної ідентичності* зазначимо, що *етнічною* ідентичністю вважається спочатку неусвідомлене, а пізніше усвідомлене відчуття людиною власної належності до певної етнічної групи, що має свою назву, власну історичну територію, історичну пам'ять, спільну масову громадську культуру, свою мову, традиції, вірування і що особливо важливо – спільні міфи.

Політична (надалі – *громадянська*) ідентичність, пов'язана не так з поняттям народу, етносу, як з країною проживання, державою, тобто цей вид самоідентифікації асоціюється з поняттями території, громадянства, спільної економіки, однакових для всіх юридичних прав та обов'язків і належить до політичних ідентифікаторів, незалежно від етнічного походження. Громадянська ідентичність – це усвідомлення себе як політичної нації, а не лише етнічної групи. Вона об'єднує різні етнічні, конфесійні, політичні ідентичності, не заперечуючи їх, але створює надрівень, без якого неможлива консолідація суспільства [12; 13]. Прикладом такої ідентичності є американське, британське суспільства, європейське співтовариство в цілому.

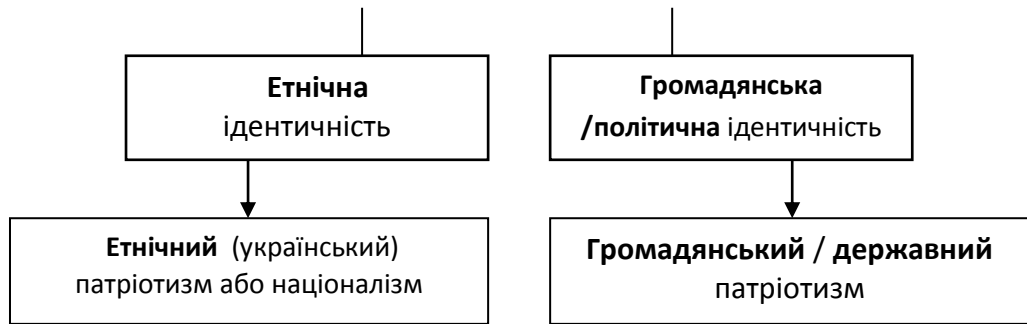

Рис. 2. Види національної ідентичності та відповідні види патріотизму.

Кожній складовій національної ідентичності більшою або меншою мірою відповідає певний вид патріотизму.

Так, етнічну ідентичність *зміцнює і захищає* від зовнішніх негативних впливів патріотизм у формі націоналізму – етнонаціоналізм. **Етнонаціоналізм** є історичним феноменом, формою національного відродження і самовизначення. Етнонаціоналізм передбачає, що нація (етнос, титульна нація) є вищою формою етнічної спільності, яка володіє винятковим правом на володіння державністю, включаючи інститути, ресурси і культурну систему.

Громадянська, політична ідентичність забезпечується **громадянським, державним патріотизмом**, який виник в епоху становлення сучасних держав, заснованих на уявленні про націю і народ як співгромадянство, як сукупність громадян, що мають спільну самосвідомість, загальні елементи культури при збереженні свого етнічного, релігійного і расового розмаїття. Ця форма патріотизму *стимулює* саме громадянську ідентичність людей і спрямована передусім на консолідацію громадянської нації. Вона широко використовується сучасними державами через офіційну символіку, ідеологічні інституції (освіта, соціальні науки, засоби масової інформації та ін.) з метою затвердження загальногромадянської лояльності («любові до Батьківщини», «поваги до країни» та ін.) і поширення загальнодержавних правових норм і морально-культурних цінностей.

Узагальнюючи вище викладене, зазначимо, що національна ідентичність і патріотизм особистості є складними соціально-психологічними явищами, які впливають одне на одного. Спочатку людина/дитина любить те, що викликає в неї позитивні емоції (патріотизм), а потім усвідомлює це *своїм* і ототожнює себе з ним (ідентичність). Простіше кажучи, якщо патріотизм це *любов, позитивне ставлення* до чогось, то ідентичність це *уподібнення себе* до того, що подобається.

Завдання

1. Напиши невеличке есе про те, чи визначився ти щодо своєї національної ідентичності. Якщо так, пригадай які події, люди вплинули на це, що передувало, як відбулося тощо. У випадку, якщо твоє самовизначення ще не склалося, то поясни чому, обґрунтуй.*

*По суті, робота має бути добровільною, але бажано заохотити молодь так, щоб вона захотіла здійснити цю роботу на саморефлексію: це є гарним приводом для того, щоб замислитися/уточнити питання власної національної ідентичності.

2. Пригадай літературних персонажів, героїв фільмів, які б мали чітко виражену складову національної ідентичності і відповідний тип патріотизму. Опиши у форматі розлогого есе епізод(и), в якому це відображено, вислови своє ставлення.**

**Наприклад: 1 – х/ф «Нескорений» (Україна): у головного героя чітко виражена усвідомлена етнічна ідентичність і дієвий, радикальний націоналізм, як того вимагали умови; 2 – х/ф «Снайпер» (США): головний герой має типову американську громадянську ідентичність і відповідний державний патріотизм, посилений військовою присягою.

Дискусії

1. Переваги і слабкі місця етнічної та громадянської (політичної) національної ідентичності.
2. Проаналізувати і розпізнати види національної ідентичності і патріотизму наведених прикладів з життя. Зазначити ймовірні фактори впливу на їх формування.***

*** Приклад 1: маленька дитина, яка нещодавно навчилася говорити, на запитання «хто ти є?», відповідає: «Я – українець(ка)!». Приклад 2: у громадському транспорті старий чоловік поліз під сидіння, щоб підняти монетку найменшого номіналу і на німе запитання пасажирів пояснив свій вчинок тим, що на копійці «викарбуваний Герб країни!», який, на його думку, не має бути на підлозі, під ногами.

Контрольні запитання

1. Поясни, що таке ідентичність, ідентифікація. Назви основні модальності вияву ідентичності.
2. Що таке соціальна ідентичність? Які ти знаєш її види?
3. Національна ідентичність, її складові, характеристика кожної.

4. Як ти розумієш первинну і вторинну національну ідентичність. Які причини можуть викликати переідентифікацію?
5. Які види патріотизму відповідають етнічній і громадянській ідентифікації?
6. Поясни, яким чином ідентичність і патріотизм впливають один на одного?

Для самостійного вивчення

1. Сміт Е.Д. Національна ідентичність / Пер. з англ. П. Таращук. – К.: Основи, 1994. – 223 с.
2. Ренан Е. Що таке нація? / Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. / Упряд. О.Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2010. – («Політичні ідеології»). – С. 253-263.

1.2.2. Криза національної ідентичності та її види в Україні

В сучасних соціумах виникає проблема національного самовизначення: «хто я?», «з ким я?», «від кого чи чого я залежу?». Вона виникає в результаті колізії між уявленнями громадянина про національне та універсалістськими цінностями. Як наслідок цього – постає необхідність у переідентифікаціях, пошуку нових ідентитентів (образів, зразків, об'єктів для самоотожнення) громадянина. Це явище прийнято називати **кризою національної ідентичності**. Критичного рівня цей феномен набуває в суспільствах, де процеси націєтворення знаходяться на початковому етапі, що є характерним й для сучасного українського суспільства. На думку деяких спеціалістів можна констатувати, що Україна переживає кризу національної ідентичності, яка періодично то посилюється, то вщухає, але повністю не зникає [28].

Криза національної ідентичності як вимушений процес переідентифікації в сучасних соціумах і українському зокрема, є неоднозначним і болісним, що, у свою чергу, становить складну соціально-психологічну проблему національного самовизначення.

Важливими **причинами** кризи національної ідентичності є наступне:

1 – *актуалізація глобалізаційних тенденцій у світі*, які підривають національну ідентичність, бо формують глобальне співтовариство; тобто, під впливом інформаційних потоків, соціальних мереж, кількість яких постійно

зростає, руйнується стійка ідентичність з нацією і державою. Натомість, як відповідь культурному глобалізму останніми роками спостерігається зростання націоналізму, навіть у високорозвинених європейських країнах (Германія, Франція, Італія та ін.);

2 – суперечність між уявленнями особистості про національне з одного боку та універсалістськими глобалістськими цінностями і космополітизму зокрема – з іншого;

3 – складні історичні умови, що склалися в Україні протягом багатьох століть, не сприяли успішному націє- та державотворенню, а *формування первинної національної ідентичності постійно потерпало руйнівного впливу з боку імперій і повністю не відбулося на усій території України;*

4 – нині українське суспільство перебуває в умовах конкуренції різних ідеологій (націоналістичних, демократичних, ліберальних, донедавна – комуністичних та інших), у протистоянні українського та російського націоналізму, що в цілому не сприяє оптимальному формуванню національної ідентичності, розвитку громадянського суспільства.

Криза національної ідентичності відбувається спочатку на рівні кризи ідентичності окремої особистості і надалі трансформується, поширюється як уточнення/змінення її соціальної ролі(ей) в соціальну сферу, за певних умов – на рівень частини або усього суспільства.

Так, події Майдану Гідності 2013-2014 рр. і подальший розвиток подій в Україні сприяли актуалізації кризи російськомовних українців щодо уточнення своєї належності до країни як України, їхнього вибору між російською та українською культурою і мовою зокрема [4].

Інші події на Сході України в ході російсько-української війни, особливо в 2014 році після «Іловайського котла», здачі Дебальцева в результаті помилок командування та інших об'єктивних причин, що призвело до невиправданих жертв, жахливого полону багатьох сотень військових, відсутності фактичного соціального захисту всіх без обмежень учасників бойових дій – спровокувало численні випадки змінення на гірше

або навіть руйнації ідентичності багатьох учасників АТО. Результатом стали: розчарування у власних патріотичних вчинках, в людях, суспільстві, владі, ідеях, Україні тощо. Варто зауважити, що додатковими вагомими чинниками, що активно сприяли негативній переідентифікації були бойові, психологічні травми, каліцтво комбатантів і можливо, нестійкі переконання, відсутність ідейності.

Також, значна частина українського населення зі Сходу, так звані «переселенці», які вимушені були покинути рідні домівки, родичів, роботу, іноді втративши все, на новому місці зустрілися з побутовими, моральними, соціальним складнощами і перешкодами. Їхня переідентифікація мала, як мінімум, три напрями: в одних посилилася ідентичність, ворожа до всього українського і України загалом; у других навпаки, зміцнилася проукраїнська ідентичність, а в третіх – їхня регіональна самоідентичність як донеччан, спрямувалась у позитивну трансформацію на користь України – як її громадян [30].

Крім того, *виникнення спільного зовнішнього ворога* у вигляді сусідньої країни-агресора актуалізувало, міцно підсилило національну ідентичність багатьох українців і стимулювало консолідацію нації в цілому [7, с. 6].

З метою визначення особливостей національної ідентичності українського суспільства в умовах її кризи, було проведено дослідження з виявлення існуючих видів національної ідентичності у суспільстві і утворення нових у процесі переідентифікації. Нами було виокремлено такий загальний критерій для різних видів національної ідентичності, як здатність людини бути *суб'єктом активності*. Саме активність суб'єкта здатна виявити його персональну громадянську позицію щодо особисто сформульованої задачі суспільної значущості [9]. Відповідно показником критерію національної ідентичності стала активність/пасивність суб'єкта в суспільних процесах, а саме: здатність/або не здатність до конкретних дій, вчинків, комунікацій. Отже, на підставі теоретичного узагальнення було

виокремлено наступні види національної ідентичності, що нині склалися в Україні. Передусім це – основні і проміжні види національної ідентичності українців.

До *основних* видів національної ідентичності належать: субалтерна, фіксована, емерджентна/динамічна; до *проміжних* – «лібералістична», «пострадянська», «нова українська». Розглянемо їх більш детально.

Субалтерна «ідентичність» – це такий соціальний феномен, який вказує саме на відсутність національної ідентичності в індивіда; його субалтерність по суті є позицією «без національної ідентичності». Субалтерни – це люди без артикульованої суб'єктності, які дистанціюються від політики, не бажають брати участь у житті суспільства, не відчують прив'язаності до своєї країни, не вважають себе її частиною, є достатньо пасивними у соціальному плані, іноді навіть ті, які розмовляють українською мовою [9].

Фіксована ідентичність – це усталена ідентичність, яка сприяє фіксації певних соціальних ролей для її носіїв. За своєю суттю фіксована національна ідентичність є своєрідним розподілом суспільства на вже сформовані окремі етноси, певні культурні традиції, партії, рухи, геополітичні регіони тощо. Фіксованою вона називається тому, що кожна зазначена група має певні, конкретні погляди на розбудову України, має певні плани, правила і форми досягнення цієї мети. З одного боку, фіксована національна ідентичність є ресурсом для членів своїх соціальних груп, з іншого, на думку деяких дослідників, являє собою розмежування, розподіл на «гето» (за висловом Т. Джадта, 2010), і як результат – неуможливлення подальшої, оптимальної консолідації української нації. Тим не менше, носії фіксованої ідентичності, на противагу субалтернам, дотримуючись «поглядів» і «правил» своїх «гетто», часто-густо є достатньо активними в суспільстві.

Емерджентна ідентичність – така національна ідентичність, що несподівано виникає, раптово з'являється, розвивається (*developing, emergent,*

dynamic). Для неї властивим є саме динаміка ідентифікаційних процесів (переідентифікацій), структурованих загальними ідеалами, цінностями, створенням нових, гібридних конструктів, таких, наприклад, як *екстрена нація*, що виникла несподівано. *Вона вже не є пасивною і ще не стала фіксованою – вона ще не відбулася, бо знаходиться саме в процесі формування.* Емерджентна національна ідентичність виникає, як правило, під час кризових ситуацій: соціальних, політичних, геополітичних тощо. Її виникнення супроводжується процесом переідентифікації чисельних мас населення, що саме по собі може призвести до виникнення нової національної ідентичності за критерієм громадянської активності.

Це – основні види національної ідентичності: пасивна «субалтерна», стабільна «фіксована» і динамічна «емерджентна». Тепер розглянемо проміжні або перехідні види національної ідентичності.

Лібералістична ідентичність – межує між субалтерною і фіксованою ідентичностями; визначається як «нейтралітетна», яка на практиці, з одного боку виказує майже нульову активність, байдужість суб'єктів щодо суспільства, його змін (тяжіє до субалтерної позиції), з іншого – робить ставку саме на фіксацію, певних правил, вимог [9]. Така ідентичність відповідає різним видам лібералізму: від повної безвідповідальної свободи особистості до жорсткого, агресивного нав'язування своїх світоглядних позицій, схожого за своєю радикальністю з деякими фіксованими групами.

Пострадянська ідентичність – межує між субалтерною з її пасивною суб'єктністю (пацифістська позиція: «лишь бы не было войны», при чому, будь-якою ціною; регідна, як повільна зміна уявлень при зміні умов життя: «ведь хорошо жили, зачем надо было всё менять!?!») і *емерджентною* як активністю суб'єктів. Наприклад, спрямування активності на відтворення радянської імперії (Крим) і формування таких нових, неконструктивних національних ідентичностей, як «новороссы», «народ Донбасса» на підґрунті сепаратизму (днр, лнр), федералізації («с Украиной, но отдельно»). Суб'єкти з притаманною пострадянською ідентичністю можуть визнавати

прив'язаність до регіону, в якому живуть, утім не відчувати себе громадянами країни, в якій зазначений регіон знаходиться; часто відчують себе «радянськими» людьми, сповідують «радянський» світогляд і спосіб життя, (як вони це пам'ятають або, у випадку молодшого покоління, як уявляють «безтурботне» життя за радянські часи; скептично ставляться до України як держави і насторожено, іноді навіть вороже, до всього українського зокрема; можуть бути досить активними як громадяни, патріоти свого регіону («апалченцы», «защитники Донбасса»). Тобто, зазначена ідентичність являє собою неетнічну колективну, регіональну пострадянську цивільну ідентичність, яка, на думку деяких дослідників, більше здатна до інтеграції, глобалістських процесів [30].

Громадянська українська – нова, інтегрована ідентичність, охоплює ознаки динамічної *емерджентної* та *фіксованої* ідентичності; вона стала результатом вторинної ідентифікації в суспільстві, як інтеграції нової динамічної, гібридної екстреної ідентичності з артикульованою проукраїнською позицією певних фіксованих ідейних груп. Носії нової української ідентичності – люди різних національностей, які говорять різними мовами, належать до різних партій і рухів, пріоритетом яких є передусім прихильність до демократичних цінностей, загальнонаціональної ідеї відбудови країни. Інтегруючою ознакою цієї ідентичності є велика громадянська активність, що межує з жертовністю, яка спрямована на розвиток і зміцнення незалежної України. Досить згадати активні дії на Майдані (особливо січневі, лютневі події), перших добровольців АТО, волонтерський рух, дух якого охопив усю країну.

Акцент на «громадянськості» національної ідентичності передбачає саме інтеграцію її етнічного складника з громадянським, політичним. На практиці це виглядає, як розширення і поглиблення свідомості людей щодо «етнічного» і «національного». Так, серед свідомих громадян на Майдані, добровольців АТО, військовослужбовців, волонтерів, небайдужих людей до країни в цілому, були не лише етнічні україномовні і російськомовні

українці, а й представники інших національностей України – євреї, татари, росіяни та інші. Тому увага з етнічного походження людини сфокусувалася на її активній громадянській позиції, любові до країни, відданості їй. Саме тому, розуміючи потребу у встановленні легітимної влади у травні 2014 року, більшість людей, не зважаючи на свої особисті уподобання, свідомо обрали президента в один тур. Саме тому, волонтери і звичайні люди з різних регіонів і різних національностей, не чекаючи оптимальних дій з боку влади, підтримали наших добровольців і вояків на Сході. Саме тому, небайдужі громадяни перейнялися потребами вимушених переселенців зі Сходу. І саме тому, активні громадяни стоять у величезних чергах, щоб здати кров для поранених, сподіваючись не лише спасти життя, а й «породичатися» з героями, незалежно від їхнього етнічного походження.

Водночас, ця нова громадянська ідентичність, що формується, вже є альтернативою глобалізації, бо знаходячись у процесі активного політичного, громадянського націєтворення, має виражене етнічне забарвлення у форматі суто українських цінностей. Це громадянський рух за єдину державну українську мову, обов'язкове вживання української мови в громадському просторі, боротьба з російським контентом в медіа, започаткування екранізацій творів сучасних проукраїнських літераторів на спонсорській і державній основі, піднесення сучасної української прози і зростання лав її прихильників, масове відродження традицій вдягання вишиванок на свята і не тільки, вироблення великого асортименту одягу, вжиткових товарів в етностилі, започаткування нової традиції саме для Великої України як вивішування прапорів на свята (і не тільки) у вікнах, балконах житлових будинків, ..., співання гімну тощо.

Тут варто зауважити, що активність громадянської ідентичності взаємодіє з громадянським патріотизмом: активний громадянин, який дбає про свою країну, по суті є свідомим патріотом цієї країни.

Отже, нова *громадянська українська ідентичність* знаходиться ще у стані формування (ознаки «емерджентності») та спрямована на розвиток

національної ідеї як здобуття справжньої політичної, економічної незалежності країни, розвиток демократії, «українізації України» (інтенція на «фіксованість» за певними світоглядними/партійними позиціями).

Зазначені особливості національної ідентичності в Україні дають уявлення про існуючі види національної ідентичності за критерієм *громадянської активності самих суб'єктів*, а також підставу для пошуку шляхів подолання ідентифікаційної кризи населення, з метою стрімкого та стабільного процесу українського націєбудівництва [28].

Таким чином, криза ідентичності кожної окремої особистості призводить до уточнення/артикулювання існуючих або творення нових ідентичностей і являє собою суспільні процеси націєтворення. Тобто, виходячи з того, що феномен національної ідентичності за своєю природою не є статичним, а таким, що постійно трансформується, модифікується, процес вторинної, третинної ... переідентифікації громадян, по суті, є не тільки кризою національної ідентичності, а й креативним фактором, який призводить до оновлення суспільства і країни в цілому.

Завдання

1. Проілюструвати види національної ідентичності, які відмічені в Україні, на прикладах літературних персонажів, героїв фільмів, публічних людей, політиків. Аргументувати свій вибір*

*Завдання можна виконувати у групах.

Дискусії

1. Роль «екстреної нації» у розвитку суспільства.
2. «Пострадянська» регіональна ідентичність vs громадянська українська національна ідентичність.

Контрольні запитання

1. Що таке криза національної ідентичності і як вона проявляється?
2. Назви причини кризи національної ідентичності загалом і в Україні зокрема?
3. Назви види національної ідентичності в Україні за критерієм громадянської активності людей, які ти знаєш.
4. Охарактеризуй основні види національної ідентичності в Україні.

5. Охарактеризуй проміжні види національної ідентичності в Україні.
6. Зазнач сильні і слабкі сторони нової громадянської української ідентичності.

Для самостійного вивчення

1. Герасимов И. Украина 2014: первая постколониальная революция. Введение в форум. / Джерело доступу: <http://net.abimperio.net/node/3351>
2. Череповська Н.І. Патріотизм і національна ідентичність молоді в умовах кризи суспільства: медіапсихологічний підхід. – [Електронний ресурс] / Н.І. Череповська // Особистість в умовах кризових викликів сучасності: Матеріали методологічного семінару НАПН України (24 березня 2016 року) / За ред. академіка НАПН України С.Д. Максименка. – К., 2016. – С. 366-374. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/704987/>

1.2.3. Психологічні механізми і засоби формування громадянської національної ідентичності, громадянськості та сучасного українського патріотизму

Як природний патріотизм до рідного краю, мови, культури впливає на формування ідентичності людини, зокрема етнічної, так і різні види національної ідентичності впливають на формування певних видів патріотизму: побутового, регіонального, пострадянського, етнічного, громадянського, державного тощо. Виникнення нової, громадянської української ідентичності, яка з'явилася в умовах революційних подій 2013-2014 рр. і продовжує розвиватися, дає підставу для визначення і формування такого виду патріотизму як загальнонаціонального, громадянського, з пріоритетом українських цінностей. «Новизна» означеного патріотизму ґрунтується на таких тенденціях формування нової національної ідентичності українського суспільства, як: 1) *зсув етноцентричної ідеології* в бік інтеграції з громадянсько-політичними процесами націєтворення в країні, 2) *підвищення активності, дієвості громадян* на благо суспільства, країни, 3) *українізація України* – як неодмінна умова піднесення української мови, культури, традицій, історії на належний державний рівень, визнання усього цього і пошана усіма співвітчизниками. Тобто, українізацію ми розуміємо як

«один з аспектів інтеграції суспільства, почасти мовної, почасти ментальної, головною ознакою якої є не тотальний перехід на українську мову, а посилення прихильності до проукраїнських процесів, зміна ставлення до всього українського – мови, культури, держави, незалежності тощо – на дедалі позитивніше» [4]. У свою чергу, також простим і геніальним визначенням української національної ідентичності є вислів українського патріота Б.Заклинського: «Українець той, хто причисляє себе до Українців» [18, с. 7].

Усі зазначені трансформації в суспільстві спонукають, вимагають від людини «уточнення» власної національної ідентичності, так би мовити, свідомої «ревізії» набутого і можливо, її часткової або повної переідентифікації відповідно вимогам часу. Патріотизм як емоційно-когнітивний, дієвий прояв особистої позиції до свого народу, держави також має бути «перевіреном» і, якщо є внутрішня потреба – переосмисленим.

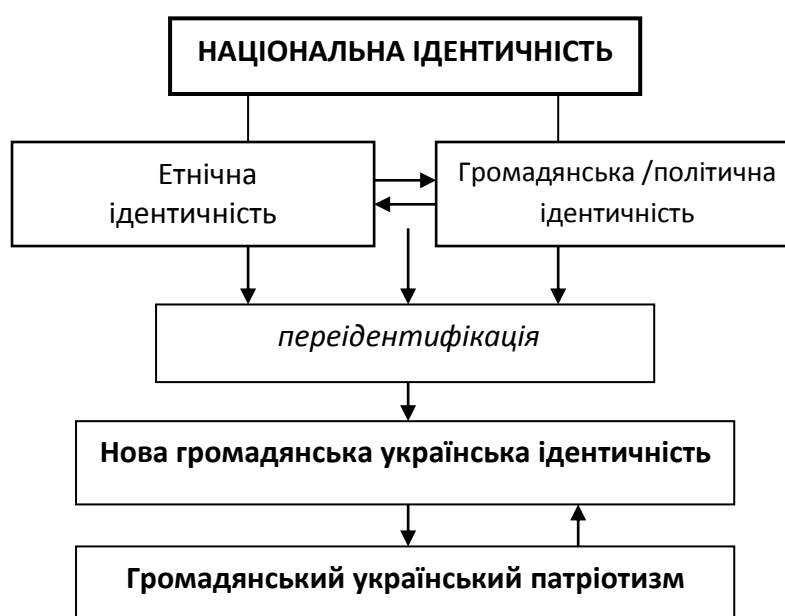

Рис. 3. Утворення нової ідентичності та нового патріотизму.

Внутрішні процеси свідомої національної ідентифікації, тим більше переідентифікації, а також уточнення, зміцнення патріотичних інтенцій є особливо значущими для молодшої людини, яка вже має самовизначитися починаючи від 15-16 до 18-21 років. Йдеться не тільки про визначення своєї

соціальної ролі в суспільстві, своїх патріотичних переконань, а й про актуалізацію потужної внутрішньої роботи – саморегуляцію особистості, спрямованої на процес самопізнання і самотворення себе як Громадянина, Патріота, Людини.

Наразі звернімо увагу саме на психологічні механізми, засоби, які забезпечують формування ідентичності, громадянськості, виховання патріотизму.

Формування *національної ідентичності* здійснюється за допомогою зовнішніх та внутрішніх чинників. Якщо зовнішніми чинниками є соціум, суспільство, кризи суспільства, то внутрішніми – психологічні *процеси ідентифікації суб'єкта* щодо повного або часткового ототожнення (уподібнення) себе з іншим індивідом, групою. У свою чергу, *ототожнення/уподібнення, як головний механізм* здійснення будь-якої ідентифікації і національної зокрема, забезпечується різноманітними *засобами* на емоційному, когнітивному, регулятивному рівнях.

Основою механізму ототожнення (уподібнення) є емоційний зв'язок суб'єкта з уподобаним ним об'єктом. Ототожнення відбувається за допомогою таких засобів як, наприклад, 1) *набуття, засвоєння* цінностей, ролей, моральних якостей іншої людини, особливо батьків, здійснюється не усвідомлено за умов приязного ставлення до людини, гармонійних стосунків з батьками (емоційна сфера); 2) *копіювання* суб'єктом думок, почуттів, дій іншої людини/групи, яка є моделлю, 3) *наслідування* також передбачає симпатію до об'єкту і часткового уподобання його ознак, рис, світоглядних позицій (знову ж таки на підставі емоцій).

Якщо попередні процеси найчастіше здійснюються на ірраціональному рівні, то 4) *визначення* своєї належності до уподобаного об'єкту, 5) *прирівняння* до нього, *порівняння, зіставлення* з ним власних рис, якостей, 6) *побудова і відокремлення* своєї національної ідентичності, як правило, здійснюється вже свідомо (актуалізація переважно когнітивної сфери).

Процес ототожнення/уподобання на свідомому рівні обов'язково забезпечується 7) *саморегуляцією* особистості в процесі її ідентифікації, тим більше – конструктивної переідентифікації (вольова регулятивна сфера).

Таким чином, механізм ототожнення/уподібнення у процесі національної ідентифікації особистості реалізується за допомогою різних засобів емоційної, когнітивної, а також регулятивної сфер. В результаті цього, суб'єкт присвоює собі властивості, якості, атрибути іншої людини, групи і перетворює себе – цілком або частково – за обраним образом, еталоном, моделлю.

Громадянськість становить надважливу рису, ознаку нової української національної ідентичності. Що ми маємо на увазі, коли говоримо про громадянськість? Громадянськість у нашому контексті, це передусім *конструктивна активність суб'єктів*, яка спрямована на покращення, перебудову суспільства, країни, а також *їх відповідальність* за свої дії, вчинки. Саме цим *громадянськість* відрізняється від звичайного *громадянства*, як формальної належності до держави, яку посвідчує паспорт громадянина України, набуття ним прав і обов'язків, прописаних у Конституції тощо. Втім, бути тільки законослухняним громадянином сьогодні замало, хоча й цю рису треба виховувати у молоді змалечку. Нині суспільство потребує саме активних, дієвих, креативних громадян, здатних до перетворення, розбудови суспільства і країни, громадянами якої вони є. Достатньо сучасною і затребуваною для нашого суспільства є ідея того, що спочатку необхідно виховувати *громадянина* держави, а вже потому хлібороба, робітника, вченого, митця, священика тощо. Метою громадянського виховання має бути озброєння молоді такими звичками, щоб вона свідомо, безпосередньо або опосередковано брала участь у державному житті і щоб своєю діяльністю, крок за кроком, наближала свою державу до ідеалу правової, культурної, економічно розвиненої [21, с. 31, 84].

Тому активна «громадянськість» громадян, незалежно від їхнього етнічного походження, вірувань, культурних традицій тощо, становить

основу національної ідентичності, яка допомагає суспільству усвідомити себе передусім політичною – *громадянською нацією*, а не тільки за національністю чи віросповіданням, або належністю до певної гендерної групи, політичної партії тощо.

Зважаючи на те, що до складу нашої держави входить багато етнічних груп, саме утворення громадянської ідентичності здатне об'єднати різні етнічні, конфесійні, політичні ідентичності, не заперечуючи їх, але створюючи так би мовити, «над рівень», без якого неможлива консолідація усього суспільства. На думку спеціалістів, формування національної ідентичності відбувається усі 25 років незалежної України: спочатку поступово, непомітно, а нині – більш рішуче, активно[12].

Формування громадянськості здійснюється у процесі соціалізації як *трансляція знань, навчання певних правил і норм поведінки*, що передається від дорослого до дитини, а також у *вихованні небайдужості, ініціативності, дієвості* у дітей і молоді. Психологічним механізмом навчання є *розуміння і усвідомлення* елементарних правил поведінки, дорожнього руху, оптимального співіснування і комунікації з іншими людьми, конституційної, правової грамотності тощо, *спрямованість особистості на громадянську активність*. Засобами такого навчання буде: *засвоювання інформації, здатність до виконання* суспільно-значущих норм і правил та *вияву ініціативності* щодо збереження і примноження суспільно значущих цінностей.

Як вже неодноразово зазначалося, ***патріотизм*** становить комплекс почуттів любові, шанобливого ставлення, системи цінностей і смислів, мотивації до конструктивних дій і вчинків та їх реалізації, спрямованих на благо рідної землі, свого народу, його мови, культури, історії – все те, що вміщує поняття Батьківщина. Тобто, патріотизм особистості має емоційну, когнітивну та поведінкові складові з пріоритетом першої. Тому процесом становлення патріотизму суб'єкта буде цілеспрямоване *виховання*, а психологічним механізмом виховання патріотизму завжди є: *активізація*

емоційно-когнітивної сфери особистості через вплив патріотично наповнених Образу і Слова, а також *мотивація* до реалізації своїх патріотичних переконань. Психологічними засобами здійснення є *сприйняття* (як засвоєння) образної, вербальної і вербалізованої інформації та *готовність* особистості до дії або її *здійснення*. (Дивись таблицю)

Психологічний феномен особистості	Процес становлення феномену	Психологічний механізм	Психологічні засоби
Національна ідентичність	Ідентифікація / переідентифікація	Ототожнення / уподібнення	Засвоєння, набуття; копіювання; наслідування; прирівняння, зіставлення; побудова, виокремлення своєї ідентичності; саморегуляція.
Громадянськість	Соціалізація як трансляція знань, навчання правил; виховання суспільних цінностей	Розуміння і усвідомлення інформації, спрямованість на активність	Засвоєння знань і активізація здатності до виконання правил (законоступхняність); вияв ініціативності.
Патріотизм	Цілеспрямоване виховання любові, вірності, відданості своєму народові, Україні	Активізація емоційно-когнітивної сфери і спрямування на результат	Сприйняття Образу і Слова патріотичного змісту/направленості; готовність до Дії, Чину.

Отже, не зважаючи на те, що існує багато визначень патріотизму, сутність якого тлумачиться за різними критеріями та вказує на багатогранність і багатозначність цього явища, системо утворюючим елементом будь-якої дефініції патріотизму завжди є «любов до свого краю», «вірність своїй спільноті», до якої належить особистість, «любов до своєї культури і вірність традиціям». Утім, перед тим, як свідомо любити *своє*, діяти з метою покращання *свого*, людина має самовизначитися: що є «своїм», заради чого можна піти на жертву, а що є «не своїм», «чужим»? Тобто, має усвідомити/ідентифікувати себе з певною територією, етносом, нацією,

соціокультурними об'єктами і мовою зокрема, та іншим. Тут у нагоді стає новий – конструктивний, український патріотизм, що здатен активізувати не лише громадянську активність суб'єкта, зміцнити його національну ідентичність, а й за потребою, скерувати чергову переідентифікацію в оптимальному для Батьківщини напрямі.

Завдання

1. Напиши есе на тему: «Чи потрібно усвідомлювати свою національну ідентичність, виховувати в собі патріотизм?»*
*Вербалізовані рефлексії можуть стати підготовкою для дискусії.
2. Пошукай інформацію в інтернеті щодо політики українізації з боку влади СРСР (мета, засоби, результат). Зроби власні висновки і запиши їх у форматі есе.** ** Опрацювання інформації і зроблені висновки можуть стати підмогою у підготовці до дискусії.

Дискусії

1. Суперечливість феномену «українізація України». (Мета і результат українізації у 20-30 роки ХХ століття. Вимога сучасності у здійсненні українізації та очікуваний результат для суспільства).
2. Чи потрібно усвідомлювати свою національну ідентичність, виховувати в собі патріотизм?

Контрольні запитання

1. Надай характеристику феноменам «національна ідентичність», «громадянськість», «патріотизм».
2. Що спільного між явищами «національна ідентичність», «громадянськість», «патріотизм»?
3. Чим відрізняються між собою «національна ідентичність», «громадянськість», «патріотизм»?
4. Назви процеси і механізми, які забезпечують становлення національної ідентичності, громадянськості, патріотизму особистості?
5. У чому полягає новизна нової громадянської національної ідентичності? Суть її «українськості».
6. У чому суть нового українського патріотизму?
7. Чи потрібна «українізація України»? Поясни чому і в який спосіб вона має відбуватися?

Для самостійного вивчення

1. Васютинський В. Українські російськомовні патріоти. – [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: <http://tsn.ua/blogi/themes/psihology/ukrayinski-rosiyskomovni-patrioti-364265.html>

2. Горноста́й П.П. Гражданское общество Украины: свобода или смерть / Джерело доступу: <http://gorn.kiev.ua/publ93.htm>

1.3. Український патріотизм як ресурс особистості в умовах гібридної, інформаційної війни та нові якості патріота інформаційної доби

В умовах гібридної, інформаційної війни, яка нині ведеться проти нашої країни, виховання патріотизму має стати пріоритетним завданням як держави, усіх гілок і органів влади, ЗМІ, культури і мистецтва й кінематографічного, так і освітньої галузі у тому числі.

1.3.1. Інформаційна війна в Україні.

Гібридна війна – це війна, основним інструментом якої є створення державою-агресором в державі, обраній для агресії, *внутрішніх протиріч та конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії*, які зазвичай досягаються звичайною війною. Такі ознаки гібридної війни як підривні дії, корупцію, енергетичну, економічну, фінансову та безпосередньо інформаційну війну, а також «гарячу» війну з боку Росії, нині можна спостерігати в Україні, а окремі ознаки – навіть вже в Європі [45]. **Інформаційна війна**, яку іноді називають «психологічною», є головним елементом гібридної. Термін «інформаційно-психологічна війна» було запозичено з військового словника США. Переклад англійського терміна «information and psychological warfare» може становити і як «інформаційне протиборство», і як «інформаційна, психологічна війна», в залежності від контексту.

Інформаційна війна визначається як: 1) – вплив на цивільне населення і/або військовослужбовців іншої держави шляхом поширення певної інформації; 2) – психологічний вплив на цивільне населення і/або військовослужбовців іншої держави, з метою досягнення політичних або чисто військових цілей; 3) – цілеспрямовані дії, вжиті для досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформації, інформаційних

процесів та інформаційних систем противника при одночасному захисті власної інформації, інформаційних процесів і інформаційних систем.

Метою інформаційної війни є передусім захват не так територій, як «захват» свідомості людей. Основними *задачами* для реалізації цієї мети є вплив на систему цінностей людей, зміна їхньої поведінки і способу мислення, позбавлення їх здатності до спротиву. Тобто, спочатку здійснюється *вплив* на свідомість, мислення, по тому поступово встановлюється *контроль* над суспільством, який у подальшому перетворюється на *керування* цим суспільством. Для реалізації поставлених задач найкраще підходять ЗМІ і в першу чергу, телебачення, яке на відміну від інтернета і соціальних мереж, найбільш успішно створює ефект присутності і співучасті [19; 41].

Необхідно розуміти, що інформаційна війна – це реальна війна, яка має багато ознак «класичної» війни: здійснює інформаційну агресію, провадить інформаційні битви, має свої фронти і застосовує свою (дез)інформаційну зброю. У цій війні є наступ і захист, атаки і спротив, інформаційні жертви і терористи, агенти і диверсанти, спецоперації і блокади та багато іншого. Втім, інформаційна війна, на відміну від «класичної», є тотальною і більшою мірою віртуальною, бо здійснюється за допомогою медіа, не зважаючи на кордони, встановлені межі в інформаційному просторі.

Інформаційна війна з боку країни-агресора може здійснюватися не тільки проти населення іншої країни – країни-жертви, а й проти власного народу з тією самою метою: впливати, контролювати, керувати. Під впливом маємо розуміти «промивку мізків» (індоктринацію), що являє собою змінення уявлень людей про оточуючий світ, їхніх світоглядних позицій, національної ідентичності тощо – за великим рахунком перетворення їх на стабільне, слухняне і кероване стадо «ідеальних людей». Впливаючи на свідомість людей, інформаційна війна, по суті є боротьбою між різними цивілізаційними системами: це передусім *війна світоглядів, ідеологій*, наприклад, конфронтація Росії і Заходу. Вона проводиться в інформаційному

просторі за допомогою спеціально призначених для цього засобів управління інформаційними ресурсами і за допомогою інформаційної зброї [19].

Важливим елементом інформаційної війни є її *інтенсивно емоційний характер* – як самий ефективний спосіб пригнітити раціональне мислення тієї аудиторії, на яку спрямована інформаційна атака. Тому візуальні і вербальні образи, які передаються через ЗМІ, відіграють стратегічну роль у мобілізації населення для тієї чи іншої конкретної політичної задачі. Звідси правомірною є ідея того, що суспільна думка є не тим, що люди думають, а тим, що люди думають, що вони думають [3].

Зважаючи на те, що сучасне суспільство вважається інформаційним, а сучасну людину можна сміло означити як *homo informaticus*, багато представників такого суспільства задіяні виробництвом, обробкою, передаванням, розповсюдженням, споживанням інформації. Тому, чим більше людина залучена в інформаційний процес, тим більше в неї шансів підпасти під вплив інформаційної агресії.

Завдяки високому ступеню проникнення, інформаційна війна перетворилася на «абсолютну зброю», яка здатна вражати різноманітні цілі, досягати різних результатів. Діапазон впливу такої зброї є нічим не обмеженим. Дезінформація дешева, має широкий доступ, проникає через державні та інші кордони, не зустрічає більш-менш серйозних перешкод. Сучасна інформаційна війна досягла незнаного раніше рівня інтенсивності [19]. Так, пропагандистська машина Кремля не тільки виробляє «інформаційно-пропагандистські снаряди», які вражають психіку людини. Вона створила цілу паралельну реальність, в якій живуть, як в окремій країні, наприклад, сотні тисяч жителів Донбасу й передусім на підконтрольних територіях д-лнр [12], жителі Криму, населення самої Росії. Втім, найбільш серйозним наслідком інформаційної війни, яка ведеться російською владою проти власного народу, є майже незворотна трансформація суспільної свідомості цілої країни.

Основними *методами* інформаційної війни є:

- соціальний контроль як вплив на широкі верстви населення за допомогою насильства, бойкоту, підкупу чи інших засобів;
- маніпулювання – цілеспрямований вплив на суспільство з метою досягнення певних цілей;
- маніпулювання інформацією як застосування правдивої інформації таким чином, щоб з неї можна було б зробити невірні висновки;
- дезінформування – навмисне розповсюдження неповної, часткової, викривленої або навіть сфабрикованої інформації (або тої та іншої разом): аудиторії подається така інформація, яка вводить її в оману відносно справжнього стану справ та створює викривлену реальність.
- фальсифікація інформації як викривлення фактів, творення «альтернативної реальності»;
- фабрикація – масове створення заздалегідь брехливої інформації [19] та багато інших;
- особливе місце у методах впливу займає пропаганда – цілеспрямоване, систематичне поширення людиною/групою ідей або цінностей, доктрини або ідеології з метою вплинути на думку людей і на їх дії [43]. Сучасна пропаганда – це «мережа» трюків, прийомів, які охоплюють і маніпуляцію, і дезінформування, і фальсифікацію та інше і допомагають пропагандистам впроваджувати в свідомість аудиторії ідеї, які не декларуються явно, а тільки маються на увазі, таким чином, впливаючи на її думки і поведінку. Відомий американський дослідник засобів масової інформації Лассуел підкреслював, що *не так мета, як метод* відрізняє управління людьми за допомогою пропаганди, наприклад, на відміну соціального контролю ними. Пропаганда як відкритий або прихований *заклик* до чогось, впливає на почуття більше, ніж на розум: прямо або опосередковано грає на всіх людських емоціях – на простих емоціях, таких як страх, на складних – таких, як гордість або любов до пригод, на негідних емоціях типу жадності, або на добрих – таких, як співчуття або самоповага, на егоїстичних емоціях типу честолюбства, або на емоціях, спрямованих на

інших – таких, як любов до родини. Усі людські емоції та інстинкти в той чи інший час надавали пропагандистам засоби впливу або спробу впливу на поведінку тих, хто слугує для них мішенню.

Пропаганда умовно розподіляється на, різні види (військова, політична, комерційна, філософська, екологічна, соціальна, побутова та інші), які можна умовно структурувати як «білу», «сіру» і «чорну». Отже, *біла пропаганда* зазвичай ведеться від імені офіційного джерела або одного з його органів; вона є відкритою, застосовує перевірені дані і не маскує свої цілі; *сіра пропаганда* вже не вказує певного джерела інформації, застосовує неперевірені дані, прагне ввести людей в оману; *чорна пропаганда* завжди приховує своє істинне джерело, базується на самій справжній брехні (наприклад, застосування «фейків») або відверто, агресивно навішує ярлики («хохли», «фашисти»), закликає до певних дій (любити «руський мир», ненавидіти «укропів», «бандерівців», зневажати українське, як меншовартісне) тощо[32].

Застосування сірої і особливо чорної пропаганди у розвинених країнах заборонено законом і переслідується ним. Тим не менше, воно є можливим і застосовується брудними ЗМІ у своїх цілях. Виникає закономірне питання: **«А чому люди взагалі піддаються омані?»**. По-перше, люди в цілому не полюбляють, не хочуть, не вмюють думати – *вони лінуються думати*. Лінькуватість людини щодо мислення має фізіологічні підстави: мозок є самим енерговитратним органом, тому «думати» нелегко. Проте дехто з мислячих представників людства вважає, що найважливішим завданням цивілізації є навчити людину мислити (Т. Едісон).

По-друге, люди відчувають *потребу у розумінні Світу*, і тому вони хочуть мати таку собі «картину», як пояснення цього світу. Втім відмовляючись думати і будучи не здатними самотужки вибудувувати власне розуміння світу, вони, за мовчазною згодою, передоручають робити це іншим. Людині зручно, коли хтось за неї пояснить цей світ, прийме за неї основні рішення проблем, візьме на себе відповідальність... У свою чергу,

«інші», за допомогою простих, безальтернативних пояснень та за допомогою медіа, створюють «світ», зрозумілий навіть 14-річному підлітку. Проте людині невтямки, що «світ», створений «іншими» відповідно і «працює» на інших, на їхню користь [49].

Крім того, з усього спектра доступної інформації людина вибирає і запам'ятовує тільки ту, яка відповідає її очікуванням і вподобанням. Тому можна легко обдурити тільки того, хто сам готовий обманюватися. При «вимкненій свідомості» в суспільстві неминуче розвивається культ брехні та відбувається розмивання моральної межі між брехнею і правдою. Брехня стає одночасно і панівним світоглядом, і соціальним методом.

Відповідно найприкрішим є те, що в інформаційній війні програє той, хто говорить саме правду: хто говорить правду, обмежений тільки нею, а брехун може говорити, все що завгодно (Р. Шеклі).

Чи можливо захиститися від впливів інформаційної війни?

Нині міць будь-якої держави визначається не стільки у доларовому еквіваленті або золотому запасові, скільки в здатності захистити свою національну свідомість. На превеликий жаль в Україні державна інформаційна політика, як сукупність основних напрямів і способів діяльності держави по одержанню, використанню, поширенню та зберіганню інформації, виявилася недосконалою, особливо у «створенні загальної системи охорони інформації». Саме тому Україна в інформаційній війні з РФ «програла» і Крим, і Донбас, населення яких не один рік перебувало під проросійським пропагандистським «обстрілом».

Багато експертів вважає, щоб захистити населення своєї країни від ворожої інформаційної зброї та обмежити доступ до нього будь-якої ворожої інформації, в українському інформаційному просторі необхідно запровадити українську мову: по-перше, українці чітко знатимуть, що *свої* говорять тільки українською; українізація внутрішнього спілкування *зменшить витікання інформації* і ускладнить роботу російських розвідувальних та аналітичних центрів; по-третє, українці генеруватимуть інформацію російською мовою

виключно для російського споживача: тому читаючи будь-який російськомовний текст, вони знатимуть, що *це або інформація на експорт, або ворожа пропаганда* [20].

Однак і саме населення має деякою мірою дбати про себе, зосередившись на інформаційній, ментальній гігієні та саморозвиткові. Загальні рекомендації виглядають наступним чином:

щоб уникнути негативного впливу інформаційних воєн на собі, краще менше або зовсім не дивитися телевізор, навпаки, більше читати новини і статті, пости;

постаратися не включатися в інформаційну ситуацію емоційно, щоб не стати її заручником;

завжди пам'ятати, що за картинкою стоять страждання реальних людей; обмежити час на перегляд новин та новинних сайтів (скажімо, 15-20 хвилин в день – цього цілком достатньо, щоб бути в курсі подій);

ні в якому разі не жити політикою, а віддавати данину культурі: хоча б раз на тиждень ходити в кіно, на виставку, цікавий захід тощо;

дуже корисно й важливо хоча б 15-20 хвилин в день гуляти – прогулянки парком, споглядання природи знімають психоемоційне напруження;

бажано мати якусь хобі (або декілька), займатися творчістю.

Також важливо знати наступне. Переглядаючи новини по *телебаченню* людина не встигає думати, тому як зображення швидко міняється, один сюжет замінює інший, що в купі складає строкату мозаїку з різних контентів. Певна музика утворює відповідний настрій, тому сприймання відбувається переважно на емоційно-почуттєвому рівні.

Стосовно інтернету. Часто людині здається, що інтернет – це співтовариство розумних, мислячих людей. Утім, це ілюзія, бо кожен створює у мережі «свій» інформаційний простір і часто впадає в оману, що в інтернеті люди більш розумні, думають «правильно» (так, як і сам

користувач). Насправді, мережа це величезна кількість добровільних гетто, в яких люди знаходяться в певній інформаційній ізоляції.

Перевага інтернету перед ТБ полягає у тому, що він забезпечує швидкість передавання інформаційного сигналу: якась подія, що раптово сталася, завдяки технологіям за хвилину вже може бути висвітленою в мережі, чого не можна сказати про телебачення. Проте, поки зазначена подія не буде представлена саме на телебаченні, вона не вважається легітимною.

Крім того, час, затрачений на інтернет, у мережах майже не контролюється особистістю, на противагу від часу, проведеного перед телевізором.

Отже, зазначена інформація щодо гібридної, інформаційної війни, її методів впливу та загальні правила інформаційної безпеки безумовно є важливими для кожної сучасної людини. Втім, для патріота цього замало. Патріот, як найкращий представник своєї нації, активний громадянин своєї країни має не лише захищатися, але й орієнтуватися в інформаційному просторі, критично сприймати будь-яку інформацію і головне – чинити опір інформації, спрямованій проти його країни, створювати власний медіаконтент, бути активним «вояком» інформаційної війни.

Завдання

1. Відшукай в інтернеті інформацію щодо інформаційних впливів у давнину (однієї держави на іншу, одного народу на інший, однієї спільноти на іншу). Якими методами вони здійснювалися і чи можна вважати їх інформаційними війнами. Напиши есе у форматі роздумів.
2. Групова робота. На матеріалі новин за останній тиждень/місяць по телебаченню, в інтернеті відшукати, різні види інформаційного впливу (інформаційної маніпуляції, фейків, пропаганди, дезінформації тощо).

Дискусія

1. Чому почалася інформаційна війна РФ проти України?
2. Інформаційні «захист» vs «атака»: переваги і недоліки.
3. Чи ведеться інформаційна війна з боку української влади проти українців?

Контрольні запитання

1. Визнач поняття гібридної та інформаційної війни.
2. Надай характеристику інформаційної війни.

3. Зазнач і опиши загальні методи інформаційної війни.
4. Суть пропаганди. Її види і загальні формати.
5. Назви причини, чому люди підпадають під інформаційний вплив.
6. Зазнач загальні правила інформаційної безпеки особистості.

Для самостійного вивчення

1. Илларионов А. Информационная война. – [Електронний ресурс]. – джерело доступу:
<http://blogs.trust.ua/illarionov/2014/09/28/2252/Informacionnaya-voina/>
1. Соловей В. Пропаганда как абсолютное оружие / Открытая лекция Валерия Соловья. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://www.youtube.com/watch?v=HxTQifVq8J4>

1.3.2. Патріотизм як психологічний ресурс особистості в умовах інформаційної агресії.

В умовах інформаційної війни адекватність сприймання ворожої пропаганди, маніпуляції, інформаційної брехні та відповідного спротиву цим інформаційним деструктивним впливам з боку наших громадян, становить серйозну соціально-психологічну проблему. Її суть полягає у невідповідності масштабної, професійно підготовленої, цілеспрямованої ворожої інформаційної навали та ідеологічної індоктринації як атаки на ідентичність українців зокрема, з одного боку, та відсутності дієвого інструментарію, здатного забезпечити можливість чинити психологічний опір шкідливій інформації у широкого загалу – з іншого.

Ми вважаємо, що під час постійної інформаційної психологічної загрози, спрямованої на Україну, одним із засобів особистого спротиву ворожій інформації є патріотизм особистості [58; 63]. Тому розглянемо *патріотизм як психологічний ресурс особистості* і зазначимо декілька тез, які деякою мірою розгортають цю думку.

1. Патріотизм як духовне зростання особистості

Будучи складним явищем, патріотизм має багато вимірів і визначень. Умовно виділимо два виміри: об'єктивна і суб'єктивна реальності. До об'єктивної реальності відноситься історичний, територіальний, соціокультурний, політичний, державний та інші види патріотизму як суспільного феномену. Суб'єктивну реальність – психологічну, становить

патріотизм особистості. Психологічний вимір патріотизму представляє його передусім, як *суб'єктивний* феномен – психічну реальність, новоутворення у вигляді комплексу почуттів, переконань, системи духовних цінностей і смислів, світоглядних позицій особистості у своєму ставленні до Батьківщини, її історії, культури, мови, традицій, відчуття ідентичності з нацією, готовності до конкретних дій, вчинків для блага нації, держави та інше.

Отже, саме таке психічне новоутворення, як *патріотизм особистості* допомагає їй бути не тільки носієм зазначених якостей, конструювати власну життєдіяльність відповідно переконанням, а й пізнавати світ, впливати на нього завдяки своїй практичній діяльності, бути суб'єктом впливу, здійснюючи цю діяльність під певним – патріотичним кутом зору.

2. Патріотизм як імунітет особистості проти інформаційної агресії

Патріотизм суб'єкта є могутнім психологічним ресурсом особистості не тільки у збагаченні її духовної сфери патріотичними переконаннями, відповідною світоглядною позицією, у зміцненні її ідентичності зі своїм етносом, нацією, країною тощо. *В умовах інформаційної агресії психологічний ресурс патріотизму полягає у здатності особистості протистояти ворожим інформаційним впливам.* Це пояснюється тим, що патріотизм особистості виступає її первинним імунітетом у формі «не сприймання», відторгнення відкрито агресивної, відверто брехливої інформації, спрямованої проти Батьківщини патріота, не сумісної з його світоглядом. Так, патріот здатен вже на почуттєвому рівні, інстинктивно відчувати викривлену інформацію, спрямовану проти інтересів України, її народу, історії, культури і саме тому не піддається її впливу.

Отже, патріотичні переконання, світогляд особистості – вже самі по собі є певною мірою психологічним захистом проти інформаційних деструктивних впливів з боку медіа.

Втім, коли мова йдеться про більш витончену, викривлену («тролінгову», «фейкову») інформацію та інші види інформаційно-психологічних впливів (маніпуляцію, сіру пропаганду), психологічний захист лише на почуттєвому рівні може бути недостатнім.

3. Патріотизм як набуття нових якостей особистістю

Патріотизм за своєю природою не є статичним явищем, а таким, що постійно трансформується, модифікується. Як гнучке динамічне утворення, патріотизм розвивається згідно вимогам часу і здатен сприяти набуттю нових якостей особистості. Нові умови існування людини в техногенному, інформаційному світі вимагають від неї відповідного, нового стилю взаємодії з цим світом. *Ресурс патріота в інформаційній війні значно посилюється, якщо його патріотичні переконання ґрунтуються не лише на моральних почуттях, але й на нових інструментальних якостях – здатності регулювати свою взаємодію з медіапростором, здатності до критичного сприймання інформації, її осмислення, переосмислення, оцінювання та іншого.*

В умовах інформаційної агресії головною метою інструментальних якостей патріотичної молоді є передусім її здатність чинити спротив деструктивним інформаційно-психологічним впливам медіа. У свою чергу, спротив деструктивним медіавпливам ґрунтується на розвиненій саморегуляції особистості у її взаємодії з медіа, а саме: на свідомому ставленні до будь-якої інформації в цілому, критичній емоційно-когнітивній обробці сприйнятого, на його практичному, креативному застосуванні у різних аспектах життя, а також на конструктивній комунікації з іншими, пошуку однодумців на підставі сприйнятого тощо.

Таким чином, нині для забезпечення оптимальної взаємодії з медіапростором, від патріота вимагається набуття нових якостей – знань і умінь, які складають основу медіаінформаційної грамотності.

Гіпотезу про патріотизм як психологічний ресурс особистості в умовах інформаційної агресії, а також необхідність формування нової інструментальної якості патріота цифрової доби – медіаінформаційної грамотності було підтверджено емпіричним дослідженням проведеним протягом 2014-2016 років. Отримані результати виявили тенденцію ресурсності патріотизму молоді у її саморегуляції візуальних переглядів: за кількісними показниками (свідомого ставлення до інформації, інтелектуальної та комунікативної активності та ін.) саморегуляція переглядів візуального медіаконтенту в групі патріотично налаштованої молоді виявилася вищою, ніж у групі умовних «не патріотів».

Контрольні запитання

1. Чому патріотизм є психологічним ресурсом особистості?
2. Поясни ресурс патріотизму як духовного зростання людини.
3. Поясни ресурс патріотизму як первинного імунітету проти інформаційної агресії.
4. Поясни ресурс патріотизму як сприяння особистості у її надбанні нових якостей.

1.3.3. Медіаграмотність: нові інструментальні якості патріота цифрової доби.

Перед тим, як розглянути більш детально нові, медіаінформаційні якості патріота, пригадаємо його традиційні якості, риси характеру. Сучасні дослідники виокремлюють такі актуальні якості характеру патріота як: розуміння і поділяння національної ідеї; сприяння своєю професійною діяльністю (навчання як підготовка до неї) економічному, науковому, культурному зростанню Батьківщини; глибока пошана до української мови і обов'язкове застосування її у суспільному житті; любов, захист і відстоювання української мови – коду нації, а також традицій, звичаїв при безумовній повазі до мов, традицій, звичаїв інших націй, а також різних народів, які проживають в українській державі; гордість за належність до українського народу і обстоювання його інтересів; громадянська активність,

що проявляється у конкретних діях; любов до рідної країни і готовність до її захисту; збереження рідної природи і захист довкілля; здоровий спосіб життя і його пропаганда тощо [33].

Також, не менш важливою і традиційною якістю українського патріота вважається *сила* його характеру, яка передбачає: вірність переконанням, відданість ідеї; здатність не піддаватися розпачеві (так, П. Орлик, соратник І. Мазепи, свою Конституцію написав вже після розгромної для України Полтавської битви); витримку; культ успіху справи і вперту працю для цього; почуття честі і відповідальності; готовність сповнити свій обов'язок; володіння собою та інше. Тому й до нині залишається актуальною думка про те, що «хто гартує тіло, той гартує душу, а моральний гарт і характерність – це фундамент сильної нації», бо саме з людей твердого характеру складається нація, і саме тому «хто не виховає людини, не виховає народу, не виховає патріотизму» [15, с. 59, 61].

Шерег наведених рис патріота С. Ленкавський доповнює наступними рисами: постійною готовністю до дії, активністю та ініціативністю, особистою чесністю, дисциплінованістю і точністю, відважністю, рішучістю, витривалістю, сповіданням здорового способу життя, плекання власного фізичного здоров'я та інше. Написані у Львівській тюрмі С. Коссаком правила життя українського націоналіста також доповнюють і збагачують риси справжнього патріота. Це: здобуття знань, що допоможуть опанувати світ і життя, піднести Україну; постійне пізнання і удосконалення себе; мужність характеру і вояцька честь; товариськість; відсутність заздрості; повага до родини, жіноцтва як джерела материнства і продовження життя; любов і опікування дітворою як майбутнього нації; сумлінне ставлення до будь-якої праці, як такої, якби вона мала б залишитися навечно і стати найкращим свідомством про її виконавця та багато іншого [27].

Також українські мислителі-ідеологи робили акцент й на тому, що у вихованні патріотизму молоді край необхідно звертати увагу на те, *що саме в дану історичну хвилину є затребуваним у суспільстві, що є важливим на часі в*

цілому [15, с. 60]. Спираючись на цю думку, ми вважаємо, що в умовах гібридної, інформаційної війни, в якій опинилась наша країна, крім зазначених традиційних особистісних якостей патріота, вагомого значення набуває нова комплексна якість – медіаграмотність особистості.

Медіаграмотність, як складова медіакультури особистості та медіаінформаційної грамотності зокрема, передбачає вміння користуватися інформаційно-комунікативною технікою, виражати себе і спілкуватися за допомогою медіазасобів, успішно здобувати необхідну інформацію, свідомо сприймати і критично тлумачити інформацію, отриману з різних медіа, відділяти реальність від її віртуальної симуляції, тобто розуміти реальність, сконструйовану медіаджерелами, осмислювати владні стосунки, міфи і типи контролю, які вони культивують [26].

В інформаційну добу, коли психологічні технології впливу на свідомість суспільства завдяки медіа стали поширеною практикою, розвинена медіаінформаційна грамотність особистості стає новою, надважливою психологічною якістю молоді людини загалом і патріота зокрема. Медіаінформаційна грамотність, окрім суто технічно-практичної площини – вмінням користуватися медіапристроями, виражати себе, комунікувати з іншими за допомогою медіазасобів, орієнтуватися в інформаційних потоках і шукати потрібну інформацію, має важливу складову – емоційно-когнітивне опрацювання інформації. У свою чергу, оптимальна взаємодія людини з медіа загалом і конструктивне опрацювання сприйнятої інформації зокрема, передбачає передусім розвинену саморегуляцію медіаспоживача.

Саморегуляція у психологічному контексті становить свідомий вплив людини на принадні їй психічні явища (процеси, стани, властивості), діяльність, яку вона виконує, особисту поведінку з метою підтримки (збереження) або зміни характеру їх перебігу (функціонування). Тобто, *суб'єктом* саморегуляції є сама людина, а в якості *об'єкта* виступають властиві їй психічні явища, здійснювана діяльність або особиста поведінка.

Процеси психічної саморегуляції мають обов'язково *свідомий* (хоча й не у всіх фазах усвідомлений) і *цілеспрямований* (активний) характер.

Саморегуляція у *медіапсихологічному аспекті* передбачає свідомий вплив суб'єкта на актуалізацію вольових зусиль, спрямованих на оптимальну взаємодію саме з медіавізуальною реальністю: 1) на *свідоме ставлення до інформації* в цілому і *візуальної медіапродукції* зокрема (усвідомлення мети, планування переглядів, самоконтроль їх тривалості, застосування таких спеціальних технік орієнтації в інформаційному просторі, як фільтрація, відбір інформації, інформаційне самообмеження тощо); 2) на *конструктивне емоційно-когнітивне опрацювання* сприйнятого (рефлексія вражень, аналітичне, критичне опрацювання інформації, його аргументоване оцінювання, креативне переосмислення тощо).

Крім того, саморегуляція у *соціально-психологічному контексті* розглядається нами як цілеспрямованість особистості на 3) *конструктивну комунікацію з іншими по темі переглянутого*, яка полягатиме не лише у тому, щоб поділитися своїми враженнями, переживаннями і почути у відповідь дещо спільне, підтримку, але і в готовності прийняти іншу думку, а іноді коректно вислухати зовсім протилежну, неприйнятну. Тобто, саморегуляція в комунікативній діяльності на підставі сприйнятого медіаконтенту розглядається, як активна спрямованість суб'єкта на конструктивний діалог, толерантне ставлення до іншої думки, яка може не відповідати його поглядам.

Отже, *саморегуляцію* в нашому контексті розглядаємо як активний, свідомий вплив особистості на взаємодію з медіапростором, як застосування вольових зусиль, спрямованих на конструктивне опрацювання сприйнятого, як спрямованість на спілкування з приводу цього сприйнятого.

Саморегуляція пронизує всі етапи контакту людини з медіапростором у цілому і з медіаінформацією зокрема. Розглянемо більш детально.

Так, вже на попередньому етапі *загального ставлення до інформації* в цілому, медіаграмотна особистість має мотивувати себе (самотивація) на

свідоме ставлення до будь-якої інформації і підтримувати в собі цю здатність завжди. Ця потреба викликана тим, що ми живемо у такі часи, коли завдяки технологіям дуже багато різноманітної, неоднозначної, навіть шкідливої для психіки, інформації. тим більше це актуально в умовах інформаційної війни. Тому патріот має ставитися до інформації завжди свідомо, з розумінням того, що далеко не кожний медіатекст є істиною, правдивим фактом.

Також, на цьому ж етапі, свідомий споживач медіа має завжди визначати *мету* перегляду/ознайомлення з інформацією: «я хочу подивитися теленовини для того, *щоб узнати...*», «мені *треба знайти* матеріал для реферату», «хочу *відпочити*, переглянувши комедію», «відвідаю сторінку на ФБ *для того, щоб поспілкуватися*» тощо. Тобто, цілеспрямований перегляд («для чого?», «для того, щоб...») надає певного сенсу взаємодії людини з медіа і убезпечує її від бездумного споживання медіа.

Крім визначення мети споживання медіаінформації, дуже важливо її «*фільтрувати*», тобто, обирати для перегляду лише те, що узгоджується з власною системою цінностей, а не все підряд. Справа у тому, що теза про те, що «хто володіє інформацією, той володіє світом» є вже надто застарілою. Нині більш актуальною є інша: «хто фільтрує інформацію, той володіє ситуацією». Зважаючи на різноманіття медіаконтенту, особливо в мережі інтернет, відповідальність за свій вибір несе саме людина. **... тобто,** їй необхідно визначитися саме «що?» дивитися.

Відбір інформації, що вже пройшла фільтрування, полягає у її подальшій селекції. Це означає вибудову пріоритетів у послідовності її сприймання/споживання відповідно до нагальних потреб особистості.

Близьким до фільтрування, відбору інформації є ще одне дуже важливе вміння – свідоме *інформаційне самообмеження*. І це є зрозумілим, бо так як людина не може знати *всього*, то їй не потрібно, немає сенсу прагнути знати все. Це вміння дозволить не перевантажувати мозок непотрібною інформацією, берегти час, не розпорозувати свою увагу на будь-що, знати

щось одне, але більш досконало, ніж всього потроху і нічого до пуття. Втім, тут кожен має свою міру, бо загальної обізнаності ще «ніхто не відміняв».

Іноді, не зважаючи на інформаційне самообмеження, жорстку ціннісно-смыслову фільтрацію інформаційного простору, людині необхідно переглянути *альтернативну інформацію*, яка може суперечити системі власним моральним, світоглядним переконанням. Причинами може бути потреба порівняти інформацію, відшукати її першоджерело («щоб знати звідки ноги ростуть»), ознайомитися з першоджерелом («щоб знати ворога в обличчя») та інше. Головним для патріота у сприйманні альтернативної інформації є приборкання власних емоцій і актуалізація раціонального її опрацювання.

На наступному етапі *емоційно-когнітивного опрацювання інформації* патріота важливі наступні уміння та навички.

Передусім це регуляція *довільного переключення уваги*. Йдеться про надання переваги емоційному, асоціативному сприйманню саме художньої медіапродукції і більш раціональному сприйманню таких медіаформатів, як теленовини, аналітичні програми, політичні ток-шоу та інших подібних, що перегукується зі сприйманням альтернативної інформації.

Корисною навичкою для патріота має стати звичка рефлектувати власні емоції, почуття, яка передбачає і здатність до *рефлексії* щодо сприйнятого медіаконтенту. Рефлексія емоцій, почуттів, отриманих у процесі сприймання інформації і по тому, у даному контексті розглядається як «опрацювання», що полягає в їх 1) мисленнєвій «фіксації», 2) вербалізації емоції(ій), 3) осмисленні, 4) смислової систематизації з власним Я. Саме розвинена рефлексія допомагає зрозуміти суб'єкту своє ставлення до сприйнятої інформації, впорядкувати свої емоційно-почуттєві реакції, тобто, перевести їх в раціональну площину.

Надважливою якістю молодого патріота у його взаємодії з медіапростором є розвинена здатність до *критичного мислення*. Критичне мислення являє собою спрямований тип мислення, який становить здатність

до розуміння інформації, її аналізу, інтеграції проаналізованого з уже відомим, формулювання обґрунтованих суджень для висновків, аргументоване оцінювання того, що піддалося аналізу. Нині розвинена здатність до критичного мислення є дуже актуальною якістю тому, що дозволяє особистості робити самостійний висновок сприйнятого, незалежний від думки інших людей. Утім, кінцевою метою має бути розвиток вже *критичного стилю мислення* – усталеної форми критичного мислення. Тобто, критичний стиль мислення становить психологічну якість особистості, яка формується на підставі звички критично мислити та самомотивації особистості щодо опанування цією якістю [56; 57; 58; 62; 63].

Критичне осмислення сприйнятого медіаконтенту передбачає такі практичні навички як: а) визначення *джерела інформації*, починаючи від власників провідних телеканалів до конкретних авторів медіаконтенту, вміння знаходити першоджерело повідомлення («хто?»); б) визначення *ознак повідомлення*: його вид, формат, зміст («що?»); в) з'ясування *аудиторії*, якій адресоване посилання («кому?»); г) визначення *мети* посилання («для чого?», «кому це вигідно?»); г) очікування зворотної реакції аудиторії («ефект повідомлення»); д) виявлення застосованих інформаційно-психологічних *технологій впливу* на глядача з боку медіа («які засоби впливу?»). Також, для формулювання *висновків* та критичного *оцінювання* сприйнятого не менш важливим також є *порівняння* сприйнятого повідомлення з іншими джерелами, пошук додаткових *аргументів* і *особиста позиція* патріота.

Переосмислення сприйнятого або творче медіасприймання – наступна якість, яка передбачає здатність надавати сприйнятому інших, нових, власних смислів: здатність робити не лише самостійний, а й свій оригінальний висновок. Переосмислення дозволяє патріоту знайти приховану або розвинути другорядну думку у повідомленні, співставити сприйняте з чимось іншим, відомим /мало відомим. Переосмислення стимулює

виникнення власних ідей, думок і є не лише креативною, а й, так би мовити, «революційною» когнітивною здатністю.

Наступний етап – **практичний, творчий**. Він передбачає такі практичні вміння як *здатність чинити конкретний опір інформаційній деструкції*, наприклад, в інтернеті, а не лише захисний психологічний. Йдеться про участь у форумах, коментування постів, поширення альтернативної інформації, як реакція на агресивні повідомлення, пошук інформації, яка стверджує або заперечує сприйняте тощо.

Творчий аспект практичного етапу за своєю суттю становить *медіаторчість* – створення власного медіатексту або контр-інформації. Це можуть бути тексти, оздоблені візуальним рядом або виразною картинкою, спеціально відзняті за темою відеоролики, колажі, мотиватори, демотиватори, «фотожаби», фотожарти та інше. Важливим є те, що саме медіаторчі уміння дозволять патріоту не лише «оборонятися» від інформаційної агресії, а й бути ініціатором «наступальних» дій, розгортати певні теми, «задавати тон», тобто, мати активну позицію у перебігу інформаційної війни. Це те, чого не вистачає вітчизняним ЗМІ в протистоянні з російською інформаційною навалою.

Комунікативний етап, як не дивно, також стосується медіаінформаційної грамотності особистості, бо він передбачає не тільки загальну цілеспрямованість на спілкування загалом, а й спілкування на підставі сприйнятого медіатексту (фільму, посту, повідомлення, відео тощо). Головними якостями оптимального спілкування є: бажання ділитися емоціями, враженнями від побаченого; конструктивне обговорення форми, змісту сприйнятого; спрямованість на пошук односторонніх; спрямованість на толерантне спілкування з приводу переглянутого; здатність вислухати іншу думку, протилежну власним цінностям. Зрозуміло, що такі важливі вміння і навички не завадять нікому, тим більше патріоту.

Зазначені та інші когнітивні, практичні, комунікативні уміння є основою медіаінформаційної грамотності, ресурсом особистості у її протистоянні деструктивним інформаційним впливам.

Отже, інформаційна війна з боку країни-агресора, яка спричинилась в Україні, спонукає всіх українців до оволодіння ними медіаінформаційної грамотності, яка здатна убезпечити їх від шкідливих інформаційно-психологічних впливів. Особливий наголос робиться на тому, що саме патріоти, як свідомі, активні громадяни своєї країни, мають набути нових якостей у вигляді інструментальних навичок, які забезпечує медіаінформаційна грамотність особистості. Саме медіаграмотність здатна посилити ресурс патріота не тільки в його спротиві інформаційному тискові, а й надасть йому можливості чинити «наступальні» дії на віртуальних теренах інформаційної війни.

Завдання

1. Напиши якомога більше традиційних рис і якостей патріотичної особистості. Визнач для себе, які якості патріота найбільше імпонують тобі і чому? Напиши есе.
2. Якими патріотичними якостями ти вже володієш і які хотів би ще мати? Напиши есе.

Дискусія

1. Чому патріотизм в інформаційну добу має набути нових якостей?
2. Патріотизм і глобалізація: чи можливий консенсус?

Контрольні запитання

1. Назви традиційні якості патріота. У чому полягає суть медіаграмотності людини? Як визначається саморегуляція в медіапсихологічному, комунікативному аспектах?
2. Назви і опиши уміння та навички підготовчого етапу сприйняття інформації. Яка навичка, на твою думку, є надважливою? Поясни чому.
3. Назви і опиши уміння та навички емоційно-когнітивного опрацювання сприйнятого. Яка навичка, на твою думку, є надважливою? Поясни чому.
4. Назви і опиши уміння та навички практичного, креативного етапу. Яка навичка, на твою думку, є надважливою? Поясни чому.
5. Назви і опиши уміння та навички комунікативного етапу. Яка навичка, на твою думку, є надважливою? Поясни чому.

Для самостійного вивчення

1. Короткий ідеологічно-виховний курс для активістів і бійців «Правого сектора» ДУК ГО «Національна революція». – Сколе: ПП Москаль Б.В., 2015. -124 с.
2. Заклинський Б. Що треба знати кожному українцеві? – К.: Богуслав-книга, 2015. – 48 с.
3. Череповська Н.І. Візуальна медіакультура: розвиток критичного мислення та творчого сприймання. Методичні рекомендації до медіаосвітнього курсу «Медіакультура» для старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: МІЛЕНІУМ, 2014. – 116 с.
4. Череповська Н.І. Медіакультура та медіаосвіта учнів ЗОШ. Візуальна медіакультура. / Наталія Череповська. – К.: Видавництво «Шкільний світ», 2010. – 128 с.

II. Патріотичне виховання молоді засобами медіаосвіти

Метою розділу є показати тенденції розвитку патріотичного виховання молоді у різні історичні часи; уточнити вікові особливості виховання патріотизму у дітей і молоді, детально розглянуто складові патріотизму і зазначені принципи патріотичного виховання, а також з'ясувати мету медіаосвіти, її основні завдання та медіаосвітні засоби розвитку патріотизму і форми організації .

2.1. Патріотичне виховання дітей і молоді

Нині нагальною потребою суспільства є виховання дітей свідомими, активними його членами. Це одне з найскладніших завдань системи освіти, оскільки громадянськість, почуття патріотизму свідчать про найвищий ступінь розвитку особистості. З історії педагогіки можна бачити, як поступово розвивалась ідея виховання особистості, патріотизму у різні часи.

2.1.1. Дещо з історії виховання патріотизму

Аналіз психолого-педагогічних, історичних джерел засвідчує: ідея патріотизму, яка посідає особливе місце у духовному житті суспільства, перебуває у центрі уваги науковців, державних, політичних діячів української держави та інших країн.

Патріотизм як соціокультурне, історичне явище у різні часи мало свої особливості, різний соціальний і класовий зміст.

Аналіз наукових джерел свідчить, що формування елементів патріотизму у вигляді таких почуттів людини, як прихильність до рідної землі, мови, традицій мало місце ще у стародавніх виховних системах Індії, Китаю. Так, Конфуцій у своєму вченні зауважував, що головним, на його думку, у вихованні патріотизму молоді є *знання історичної спадщини, дотримання традицій і звичаїв свого народу, шанування предків* та інше.

Питання патріотичного виховання та становлення особистості людини-патріота як суб'єкта, що виявляє любов до своєї родини, народу, держави, висвітлювалося і в працях мислителів античного світу.

Характерною ознакою культури Стародавньої Греції було виховання гармонійної людини, розвиненої фізично і розумово. У державах Стародавньої Греції *патріотизм трактувався не лише як елемент прив'язаності людини до рідної землі, мови, традиції тощо, але й як формування громадянської свідомості*, що поєднувала людей у єдине ціле як певний етнос, народ, для захисту інтересів окремої людини та держави. В епоху ж Римської республіки патріотизм був синонімом слова «слава» і *шанувався вище особистої доблесті*.

У середньовіччя патріотизм розумівся як служіння королю, феодалу, які уособлювали в собі державу, територію та забезпечували її військовий захист від ворогів. Тому в ті часи актуальним був лише *патріотизм у форматі лицарського виховання і ратного подвигу*, бо тодішнє виховання мало переважно схоластичний характер і не переймалося проблемами формування гармонійно розвиненої моральної особистості; у свою чергу, християнська релігія тих часів і громадянська активність, патріотизм людини були несумісними речами.

Доба Відродження продовжила традиції античного грецького світу. Саме в цей час виникає новий раціональний, життєрадісний світогляд, що отримав назву гуманізм. Представники цієї епохи Е. Роттердамський, Ф. Рабле протиставили середньовіччю систему виховання, яка розвиває людину розумово і фізично, привчає її до самостійного мислення, формує високі

моральні якості згідно з гуманістичною мораллю. Вищим проявом розвитку ідей епохи Відродження щодо *рефлексії патріотичних почуттів у сфері педагогічної думки* стали твори Т. Мора («*Утопія*») та Т. Кампанелли («*Місто Сонця*»), у яких змальовано картини держав, де всі жителі цілком інтегровані у сферу суспільного життя, а держава піклується про їх виховання і надає обов'язкову *освіту рідною мовою* [23].

Характерною ознакою Нового часу стало просвітництво як поширення й через друковану книгу зокрема, нових знань, ідей.

Видатний педагог Я. Коменський заявляв, що знання мають бути доступні для всіх, оскільки тільки навчання і виховання людини робить її невід'ємним членом свого народу. Усвідомивши, що зникнення народів, держав завжди починається із втрати мовної культури народу, педагог здійснював *навчання рідною мовою народу, яка, на його погляд, є основою патріотичної свідомості і виховання*. Крім вивчення рідної мови Я. Коменський наполягав на пізнанні не тільки загальної історії, а переважно на *скрупульозному вивченні історії свого народу, пізнанні природи своєї батьківщини*. Зазначені національно-патріотичні ідеї чеського мислителя набули надзвичайного поширення у світі у період формування націй на тлі розвитку європейської та світової цивілізації загалом.

Вперше поняття патріотизм увійшло у широкий вжиток під час Французької революції 1789-1793 рр.

У теорію виховання патріотизму великий внесок зробив Ж.-Ж. Руссо. У своєму педагогічному романі «*Еміль, або про виховання*», він стверджував, що людина, ким би вона не була, передусім є *громадянином*. Тому виховання нових людей – палких патріотів своєї вітчизни, борців за свободу народу, стає головним завданням суспільства.

Швейцарський педагог Г. Песталоцці проповідував у своїх працях і вперше використовував на практиці *метод природо відповідного виховання* любові до своєї мови, краю, народу шляхом ознайомлення дітей із минулим і сучасним рідного селища.

Німецький педагог І. Ф. Гербарт вважав, що моральність повинна бути не відомим обмеженням, «а життєвим принципом» [10, с. 171]. Виховання патріотизму, як елементу моральності, має ґрунтуватися на ідеї *внутрішньої свободи, вдосконалення, приязні, добра і справедливості*. На думку І. Ф. Гербарта, людина, вихована на основі цих ідей, ніколи не вступатиме в конфлікт із середовищем і завжди стоятиме на варті існуючого державно-політичного ладу в країні.

Таким чином, патріотизм у контексті виховання починає реалізуватися саме у *національному вихованні людини*. Термін «*національне виховання*» вперше було застосовано під час Французької буржуазної революції, що означувала становлення нового суспільного ладу, розвитку ідей суспільно-патріотичного виховання. Тому в національний Конвент Франції було представлено проект народної освіти («*План національного виховання*»), який передбачав уведення загальної обов'язкової народної освіти («озброєння» учнів корисними знаннями і вміннями, виховання патріотизму) [23].

А. Дістервег, розвиваючи зазначені ідеї про національне виховання, у посібнику «*Керівництво освітою німецьких учителів*» зазначав, що педагогіка має вимагати *спочатку виховання людини, а потім на основі цього і виховання громадянина та члена нації*. На думку педагога, національне виховання молоді тісно пов'язане з гуманним ставленням до людини, тому А. Дістервег розглядав *національне виховання і гуманізм як процеси, що доповнюють один одного*. Крилатою стала фраза вченого: «Людина – моє ім'я, німець – моє прізвище» [14].

Відомий німецький педагог Г. Кершенштейнер дотримувався дещо іншої думки про те, що спочатку необхідно виховувати *громадянина держави*, а вже потому хлібороба, робітника, вченого, митця, священика тощо [21].

Наприкінці XIX – на початку XX сторіччя разом із розвитком національних держав у педагогіці розвинених країн виникла низка реформаторських течій, таких як «індивідуальна педагогіка», «соціальна педагогіка», «художнє виховання», «державно-громадське виховання»,

«моральна педагогіка», «нове виховання», «виховання за Песталоцці, Дістервегом» тощо. Ці педагогічні напрями базувалися на громадянському, тобто, національно-патріотичному вихованні і культивували любов до свого народу, його мови, держави та її інституцій. Широко використовувався термін «виховання громадянина», в основі якого – виховання людини-патріота своєї Вітчизни [23].

Українська філософська, педагогічна думка, яка базується на національних підвалинах, внесла вагомий доробок у загальну скарбницю патріотичного виховання молоді.

Так, у своїх філософських та літературних творах Г. Сковорода розглядав проблеми дослідження людини та її існування. *Його світоглядні позиції мають патріотичний і релігійно-філософський характер.* Міркуючи про віру, любов, мораль, щастя, патріотизм, філософ вказував, ким є людина, який сенс її життя [17].

Т. Шевченко всю свою творчість присвятив *проблемам національної самосвідомості, народній боротьбі за свою національну й соціальну самосвідомість.* Основним патріотичним гаслом Т. Шевченка був вислів «любіть Україну, як матір». Саме з патріотичної любові до рідної землі виникає шевченківська *філософія щодо української самостійної соборної держави* – «у своїй хаті – своя правда й воля».

Філософія І. Франка – це заповідь любові до Батьківщини й до людства. У цілому ж, його філософія – це яскраве втілення філософії українського духу початку ХХ ст., витоки якої йдуть від Г.Сковороди і Т.Шевченка. І. Франко традиційну українську родину розглядав як *перший й найвпливовіший осередок патріотизму, національного єднання та виховання, місце прищеплення здорових норм і навичок поведінки, пошани рідної мови, народних звичаїв і традицій* [17].

Відомий педагог К. Ушинський, будучи палким патріотом своєї Батьківщини, велику роль надавав патріотичним почуттям: «Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до батьківщини, і ця

любов дає вихованню надійний ключ до серця людини й могутню опору для боротьби з її поганими природними, особистими, сімейними і родовими нахилами» [54; 99]. Основою виховання підростаючого покоління в душі патріотизму, любові до Батьківщини та свого народу К. Ушинський вважав *народність*. Народність він розумів як глибоку віру у творчі сили своєї країни, як вимогу передати справу народної освіти народові, побудову системи виховання відповідно до особливостей різних націй, що населяють країну, і умов життя. Однією з ознак народності, К. Ушинський визначав *мову*, а основними завданнями народної школи у вихованні особистості, він уважав *виховання патріотизму засобами рідної мови, народної казки, усної народної творчості, культурних традицій*.

Ідеї К. Ушинського щодо виховання *любові до рідного краю* у дітей мають особливе значення. Він наголошував на вивченні природи місцевості, в якій розміщується, наприклад, школа, домівка, річка, дорога до школи тощо. Адже у дітей до 6-7 років домінують дві основні потреби: пізнавальна діяльність та спілкування, і саме тому вивчення рідного краю для них має особливе значення. Патріотизму дитина вчиться під керівництвом виховника при кожній нагоді, під час розмов, при навчанні географії, історії, геології, і природознавства зокрема. Таким чином, у процесі опанування різних знань про рідний край, народ, дітям прищеплюється свідомо любов до рідної Батьківщини.

Ядром педагогічної системи К. Ушинського, *основою етнічного патріотизму є ідея народності*, а засобами патріотичного виховання – *рідна мова, рідна історія, географія, народна творчість* тощо. Патріотичні почуття до рідного краю, які формуються з раннього дитинства у сім'ї, родині, стають ще сильнішими й виразнішими, коли дитина детальніше пізнає свою Батьківщину, свій народ, його звичаї і традиції [55].

Український філософ, історик філософії, філолог, вчений з світовим іменем Д. Чижевський висував ідею *народного світогляду*. Народній світогляд, на його думку, є *національно-зумовлене ставлення даного народу*

до світу та життя. Він виявляється і в тім, що саме цей народ в світі любить, чого в житті він уникає, що в людині найвище оцінює, до чого ставиться негативно. [65, с. 210].

Відомий український мислитель, літератор, ідеолог Д. Донцов розумів патріотизм у «предківській» інтерпретації: як патріотизм Мазеп, Орликів, Полуботків. Величків, а не патріотизм Кочубеїв, Драгоманових, Винниченків. А ідеалом предків було *визволення їх вітчизни від поневолення Москвою*, і в тім виливався їх патріотизм, їх любов до рідного краю [16]. У психологічному контексті, найважливішою ознакою патріотизму Д. Донцов вбачав у *характері особистості*: «моторами історії, які здвигають і валять народи, – є одиниці, за якими тягнеться маса. В мирні часи, і в критичні, в монархіях і в республіках. А тою чудодійною силою, яка ті одиниці, вносить вгору, даючи їм владу над числом – є їх *сила характеру*» [15, с. 48].

Відомий розробник сучасної методики української педагогіки Г. Ващенко першою рисою патріотизму, як любові до Вітчизни, вважав *свідомість приналежності до певної нації і відокремленості від інших націй*. Він зауважував, що «свідомий патріот більш-менш чітко уявляє собі властивості свого народу, знає рідну природу, історію та інше... Справжній патріот любить Батьківщину в цілому, і не відвертається від неї тому, що її нарід має деякі негативні риси, або тому, що в минулому робив ті чи інші помилки. Не стане, наприклад, справжній патріот відвертатись від своєї Батьківщини тому, що його нарід через певні історичні умови не піднісся на такий рівень культури, на якому стоять передові країни Європи. Справжній патріот не обмежується пасивною любов'ю до свого краю і народу, до його сучасного і минулого, до його мови і культури. Він активно працює для свого народу, прагне піднести його культуру й добробут, переборювати його негативні риси і вдосконалювати риси позитивні. Для патріота дорога честь своєї Батьківщини і він захищає її словом і ділом. Він захищає честь Батьківщини, коли хтось, свій чи чужий, ганьбить її, і разом з тим своєю діяльністю і взагалі своєю поведінкою він намагається піднести цю честь...

Найвищою формою патріотизму є жертвенна любов до Батьківщини. Вона виявляється в тому, що людина для блага Батьківщини терпить муки і навіть іде на смерть» [5, с. 9].

Г.Ващенко виокремлював такі види патріотизму, як *свідомий і стихійний, здоровий і хворобливий* (шовінізм) і ставив питання виховання патріотизму української молоді. Головним завданням вважав *виховування саме свідомого патріотизму*, бо тільки він, на його думку, здатен забезпечити планову, організовану участь у боротьбі за батьківщину, за її добробут і високий культурний рівень. Також педагог наголошував, що у нашої молоді треба всіма засобами *виховувати пошану до інших, не ворожих нам, народів, здібність діяти спільно і організовано в інтересах своєї та інших дружніх націй* [5, с. 16].

Видатний український педагог-гуманіст В. Сухомлинський стверджував, що «...патріотичне виховання школярів доцільно здійснювати на *загальнолюдських та національних цінностях*, серед яких провідними є: любов до рідної землі, народу й Батьківщини, любов до найбільш рідних людей, членів сім'ї та родини, любов до рідної мови, шанобливе й бережливе ставлення до історії та культури українського народу, праця на благо свого народу й батьківщини» [51, с. 256]. Він, як і К.Ушинський, вважав природу могутнім ресурсом у вихованні людини і розглядав її не тільки в емоційно-естетичному аспекті, що розвиває почуття прекрасного: В. Сухомлинський оцінював природу також з громадянсько-патріотичної позиції, оскільки пізнання і любов до природи є водночас і пізнанням та вихованням любові до рідного краю. Педагог наголошував, що «... перші уроки мислення повинні бути не в класі, не перед класною дошкою, а серед природи. ... Йдіть у поле, в парк, пийте з джерела думки, і ця жива вода зробить ваших вихованців мудрими дослідниками, допитливими людьми» [51, с. 47]. Надавав великого значення мові, культурним традиціям у розвитку патріотизму молоді й дошкільнят і молодших школярів зокрема. Сила й ефективність патріотичного виховання, за В.О. Сухомлинським, визначається тим,

наскільки глибоко ідея Батьківщини проникає в духовний світ підлітка періоду його становлення як людини і громадянина, наскільки глибоко він бачить світ і самого себе очима патріота [51, с. 31].

Отже, огляд розвитку педагогічних поглядів на патріотизм дозволяє дійти висновку, що питанням виховання любові до землі своїх предків, рідної мови, культурних традицій, історії свого народу здавна приділялося багато уваги. В умовах розвитку капіталізму патріотизм вже стає невід'ємною частиною суспільної свідомості, національної свідомості і самосвідомості людей, а в період переходу від тоталітарних режимів до демократизму, формування правової суверенної держави і громадянського суспільства – формується і утверджується загальнонародний патріотизм. У ньому поєднуються вірність Батьківщині, готовність служити їй і захищати її від ворогів з почуттям поваги до інших націй і народів, з відданістю інтересам творення вільного, демократичного суспільства, з демократичним рухом у всьому світі*.

* Вище викладена оглядова інформація в аспекті становлення патріотизму від полісного, етнічного, національного, громадянського до загальнонаціонального – можна застосовувати під час теоретичних виховних годин..

2.1.2. Вікові особливості та основні етапи патріотичного виховання.

Патріотизм особистості має пройти певний шлях формування згідно з віковими особливостями. Процес патріотичного виховання дітей і молоді охоплює *дошкільний* період та *шкільний*, який має наступні етапи: I – молодша школа (1-4 класи); II – основна школа: молодші підлітки (5-6 класи), старші підлітки (7-9 класи); III – старша школа (10-11 класи).

Кожен попередній етап є питомим підґрунтям до наступного.

Нижче надається вікова періодизація виховання патріотизму дітей і молоді. За її основу взято періодизацію Г.Ващенко [5, с. 19-38], яка була модифікована автором у психологічному, медіапсихологічному аспектах.

Дошкільний період:

3-4 роки: можна розпочинати виховання патріотизму в ігровій, цікавій формі. Фахівці зазначають, що патріотизм у дітей молодшого віку формується спочатку на рівні чуттів, почуттів, так званий природний/стихийний несвідомий патріотизм;

5-6 років: по мірі дорослішання патріотизм потроху набуває більш свідомих рис [5; 23; 33]. Втім, «стихийний патріотизм є фундаментом для патріотизму свідомого; тому стихійну любов до батьківщини не треба нехтувати, а, навпаки всіма засобами підтримувати» [5, с.16].

Діти дошкільного віку мають знати, що вони: *українці* / або іншої національності; живуть в державі *Україна*; живуть у місті, містечку, селі – *назва*.

Психологічний коментар: зважаючи на те, що провідною діяльністю дошкільного віку є *гра*, патріотичне виховання здійснюється у форматі гри, забави. Сприймання світу, нового у цьому віці відбувається переважно через чуття, почуття, тобто, через *емоційну сферу* дитини. Тому її активізація буде ефективною саме через *Образ: візуальний* (яскраві картинки, іграшки в національному одязі, державні символи – прапор, герби, святковий національний одяг тощо), *вербальний* (народні казки, приказки, скоромовки, абетка – все подається *мовою*, позитивно емоційно), *аудіальний* (дитячі народні та авторські пісеньки, народні мелодії, для старших дошкільнят – гімн); *власноруч створений продукт* на заняттях малювання, витинання, ліплення за яскравим, цікавим зразком/образом.

Медіапсихологічний коментар: у взаємодії з медіа – принцип *Образу* так само провідний. З 5-ти років дітям можна дивитися анімаційні фільми (мультфільми) або їхні фрагменти, зміст яких відповідає віку дітей. Якщо важко віднайти фільм український за змістом, можна обмежитися будь-яким іншим, але державною мовою. Після перегляду рекомендовано зворотний зв'язок: запитати у дітей, чи подобалось їм і що саме? Головне: тривалість перегляду для молодших дітлахів до 10 хв., для старшеньких – 15 хв..

Шкільний період

Молодша школа 1-4 класи: провідною діяльністю стає навчання, втім гра не зникає, а лише відходить на другий план. Патріотичне виховання дітей цієї вікової категорії вже передбачає орієнтацію на більш свідому любов до країни в якій вони живуть. Тобто, природний стихійний патріотизм поступово спрямовується на формування свідомого через розвиток елементів логічного мислення. Втім В. О. Сухомлинський наполягав *продовжувати впливати на почуття, уяву, фантазію дітей*, відкривати вікно у безмежний світ поступово, не обрушувати на дитину лавину знань, не прагнути розповісти на такому уроці про предмет вивчення все, що знає сам учитель, не перевантажувати її емоціями, аби не зашкодити допитливості й любові до знань. «Умійте відкрити перед дитиною в навколишньому світі щось одне, але відкрити так, щоб шматочок життя заграв усіма кольорами веселки. Залишайте завжди щось недомовлене, щоб дитині захотілося ще й ще раз повернутися до того, про що вона дізналася» [51, с. 41].

Психологічний коментар: відповідно провідної діяльності – навчанню, яке реалізується через слово, виховання патріотизму починає здійснюватися також через активізацію *слова, мислення*. Наприклад, на запитання: «Чому ми любимо Україну?», в ідеалі молодші школярі мають відповісти: «Тому, що ми тут живемо!». Тобто, педагог вже через Слово має спрямовувати навички причинно-наслідкового мислення на усвідомлення власних почуттів. Тим не менше, виховання патріотизму дітей цього віку продовжує стимулюватися *переважно через почуття* – в пріоритеті залишається принцип образу. Змістове наповнення різновидів образу має відповідати психічному розвитку дітей цього віку.

Медіапсихологічний коментар: домінування принципу образу у вихованні патріотизму молодших школярів через медіаконтент є очевидним. Враховуючи обмеженість проукраїнського дитячого медіапродукту, педагог добирає анімаційні ролики, фільми (наприклад, проект ПЛЮСПЛЮС «Це – наше і це – твоє»), документальні, які розраховані на дану вікову категорію, але обов'язково озвучені державною мовою. Надалі ця вимога завжди

зберігається. Перегляди вже можуть тривати до 20 хвилин. Обговорення переглянутого – завжди є обов’язковим! Діти мають висловити свої враження – перекласти емоції від сприйнятого у вербальну форму на більш свідомий рівень (O → C).

Основна/середня школа:

молодші підлітки 5-6 класи (10-11 років): підліток продовжує залишатися школярем, а навчальна діяльність зберігає свою актуальність. Водночас багато хто з них ще продовжують гратися іграшками (особливо дівчатка). Втім, провідною діяльністю дітей цього віку поступово стає *спілкування з однолітками*, а головним мотивом для спілкування з ними є бажання бути в середовищі однолітків, щось робити разом. Бажання молодших підлітків *робити щось спільно* можна використовувати в організації шкільних патріотичних заходів, оформлення класної кімнати, вироблення сувенірів, малюнків з української тематики для відправки військовим тощо.

Психологічний коментар: в 10-11 років у дітей вдосконалюються прості операції мислення, з’являються логічні міркування, абстрагування, а також елементи критичного мислення. Зростає роль Слова: з’являються такі предмети як Історія України, Географія. Актуалізація ж емоційної сфери через Образ може відбутися на уроках Образотворчого і Музичного мистецтва. Патріотичне виховання молодших підлітків з емоційної сфери поступово посувається не лише в когнітивну площину, а вже й в бік реалізації конкретних спільних Дій.

Медіапсихологічний коментар: зважаючи на те, що багато хто з дітей мають гаджети і вже давно є активними користувачами інтернет, їх необхідно спрямовувати на оптимальну взаємодію з інтернет ресурсом; закликати і пропонувати зразки українського, патріотичного візуального оформлення дисплею, озвучення сигналу тощо. Спільні перегляди і обговорення продовжуються (до 30 хв.). Патріотичний медіаконтент можна збагатити

документальними фільмами про Україну: про її природні, культурні об'єкти, історичні події (згідно програми), сучасні події (враховуючи вік дітей) тощо.

середні підлітки 7-9 класи (12-14 років): в цьому віці єдине, що приваблює дітей у шкільному житті – це товариство й тому провідною діяльністю стає *міжособистісне спілкування підлітка*. На відміну від молодшого шкільного віку, коли дорослий займає авторитетне становище, підліток має сильне прагнення до спілкування з однолітками. В стосунках з ними він прагне реалізувати свою особистість, визначити свої можливості в спілкуванні. Саме в цей підлітковий період *діяльність спілкування, свідоме експериментування з власними відносинами з іншими людьми* (пошуки друзів, з'ясування стосунків, конфлікти і примирення, зміна компаній) виділяються у відносно самотійну область життя. Спілкування підлітка з однолітками за рівнем значущості займає провідну позицію. Найбільше бажання підлітка – заслужити повагу і визнання ровесників, стати авторитетним у групі. Тому він повинний відповідати очікуванням однолітків, що іноді суперечить моральним нормам. Мотив спілкування – це зайняти певне місце в колективі однолітків.

Змістом патріотичного виховання можуть стати колективні пошукові дослідження історичних, сучасних Героїв, які жили/живуть поруч – земляків; індивідуальна аналітична робота щодо рис характеру, вчинку обраної постаті, у форматі есе, висновком якої має стати висловлення *особистого ставлення до подвигу героя* загалом, і *гіпотетичне ставлення себе на місце героя* зокрема; спільне обговорення як пошукової роботи, так й результатів індивідуальної аналітики; візуальне оформлення результатів пошукового дослідження й проведення класного, шкільного заходу тощо. Акцентування виховної роботи на військових, громадянських, волонтерських та інших патріотичних вчинках.

Психологічний коментар: Психічним новоутворенням цього вікового періоду є *потреба підлітка у самоствердженні і почуття дорослості* підлітків. У цей період також здійснюється розвиток гіпотетико-дедуктивної

логіки і комбінаторика розумових операцій, набувається *самостійність мислення*. Це час роботи логічного та абстрактного мислення, реалізації здатності виконувати прямі і зворотні операції в розумі і при міркуванні вголос. Спостерігається спрямованість до аналізування, *активна критичність*.

Медіапсихологічний коментар: для перегляду потрібен пошук медіаконтенту, зорієнтований саме на яскраві історичні, сучасні патріотичні постаті, риси характеру якої, в прямій або опосередкованій формі, можна було б трактувати як зразок Особистості, вартої для наслідування підлітком.

Старша школа

Старші підлітки 10-11 класи (15-17 років): у період ранньої юності провідною діяльністю виступає *учбово-професійна діяльність*; провідним видом комунікативної діяльності в цьому віці стає *інтимно-особистісне спілкування*. Динаміка мотивів спілкування з однолітками зсунулась на прагнення до автономії та пошук визнання цінності власної особистості, *самовизначення*. Саме у цьому віці юнаки в перше намагаються усвідомити вічні проблеми життя і сенс буття. Цей етап часто називається етапом юнацького філософствування, але пов'язаний він з необхідністю старшокласників знайти своє місце у майбутньому самостійному житті.

Якщо у молодшому-середньому підлітковому віці виховуємо патріотизм у душі *романтизму*, то у старшій школі романтизм поступається патріотичному *реалізмові*. Ставлення реалістичних планів, реальних прагнень до їх здійснення. У патріотичному вихованні юнацького віку важливу роль продовжують відігравати шкільні предмети з історії, географії, української літератури мови, а також інші, інтегровані в патріотичну тематику, предмети. Важливу роль у становленні патріотизму молоді відіграє самостійне читання художньої літератури, поезії патріотичного змісту. Шкільні тематичні заходи, вечірки, екскурсії, походи, волонтерські акції, вшанування національних героїчних дат, народні свята – усе це має місце

бути організоване за участю самих старших підлітків разом з дорослими. Акцентування на здоровому способі життя.

Молодь цього віку мусить *знати* свою Батьківщину і *любити* її, мусить *усвідомити свої обов'язки* перед нею, готуватись до виконання їх – *до дії*.

Психологічний коментар: у період ранньої юності у старших підлітків виникають когнітивні й особистісні передумови формування світогляду, продовжується пошук/уточнення особистої ідентичності і *національної* зокрема. Основними новоутвореннями психіки у період ранньої юності стає *формування світогляду і переконань*, формування самосвідомості, формування ідеалів. Це саме той період, коли підліток усвідомлює себе патріотом (або не патріотом), має певні патріотичні орієнтири/образи для наслідування. Це час підтверджень своїх переконань не тільки висловлюваннями, але й великими чи малими справами. Це час пошуку однодумців. В цей період Слово і Дія виходять на перший план, проте емоційний Образ надихає і світоглядні переконання, і патріотичні справи.

Медіапсихологічний коментар: свідомий перегляд українського медіаконтенту, критичне опрацювання сприйнятого, аргументоване його оцінювання, творче переосмислення та інші інструментальні дії – усім цим має володіти старший підліток. В умовах інформаційної війни він має адекватно діяти в медіа та інтернет просторах; не лише чинити опір інформаційно-психологічним впливам, але й створювати власний «наступальний» медіаконтент. Вміти творчо самовиражатися за допомогою медіа.

2.1.3. Складові патріотизму та принципи їх формування: Образ-Слово-Дія.

Патріотизм – багатовимірна, багатокомпонентна, але цілісна система якостей особистості, яка об'єднує: емоційно-почуттєву, інтелектуальну, діяльнісно-поведінкову сферу її існування [11]. Отже:

Емоційно-почуттєва складова патріотизму особистості охоплює емоції, вищі почуття людини, стани. Тому патріотизм особистості найчастіше визначається як *комплекс почуттів* до Батьківщини, її певний *психологічний стан*. З багатьох дефініцій патріотизму можна бачити, що первинною основою патріотизму суб'єкта є передусім *внутрішній стан*, так би мовити, стан душі, який багато в чому є обумовленим взаємодією особистості із зовнішнім середовищем. Спеціалісти зазначають, що патріотичний стан, якщо виник в особистості хоч одного разу, живе в ній завжди, при цьому виявляється самовідчуттям і усвідомлюється дискретно [6]. Тобто, патріотизм як суб'єктивний внутрішній стан відноситься передусім до емоційної сфери людини і становить набутий, специфічний *комплекс почуттів*, який найчастіше визначається, як «патріотичне почуття» і становить: почуття *любви* до..., почуття *відданості, вірності* (комусь, чомусь), почуття *гордості* за..., почуття *поваги* до..., почуття *ненависті* до..., почуття *відповідальності* за..., почуття *обов'язку* щодо... та інші.

Почуття як складне, постійне, усталене *ставлення* людини до чогось/когось, як риса особистості виражається через *емоції* – більш прості переживання, враження, які актуалізуються безпосередньо у даний момент. Патріотичні почуття виражаються за допомогою як позитивних, так і негативних емоцій: задоволення, радість, щастя, гнів, смуток тощо.

Про первинність емоційно-почуттєвої сфери в патріотизмі суб'єкта, її значущості свідчить не тільки саме визначення патріотизму як *любви, ціннісного ставлення* до Батьківщини, *любви* до свого народу, *шанобливого ставлення* до культури, мови, історії, *гордості* за героїчне минуле та сучасних героїв, *поваги* до традицій, *почуття* обов'язку, відповідальності за свої дії, вчинки тощо, а й попереднє первинне його становлення через почуття. Так, дослідники вважають, що патріотизм зароджується і формується як відчуття, пов'язані зі світобаченням рідного краю, ближнього оточення, своєї мови в дитинстві, що щільно пов'язано із чуттєвою сферою

дитини, яка дозволяє інтегрувати патріотичний феномен на чуттєвому рівні. Це є природний, ще стихійний, несвідомий патріотизм [5].

Можна сміливо стверджувати, що без почуттєвої основи немає патріотизму. Активна громадянська позиція, прагматичний, розумний вибір, конструктивна діяльність, політична активність тощо, без почуття любові до своєї країни буде всім, чим завгодно, але не патріотизмом. Патріотичні почуття, як життєдайна сила, народжують, стимулюють, підтримують, надихають, відроджують, рухають, спрямовують, надають значущого сенсу вище зазначеним та іншим видам суспільної діяльності.

Також, якщо людина, живучи за певних умов, до дорослого віку ніколи не відчувала патріотичних почуттів до країни, в якій вона живе, то для того, щоб розвинути у неї патріотичне ставлення до Батьківщини, спочатку треба активізувати її емоційно-почуттєву сферу. Таку людину необхідно чимось зацікавити, можливо вразити, схвилювати, щоб вона емоційно перейнялася, наприклад: історичною подією (Батуринська різня, бій під Крутами, Голодомор 30-х), подією з сучасного життя, зразком героїчної поведінки як історичних постатей, так і наших сучасників тощо. Лише на тлі емоцій, почуттів, що виникли, у неї може з'явитися можливість замислитися, дещо усвідомити, зробити крок до власного вибору стати патріотом.

Саме тому, незважаючи на те, що багато сучасних дослідників наполягають на пріоритеті когнітивної сфери у процесі формування патріотизму молоді, а дехто – на дієвій, праксеологічній сфері, ми традиційно наголошуємо: емоційно-почуттєва складова патріотизму є первинною, бо він народжується з почуттів. У свою чергу, патріотичні почуття – це підґрунтя для розвитку *свідомого* патріотизму: у дорослому, зрілому віці вони соціалізуються, підносяться і все більш усвідомлюються, рефлектуються, особливо у процесі здійснення конкретних видів суспільно-корисної діяльності [5; 23].

Функція: патріотичні почуття у вигляді любові до свого рідного краю, батьківського дому, мови, традицій, країни тощо, виражають патріотизм на

почуттєво-емоційному рівні та реалізують *почуттєво-ідентифікаційну функцію патріотизму*, за допомогою якої людина почуттєвим чином ідентифікує себе зі своєю родиною, найближчою спільнотою, оточенням.

Результатом розвитку почуттів є: розвинені почуття любові, позитивного ставлення до Батьківщини і всього, що пов'язане з нею.

Формування патріотичних почуттів, уявлень, звичок, настроїв, прагнень, норм патріотизму здійснюється головним чином через образ – візуальний, аудіальний, метафоричний вербальний. Образ тісно пов'язаний з емоційною сферою людини, яка, як стверджують спеціалісти, у філогенезі є найдавнішою за мисленнєву, а у онтогенезі розвивається раніше ніж мислення. З цього випливає, що Образ, як похідне емоційно-почуттєвої сфери людини, є найбільш сильним агентом впливу на формування її почуттів, уявлень, прагнень тощо.

Принципом формування патріотичних почуттів є Образ як агент впливу.

Інтелектуальна складова патріотизму особистості передбачає: осмислення власних патріотичних почуттів, усвідомлення себе патріотом, кристалізацію патріотичних переконань, ідеологічних поглядів, патріотичного світогляду у взаємодії суб'єкта з національно-патріотичним, ідеологічним оточенням. Також, до інтелектуальної складової ми відносимо патріотичні цінності, ідеали, моральні настановлення – як усвідомлені і означені словом високі почуття особистості.

Функція: виконує інтелектуальну, ідеологічну, світоглядну функцію патріотизму.

Результатом розвитку когнітивної сфери патріота є патріотичні переконання, цінності, ідеали, патріотичний світогляд, патріотична свідомість.

Формування інтелектуальної складової патріотизму здійснюється передусім через слово. Так, рефлексія почуттів, як механізм вербалізації, довільно чи мимовільно перекодує переживання у словесну форму. Із

словом, книгами, друкованою, вербальною інформацією – особистість отримує нові знання, які здатні уточнити / зміцнити / переорієнтувати її патріотизм. І нарешті, саме завдяки слову людина може висловити свої патріотичні почуття, переконання іншій людині, знайти однодумців.

Принципом формування інтелектуальної складової патріотизму є Слово в його різних форматах: мові, мовленні, текстах.

Діяльнісно-поведінкова складова патріотизму охоплює готовність до дії, реалізацію дії, здійснення діяльності, а також поведінку, вчинок, чин. Зазначена складова патріотизму особистості включає передусім внутрішню *готовність* до здійснення патріотично обумовлених дій; *реалізацію* навичок і вмінь певних видів патріотично спрямованої діяльності; *реалізацію* патріотично спрямованої діяльності у різних сферах суспільного життя: навчанні, екології, волонтерстві, суспільному виробництві, виконанні військового обов'язку тощо. Діяльнісно-поведінкова складова патріотизму особистості проявляється в її стилі поведінки, здатності на патріотичний вчинок, моральної готовності до здійснення високого чину.

Функція: виконує функцію дієвої реалізації патріотичних переконань.

Результатом розвитку складової є патріотична діяльність, відповідальність за свої дії, вчинки.

Формування дієвої складової патріотизму, починаючи з формування готовності до дії, діяльності, вчинку, а також реалізації патріотично спрямованої діяльності відбувається через: розвиток здатності до самомотивації, саморегуляції; практичне вправляння у застосуванні певних навичок, вмінь; спонування і систематична практика щодо реалізації патріотично орієнтованої діяльності. Саме через дію/діяльність, поведінку і вчинок реалізуються і зміцнюються патріотичні переконання особистості, саме дієвість патріота виказує ефективність його патріотизму.

Принципом формування діяльнісно-поведінкової складової передусім є активна Дія.

Таким чином, розвиток патріотизму особистості відбувається через стихійне або системне формування його провідних складових через Образ, Слово, Дію/чин (ОСД). У даному контексті, **Образ, Слово, Дія** є принципами – загальними вимогами до засобів виховання патріотизму молоді.

Отже, розвиток патріотизму починається зі зміни патріотичних чуттів, що базується на чуттєвому сприйнятті людиною її ближнього природно-екологічного оточення, продовжується розвитком почуттєвої сфери (родинна сфера, яка викликає почуття прихильності та любові). Пізніше відбувається трансформація комплексу патріотичних почуттів у патріотичні погляди, переконання, цінності та ідеали, які з часом переходять до конкретних форм патріотичної діяльності на підставі відчуття відповідальності людини за свою країну. На вищому рівні розвитку патріотизму розвивається патріотична рефлексія та патріотична свідомість.

2.2. Медіаосвітні ресурси виховання патріотизму

Стрімкий розвиток у сучасному світі інформаційно-комунікаційних технологій та системи мас-медіа нагально потребує цілеспрямованої підготовки особистості до вмілого і безпечного користування ними. На взаємодію з різноманітними медіа, такими як преса, радіо, кіно, телебачення, інтернет припадає вагома частка в бюджеті вільного часу громадян України, чим зумовлюється їх значний вплив на всі верстви населення, передусім на дітей і молодь. Медіа потужно й суперечливо впливають на освіту молодого покоління, часто перетворюючись на провідний чинник його соціалізації, стихійного соціального навчання, стають засобом дистанційної і джерелом неформальної освіти. До цього додаються недосконалий захист дитини від медіаконтенту, що може шкодити її психологічному здоров'ю та розвитку, а також відсутність механізмів ефективної саморегуляції інформаційного ринку, які не допускали б недоброякісної медіапродукції, низько моральних ідеологем та цінностей, інших соціально шкідливих інформаційних впливів [26, с. 1].

Розроблення і прийняття нової редакції Концепції впровадження медіаосвіти в Україні стало важливою складовою модернізації освіти, яка сприятиме побудові в країні інформаційного суспільства, розвитку економіки знань, становленню громадянського суспільства.

Головною метою Концепції стало сприяння розбудові в Україні ефективної системи медіаосвіти заради забезпечення всебічної підготовки дітей і молоді до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою медіа, *формування у них медіаінформаційної грамотності і медіакультури відповідно до їхніх вікових та індивідуальних особливостей*, що забезпечує фундамент інформаційної безпеки держави у протистоянні агресивним зовнішнім інформаційним впливам і пропаганді.

2.2.1. Мета, основні завдання медіаосвіти.

Вітчизняна Концепція впровадження *медіаосвіти* в Україні позиціонує її, як частину освітнього процесу, спрямовану на формування в суспільстві медіакультури, підготовку особистості до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою мас-медіа, включаючи як традиційні (друковані видання, радіо, кіно, телебачення), так і новітні (інтернет, комп'ютерно опосередковане спілкування, мобільна телефонія) медіа з урахуванням розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Головною *метою* медіаосвіти є формування медіакультури особистості в середовищі значущих для неї спільнот: малих груп, родин, навчальних і виробничих колективів, місцевих громад тощо.

У свою чергу, головними *завданнями* медіаосвіти є сприяння формуванню:

- *медіаімунітету* особистості, який робить її здатною протистояти агресивному медіасередовищу і деструктивним медіа-інформаційним впливам, забезпечує психологічне благополуччя при споживанні медіапродукції, що передбачає медіаобізнаність, уміння обирати потрібну інформацію, оминати інформаційне «сміття», захищатися від потенційно шкідливої інформації з урахуванням прямих і прихованих впливів;

- **рефлексії і критичного мислення** як психологічних механізмів, які забезпечують свідоме споживання медіапродукції і саморегуляцію взаємодії з медіа на основі ефективного орієнтування в медіапросторі та осмислення власних медіапотреб, адекватного та різнобічного оцінювання змісту, джерела, форми і якості надання інформації, її повноцінного і критичного тлумачення з урахуванням особливостей сприймання мови різних медіа, розвивають здатність протистояти зовнішній інформаційній агресії і пропаганді, деструктивним медіа-інформаційним впливам;

- **здатності до медіаторчості** для компетентного і здорового самовираження особистості та реалізації її життєвих завдань, покращення якості міжособової комунікації і приязності соціального середовища, доброзичливості у мережі стосунків, а також якості життя в значущих для особистості спільнотах, розвитку патріотизму, української ідентичності, згуртованості, солідарності, зокрема для подолання соціальних наслідків від воєнних дій на Сході і окупації Криму;

- **спеціалізованих аспектів медіакультури:** візуальної медіакультури (сприймання кіно, телебачення), аудіальної і музичної медіакультури, розвинених естетичних смаків щодо форм мистецтва, опосередкованих мас-медіа, сучасних напрямів медіа-арту тощо.

Основними **принципами** вітчизняної медіаосвіти є: особистісний соціально-психологічний підхід; перманентне оновлення змісту; орієнтація на розвиток інформаційно-комунікаційних технологій; пріоритет морально-етичних цінностей; естетична наснаженість; продуктивна мотивація.

Також, оновлений варіант Концепції вітчизняної медіаосвіти передбачає такі важливі для нашого контексту принципи як:

Громадянська спрямованість. Медіаосвіта, в міру набуття нею форми медіаосвітнього руху, сприяє розвитку в країні громадянського суспільства. Вона спирається на потенціал громадських об'єднань і асоціацій, узгоджує свої зусилля з розвитком інших громадських рухів. При цьому медіа-

інформаційна грамотність громадян перетворюється на важливий складник політичної культури суспільства.

Пошанування національних традицій. Медіаосвіта базується на врахуванні національної та етнолінгвістичної специфіки медіапотреб учнів і педагогів, забезпечуючи паритетність їхньої взаємодії і конструктивність діалогу.

Патріотичне виховання. Медіаосвіта передбачає забезпечення процесу національно патріотичного виховання молоді за допомогою застосування різноформатних медіаконтентів патріотичного змісту та формування інструментальних умінь критичного сприймання, аналітичного опрацювання медійних повідомлень, оцінювання їхньої достовірності і об'єктивності, а також набуття нових смислів, зміцнення патріотичних почуттів. Розвинена медіаінформаційна грамотність стає невід'ємною складовою патріота інформаційної доби» [26, с. 7-8].

2.2.2. Методи, засоби, технології розвитку патріотизму старшокласників

В умовах тотального поширення інформаційних деструктивних впливів медіа, специфічною ознакою яких є психологічно руйнівний, травматичний, небезпечний зміст повідомлення та/або форми передачі, і які мають високий рівень медіаризиків, (тобто можуть завдати шкоди здоров'ю, розвитку та психологічному благополуччю людини, зокрема дитини певного віку), зростає роль медіаінформаційної безпеки особистості.

Медіаінформаційна безпека особистості, яка становить забезпечення комфортних і розвивальних емоційно-когнітивних переживань особистості у її взаємодії з медіапростором, залежить від здійснення запобіжних заходів в медіаінформаційному полі з боку держави, а також від здатності суб'єкта чинити опір інформаційним деструктивним впливам медіа.

У свою чергу, здатність кожної окремої особистості чинити опір психологічним технологіям впливу залежить від успішності засвоєння нею інструментальних умінь медіаінформаційної грамотності.

Будь-яке успішне навчання, виховання, стимулювання психічного розвитку забезпечується системою методів, засобів, методик/технологій, прийомів. В. Матящук визначає метод патріотичного виховання, як шлях досягнення поставленої мети виховання, спосіб практичної діяльності, що використовується для вироблення в особистості певних якостей патріота. Тому системою методів патріотичного виховання є сукупність способів впливу на свідомість, почуття, волю та поведінку вихованців, її корекцію й удосконалення з метою вироблення у них якостей людини, що відповідають зазначеній вище характеристиці патріота [33, с. 104]. Автор виокремлює: *методи усвідомлення цінностей патріотичного виховання як любові до Батьківщини* (розповідь, роз'яснення, бесіда, диспут, дискусія, приклади); *методи організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки* (тренування, привчання, доручення, педагогічної вимоги, ситуація вільного вибору, ігровий метод); *методи стимулювання поведінки і діяльності* (заохочення, змагання, покарання); *методи педагогічної підтримки*, змістом якої є подолання суб'єктивних та об'єктивних перепон (підтримка всіх вихованців, індивідуально особистісна підтримка) [33, с. 106-131].

Виховання патріотизму молоді саме засобами медіаосвіти передбачає застосування медіаосвітніх методів і засобів.

Типовими *методами медіаосвіти* є: *вербальні* (розповідь, лекція, бесіда, діалог, обговорення, аналіз, дискусія тощо), *наочні* (перегляд візуального, аудіовізуального матеріалу), *репродуктивні, дослідницькі, евристичні, проблемні, ігрові* (моделювання художньо-творчої діяльності творців медіатекстів, імпровізація тощо), *виховно-етичні* (розгляд моральних, релігійних, філософських проблем на матеріалі медіа тощо), *практико-утилітарні* (практичне вивчення та застосування медіатехніки), *естетичні* (виховання художнього смаку на кращих зразках медіакультури), *соціокультурні* (розвиток творчої особистості в плані сприйняття, уяви, зорової пам'яті, інтерпретації, аналізу, критичного мислення стосовно медіатекстів будь-яких видів і жанрів) [35, с.12].

Від себе уточнимо: виховно-етичний метод, як розгляд моральних проблем на матеріалі медіа, цілком може охоплювати також і *проблему патріотизму особистості*.

До засобів *медіаосвіти* відносяться традиційні засоби масової інформації (друковані видання, газети, журнали, радіо, кіно, телебачення, відео) та новітні технології (комп'ютер, Інтернет, мобільна телефонія, індивідуальні гаджети). Г. Онкович зазначає, що за соціально-педагогічною класифікацією засоби медіаосвіти поділяються: за *типом* основного засобу медіа (преса, радіо, кіно, телебачення, відео, комп'ютерні мережі та ін.), за *каналом сприйняття* (аудіо, відео, аудіовізуальні, знакові – текстові, графічні), за *місцем використання* (індивідуальне, групове, масове, домашнє, робоче, транспортне та ін.), за *змістом інформації*, напрямку соціалізації (ідеологічне, політичне, морально-виховне, пізнавально-навчальне, естетичне, екологічне, економічне), за *функціями* та цілями використання (одержання інформації, освіта, спілкування, розв'язання проблем, розвага, соціальне управління), за *результатом впливу* на особистість (розвиток світогляду, самопізнання, самовиховання, самонавчання, самоствердження, самовизначення, регуляція стану, соціалізація) [38].

У контексті розвитку патріотизму молоді засобами медіаосвіти та його медіаінструментальних якостей зокрема, фокус уваги дещо зсувається з медіапедагогічної сфери у площину медіапсихології. Це спричинено тим, що стимулювання розвитку і формування таких якостей патріота, як здатність до рефлексії емоцій, почуттів, критичного мислення, саморегуляції та інших, найбільш ефективно буде реалізуватися в рамках саме медіапсихології. Медіапсихологія як нова наукова галузь, яка досліджує впливи медіа на емоції, свідомість, поведінку, комунікацію, творчість людини, а також вплив людини на світ медіа, має у своєму розпорядженні як традиційні, так і новітні методи й засоби. Останні умовно можна зазначити як: «вплив медіа на психологію» і «вплив психології на медіа» у процесі розвитку, вихованні

особистості [36]. У вихованні медіаінформаційної грамотності особистості перевага надається саме цим медіапсихологічним інноваційним засобам.

Таким чином, **засоби медіапсихології** розподіляються на дві групи:

1) *медіа як інструмент* впливу на розв'язання *психологічної* проблеми особистості (у нас це виховання патріотизму засобами медіаосвіти);

2) *медіапсихологія як інструмент* впливу на оптимізацію взаємодії людини з *медіа* (у нас це формування медіаграмотності). Розглянемо більш детально [60].

Медіа як інструмент впливу на розв'язання психологічної проблеми, а саме патріотичного виховання – становить медіапристрої та медіадидактичний матеріал.

Найбільш уживаними *медіапристроями* є телевізор, комп'ютер (ноутбук, планшет), проекційна техніка, носії інформації.

Медіадидактичний матеріал розрізняється за медіаформатами і медіаконтентом:

- *медіаформати* становлять переважно візуальну продукцію: фотографії, картинки, слайд шоу, відео, анімацію, документальні, художні фільми, рекламні, музичні ролики;

- *медіаконтент* розподіляється за жанром та змістом.

Необхідно зауважити, що *медіа у ролі інструменту* мають могутній вплив як на конструювання ідентичності особистості, так і на формування її патріотичних цінностей.

Медіапсихологія як інструмент впливу на оптимізацію взаємодії людини з медіа у процесі формування нових патріотичних якостей передбачає передусім:

а) спрямованість на *стимулювання розвитку* інструментальних якостей медіаінформаційної грамотності патріота: рефлексії почуттів, критичного мислення, творчого переосмислення сприйнятого, а також саморегуляції у взаємодії з інформацією, переключення уваги тощо;

б) *застосування різних методик* і прийомів стимулювання розвитку;

в) *спеціальну організацію процесу* формування нових патріотичних якостей (спільні, індивідуальні перегляди, обговорення, дискусії, робота в малих групах, медіаклуб, створення патріотичного контенту).

Отже, *медіапсихологія як інструмент* впливу на оптимізацію взаємодії людини з медіа забезпечує формування медіаінформаційної культури молодих патріотів і спрямована на: 1) *роз'яснення сутності* інформаційно-психологічних технологій впливу на емоції-почуття, свідомість, поведінку, комунікацію та інші сфери діяльності людини; 2) *визначення видів, механізмів, принципів* функціонування інформаційно-психологічних технологій впливу; 3) *навчання засобам* адекватної реакції на ті чи інші інформаційні прояви шляхом «декодування» шкідливої інформації, зокрема за допомогою її критичного осмислення, творчого переосмислення тощо; 4) *спрямування* молоді на зміцнення свого патріотичного ресурсу шляхом творчого застосування медіа у своїх цілях як то: перегляд українського, патріотичного контенту, створення власних патріотичних медіаконтентів, пошук однодумців, організація спільнот патріотичного спрямування в соціальних мережах та інше [60].

2.2.3. Форма організації патріотичного виховання старшокласників: аналітична практика і медіаклуб.

Медіаклуб – становить одну з основних форм організації медіаосвіти. **Методика** проведення занять у форматі медіаклубу «базується на проблемних, евристичних, дискусійних формах навчання, які стимулюють розвиток критичного мислення й творчі здібності аудиторії щодо сприйняття, інтерпретації та аналізу медіатекстів. В основу занять покладено принцип інтерактивності – власної активної участі і групової взаємодії, активного обговорення у формі діалогу з дотриманням стилю співробітництва у спілкуванні. Групове обговорення будується на закономірностях динаміки групи із врахуванням специфіки прийняття групового рішення та створення спільного творчого продукту діяльності» [34, с. 5].

Медіаклуб є оптимальною організаційною формою для реалізації виховання як традиційних, так і нових медіаінформаційних якостей патріотизму молоді на матеріалі візуальної медіапродукції. Формат медіаклубу охоплює обов'язковий *спільний* перегляд, *рефлексію* емоцій-почуттів, *аналізування* сприйнятого як фронтальним, так і груповим способами, більш розгорнуту *дискусію*, а також застосування багатьох інших методик.

Бажана кількість учасників групи: 6-15 осіб.

На заняттях медіаклубу використовуються різні **методи медіаосвіти**: *вербальні* (розповідь, лекція, бесіда, діалог, обговорення, аналіз, дискусія тощо);

наочні (перегляд візуального, аудіовізуального медіаконтенту, застосування прийомів таких технік, як «стоп-кадр», «нарізка» та ін.);

практичні (виконання різних практичних завдань на матеріалі фільму: рецензування, написання есе, звітів-творів, створення рекламних мотиваторів, колажів тощо).

Змістове наповнення занять медіаклубу відповідає психолого-педагогічним особливостям розвитку особистості аудиторії / старшокласників, а також поставленим цілям і задачам виховання патріотизму. Медіаформат візуального, аудіовізуального медіаконтенту, до якого залучаються учасники, охоплює: художні, документальні, анімаційні фільми, фрагменти телепередач, телешоу, соціальна реклама, відео, музичні ролики, фотографія, картинка тощо. Відбір матеріалу для перегляду здійснюється за такими основними критеріями:

цінність медіапродукції як засобу пізнання і перетворення дійсності (медіапродукт має смислове навантаження, стимулює психічний тонус і посилює рефлексію глядача, мотивує до активності та змін, відображає проблеми реального життя, відкриває можливості для практичної реалізації, проектування (перенесення) на власну реальність глядача);

гостра соціальна / резонансна медіапродукція;

класичні та нові кінематографічні твори;

популярність певного медіаконтенту серед даної вікової аудиторії;

індивідуальні уподобання учасників щодо тематики медіаконтенту.

Процесуальною стороною медіаклубу є безпосередні етапи медіаклубу: «підготовка», «перегляд», «обговорення», «підведення підсумків».

1. Підготовчий етап – вибір медіапродукту модератором медіаклубу або за результатами попереднього опитування учасників. На попередньому етапі анонсується тема або конкретний медіатекст. (Якщо є можливість, заздалегідь можна запропонувати літературу з відповідної проблематики).

На цьому етапі пропонується ***визначення рольових позицій***, в яких будуть перебувати учасники медіаклубу під час перегляду та обговорення медіатексту, з метою виявлення переваг і недоліків різного типу візуального сприймання.

Розподіл груп за ***методикою рольових типів сприймання***:

«авторський» тип сприймання передбачає позицію творця(ів) медіатексту, який має зазначити головну думку і мету твору, а також яким чином він це реалізував; тобто, роль «авторського» сприймання передбачає розкриття наступних питань: «що хотів сказати автор?», «для чого він створив цей фільм, що хотів донести до аудиторії?», «які фрагменти, епізоди це виражають?», «які професійні засоби застосовував?»;

«експертний» тип сприймання здійснюється експертом-спостерігачем або групою спостерігачів; це настановлення на контрольований, безпристрасний, безоцінковий перегляд з метою об'єктивного підходу до аналізу запропонованого медіатексту (в цій команді бере участь модератор);

«глядацький» підхід у процесі перегляду забезпечує цілісне безпосереднє сприйняття медіапродукту, зосередженість на власних переживаннях та емоціях, які стимулює перегляд.

Напрями аналізу та рольові позиції учасників можуть варіюватися залежно від тематики сесій медіаклубу, запитів аудиторії тощо.

2. *Перегляд.* Здійснюється переважно фронтальним способом. Утім, іноді за дефіцитом часу, можна запропонувати переглянути фільм у домашніх умовах індивідуально або групами.

3. *Обговорення.*

Рефлексія емоцій, почуттів. Після перегляду фільму зазвичай необхідний час для переживання особливо сильних емоцій, тому до обговорення варто переходити трохи згодом, після перерви. Під час перерви (до 5 хвилин) намагатися: не розмовляти; кожному визначити для себе моменти, які найбільше вразили; зафіксувати їх у пам'яті; подумати, чому саме це вразило. Короткі виступи щодо отриманих емоційних вражень: зафіксовані і проговорені емоції, почуття вже не так відволікають «не відволікають» від подальшого аналізу і, будучи вербалізованими, стають додатковим підґрунтям для нього.

Після рефлексії почуттів починається обговорення, яке будується у напрямі створення конструктивного дискусійного поля, спрямованого на розвиток саморефлексії, аналізу переглянутого медіапродукту та усвідомлення його впливу.

На розсуд аудиторії виносяться «авторські», «експертні» оцінки: вислуховуються, коментуються, уточнюються запитаннями аудиторії.

«Глядацька» експертиза медіатексту здійснюється у вільному форматі, проте, вона може бути скерована *методикою інтерпретаційних підходів*. Мета застосування різних інтерпретацій [66] полягає у можливості всебічного аналізу візуального медіатексту. Наприклад:

«Гуманістичний» підхід дозволяє інтерпретувати медіатекст з позиції його автора(ів): «Чому фотограф / оператор зняв, «зафреймував» саме цей епізод?», «Що він побачив в цьому цікавого, вартого уваги?», «Що хотів «сказати» своїм фільмом режисер, авторський колектив?» тощо.

Підхід «соціальної взаємодії» передбачає, що у медіавізуальному образі відображується суспільство; підхід інтерпретує відображену у медіатексті подію як візуалізований аспект суспільного життя в цілому;

розкриває відображені різні типи соціальної взаємодії (спілкування індивідуалізоване; дружні групи; «поруч, але не разом»; велика група але єдина, спільна тощо).

«*Психологічний*» підхід надає можливість акцентувати увагу на переживаннях героїв, їх мотивах, діях, вчинках, подвигах; реконструювати психологічний стан героя і можливість подумки «поставити себе» на його місце; дозволяє співставити репрезентовану психологічну модель з проявом аналогічних переживань в реальному житті; або, наприклад, провести паралель між психологічними переживаннями героїв минулих історичних подій із світосприйняттями, переживаннями сучасників у схожих ситуаціях.

«*Культурологічний*» підхід дозволяє сфокусувати увагу на культурному аспекті медіатекста. Так, тло, архітектура, символіка, одяг, що попадають у кадр, можуть розкрити, уточнити, інформаційно збагатити культурний контекст події; культурологічний підхід інтерпретує співвіднесення дії фільму з відображеними в ньому оточуючими предметно-культурними, технічними, політичними, економічними реаліями.

«*Історичний*» підхід до інтерпретації: медіатексти аналізуються з урахуванням відображених історичних, біографічних подій; висувається гіпотеза значущості впливу минулих подій на перебіг сучасності.

«*Естетичний*» підхід розглядає візуальний медіатекст через призму його художності, образної цінності; дозволяє розрізнити медіапродукт за категоріями «фільм-товар», «фільм-пропаганда», «фільм-твір» тощо.

«*Медіапсихологічний*» підхід надає можливість визначити різноманітні технології впливу на емоції, свідомість, мотивацію, дії перцепієнтів; дозволяє уточнити найбільш «ефективні» моменти та прийоми, за допомогою яких досягаються психологічні ефекти.

Аргументи для ствердження думки, можна наводити за допомогою техніки «стоп-кадр» (зупинка фільму на тому моменті, який ілюструє концепцію, що аналізується), а також «нарізки» (повторний перегляд

епізодів, які вважаються доказами, або які є підставою для додаткового аналізу).

4. Підсумковий етап – узагальнення аналітичного етапу і підведення підсумків, обмін спостереженнями, переживаннями, усвідомленнями, новим досвідом та знаннями. На цьому етапі можна запропонувати учасникам домашнє завдання у вигляді виконання різних практичних робіт на матеріалі фільму: рецензування, написання есе, звітів-творів тощо.

Очікуваними результатами проведення комплексної методики медіаклуб є зміни на особистісному та груповому рівні.

Таким чином, вітчизняна медіаосвіта окреслила основні методи, засоби, форми організації патріотичного виховання та технології розвитку медіаграмотності молодих патріотів зокрема.

2.3. Медіаграмотність молодого патріота: технології розвитку інструментальних якостей медіаграмотності

Наразі патріотичне виховання молоді перебуває в кризовому стані. За роки незалежності України за різних причин ані влада, ані освітяни не були по-справжньому зацікавлені у формуванні патріотичних цінностей, переконань у наших громадян і підростаючого покоління у тому числі. Одним з інноваційних підходів у вихованні патріотизму особистості, адекватного сучасним умовам, є застосування медіаосвітніх засобів та формування в неї медіаграмотності.

Основою медіаграмотності особистості загалом і патріота зокрема є розвиток таких *важливих інструментальних якостей* як: саморегуляція взаємодії особистості з медіа і переглядів візуальної медіаінформації зокрема; рефлексія емоцій, почуттів щодо сприйнятого; над важливим, центральним поняттям медіаінформаційної грамотності є критичне сприймання і опрацювання інформації; його творче переосмислення; практичне, креативне застосування; спілкування на підставі переглянутого тощо. У даному підрозділі сфокусуємо увагу на технологіях стимулювання

розвитку емоційно-когнітивного опрацювання інформації, а саме на рефлексії почуттів та критичному мисленні.

2.3.1. Рефлексія емоцій, почуттів: технологія стимулювання розвитку.

Рефлексія (від *лат.* reflexio – звернення назад) – розумовий процес, спрямований на самопізнання, аналіз своїх емоцій і почуттів, станів, здібностей, поведінки. Термін з'явився спочатку в філософії, потім став популярним в інших областях знань, в тому числі в психології. В загальному психологічному контексті рефлексія має здатність змінювати структури свідомості, а також його зміст. Рефлексія починає формуватися в молодшому шкільному віці, а в підлітковому вже стає основним фактором регуляції поведінки і саморозвитку.

Виділяють різні види рефлексії: мовну (спрямовану на аналіз людиною особливостей своєї мови), особистісну (її мета – пізнання властивостей і специфіки власної особистості), інтелектуальну (формування уявлень людини про її інтелектуальні здібності) і предмет нашої уваги – *емоційну рефлексію* як пізнання і вивчення людиною власної емоційної сфери.

Рефлексія емоцій, почуттів переглянутого

Метою **технології** стимулювання розвитку здатності до рефлексії власних емоцій, почуттів, викликаних переглядом медіаконтенту, є надання можливості молодій людині зрозуміти свої переживання, глибше зрозуміти себе, краще зрозуміти інших.

Порядок рефлексивної роботи з емоціями, почуттями у «шість кроків». Зважаючи на те, що емоції, почуття є швидкоплинними, динамічними психічними утвореннями, їх бажано якомога скоріше визначити – відразу після перегляду медіаконтенту.

1. **Розслаблення** на рівні тіла має забезпечити більшу концентрацію на внутрішній роботі:

- запропонувати учасникам зручно розташуватися/сісти,
- заплющити очі, подумки повільно порахувати до 10 і *розслабитися*.

2. **Фіксація** емоцій, почуттів – того, «що» вразило здійснювати відразу після перегляду візуального матеріалу (серії фотографій, відео, фільму) у розслабленому стані таким чином:

- необхідно пригадати найбільш виразні моменти з переглянутого, що викликали найяскравіші (позитивні/негативні) враження, тобто, «*впіймати емоцію*».

3. **Вербалізація** емоцій, почуттів. Передбачає переформулювання емоційно-почуттєвого, образного в абстрактне – у слово. Зазначене в слові емоційне враження переходить в раціональну площину, чим полегшує його усвідомлення.

Вербалізація має єдину, проте важливу вимогу:

- зафіксовані переживання сприйнятого необхідно як найточніше *означити відповідним словом*, тобто, дати «*назву емоції*».

4. **Осмислення** емоційно-почуттєвих вражень – процес, який уточнює вербальний код отриманих емоцій і має визначити внутрішню причину:

- *чому мене «зачепило» саме це?*.

5. **Інтеграція** отриманих вражень передбачає співвіднесення з особистими смислами, досвідом та з'ясуванням таких запитань як:

- чи зазначені переживання *вписуються* в систему цінностей, переконань, світогляд особистості;

- зазначені переживання не є конструктивними (почуття страху, зловтіхи, надто агресивні тощо) і *потребують додаткової внутрішньої роботи особистості*; (одним з варіантів додаткової роботи може бути їх обговорення в групі за умов доброзичливого ставлення учасників);

- як вони *впливають* на внутрішній досвід: збагачують, уточнюють, пояснюють, зміцнюють, розвивають тощо.

Тобто, отримані враження необхідно *співвіднести з власним досвідом*.

6. **Обговорення** отриманих вражень щодо переглянутого здійснюється *за бажанням учасників* відразу після рефлексивної роботи.

Рефлексивна робота з емоціями і почуттями триває приблизно 5-10 хвилин, в залежності від обсягу медіатексту, наприклад, фотографія і фільм.

Загальна схема **інструкції** для учасників щодо рефлексивної роботи:

- *розслаблення* на рівні тіла,
- *яка* фотографія (фрагмент, образ, епізод фільму, ролика) найбільше вразила?

- *якими влучними словами* можна означити ці емоції, почуття, відчуття?

- *чим саме* вона зачепила?

- *який смисловий досвід* отримано завдяки цим переживанням?

- *за бажанням* стисло висловити свої думки щодо отриманих вражень.

Доповнення:

* Якщо дозволяють умови, час і матеріальне забезпечення (фарби, пензлі, папір), то відразу після перегляду дуже бажано «відмалювати» емоційні враження від сприйнятого і обов'язково дати назву малюнку. Зображення учасниками своїх емоцій/почуттів/вражень в малюнку здійснюється за такими орієнтирами на вибір кожного: «відобрази кольором свої емоційні, почуттєві враження», «намалюй свої переживання з приводу переглянутого у вигляді стихій: вогню, води, землі або вітру», «намалюй що бажаєш». Малюнок має максимально передавати емоційний стан, почуття, які домінують після перегляду [59; 61].

Малювання власних почуттів має цілющий психологічний механізм: крім викиду у кров гормону задоволення від творчого процесу, відображення позитивних емоцій *посилює* і позитивний емоційний стан суб'єкта; у випадку отримання негативних вражень від сприйнятого – деструктивні емоції, почуття, наприклад, страх або зневіра, *частково «переходять» на папір*.

Малювання триває 10-15 хвилин.

Після закінчення малювання можна розпочинати внутрішню роботу (з 1-го по 5-й кроки) над отриманими враженнями від переглянутого. Під час обговорення, добровільні виступи можна за бажанням додатково ілюструвати тільки-но створеними власними Образами. Малюнки мають бути закріплені

так, щоб їх можна було охопити оком. (від 5 до 10 хвилин залежно від обсягу сприйнятого медіатексту).

Назва малюнку додатково вербалізує і визначає, уточнює усвідомлення отриманих вражень.

Загалом, було б дуже добре декілька окремих занять присвятити більш поглибленому відпрацюванню рефлексії емоцій, почуттів за допомогою малювання за схемою: перегляд → малювання → рефлексія → обговорення. Під час таких занять треба настановлювати учасників групи на звичку: 1) завжди рефлексувати / осмислювати будь-які свої емоції, почуття; 2) конструктивно переносити своє внутрішнє – позитивні емоції, почуття – у зовнішнє: поведінку, спілкування, вчинок, у матеріальний або духовний продукт; 3) конструктивно «опрацьовувати» негативні емоційні переживання як самостійно за допомогою рефлексії, так і під час спілкування з близькими друзями, дорослими, до яких є довіра. Такі звички дозволяють особистості по-перше, краще пізнавати себе, по-друге, гармонізувати простір власного життя, а по-третє, нести відповідальність за власне самовираження.

**Якщо перегляд відбувався у самостійному форматі вдома, то результати саморефлексії емоцій, почуттів бажано занотувати; також можна запропонувати за бажанням створити малюнок своїх вражень вдома. Усе це необхідно зробити для того, щоб під час наступного обговорення можна було б поділитися надбаннями в колі учасників.

Отже, розвинена здатність емоційної рефлексії патріота щодо будь-якої сприйнятої інформації є вельми корисним ментальним інструментом, який передусім здатен пояснити людині дещо про неї саму. Крім того, в умовах інформаційної війни, коли напруження емоцій у суспільстві зашкалює, для патріота рефлексія емоцій, почуттів є важливою здатністю, яка дає можливість досконало переводити емоційно-почуттєві реакції у раціональну площину для того, щоб самому не зануритися у шквал емоцій витонченої

пропаганди, неправдивої інформації, а також допомогти іншим у цьому питанні.

І головне: розвинене рефлектування вражень від сприйнятого є обов'язковою передумовою для оптимального розвитку здатності критичного мислення особистості патріота, його автономності міркувань, суджень.

2.3.2. Критичне мислення – основа медіаграмотності

Критичне мислення – *тип спрямованого мислення*, який являє собою аналітико-синтетичну здатність до поетапного аналізу. Аналіз у мисленні становить мисленнєве розчленування досліджуваного об'єкту і виокремлення в ньому його частин, сторін, аспектів, елементів, ознак і властивостей. Об'єктом аналізу можуть бути будь-які предмети та їхні властивості. Аналіз потрібний для розуміння сутності будь-яких предметів – зовнішнього, внутрішнього, віртуального світів [64, с. 82-83].

Основними етапами процесу критичного мислення є:

- а) *розуміння* інформації / *усвідомлення проблеми*, закладеній в ній;
- б) *аналіз* інформації, *інтеграція* проаналізованого, *порівняння* з уже відомим;
- в) *пошук аргументів/контраргументів для обґрунтованих суджень*;
- г) *формулювання висновків* та *оцінювання* того, що піддається аналізу.

Критичне мислення – це самостійне, незалежне від стереотипів мислення, яке сприяє розвитку конструктивного критичного ставлення до об'єкту, що піддається аналізу. Результатом критичного аналізу стає формування власної, автономної позиції особистості щодо будь-яких об'єктів і явищ та медіатекстів зокрема.

У нашому контексті, розвиток критичного мислення забезпечується постійним тренуванням аналітичної, критичної діяльності суб'єкта у площині медіаінформаційного, візуального медіакультурного поля і забезпечується методом дискурс-аналізу. *Дискурс-аналіз* (дискурс – *лат.* міркування, логічний доказ) – метод, завдяки якому здійснюється детальний, логічно

послідовний аналіз змісту повідомлень. Завдяки цьому методу можна зробити аналіз та обґрунтований висновок щодо змісту і форми візуального медіаповідомлення – медіатексту.

Застосування дискурс-аналізу у галузі медіапсихології полегшується завдяки алгоритмам – сукупністю логічних процедур, які забезпечують розв'язання задач. Критичний аналіз медіатексту передбачає: *скорочений* (для невеликих медіатекстів) та *розгорнутий* алгоритми (для великих медіатекстів) [42; 56; 57].

Основною **технологією** стимулювання розвитку критичного мислення є систематична аналітична практика, яку доцільно реалізувати за допомогою невеликих візуальних медіатекстів, як то: фотографій, картинок, рекламних роликів, відео сюжетів, документальних фільмів. Саме невеличкі медіатексти дають змогу частіше тренувати наступні розумові дії, мисленнєві навички [42; 56; 57]:

- визначення **джерела інформації**, починаючи від власників провідних українських телеканалів до конкретних авторів медіаконтенту, первинного відправника інтернет-повідомлення – є важливою навичкою. Знаючи, кому належить медіаджерело, (тобто, хто за допомогою фінансування забезпечує функціонування телеканалів, порталів, сайтів), ми можемо визначати його загальну інформаційну «політику». Так, наприклад, в Україні можна спостерігати інтерпретаційне, м'яко кажучи, «розмаїття» у висвітленні одних і тих самих подій. Втім, сприймаючи різні точки зору на одну й ту саму подію, глядач має змогу не лише обирати інформаційне джерело, відповідне своїм світоглядним позиціям, а й, порівнюючи різне подання інформації, робити власні висновки. Це є більш вигідною ситуацією, ніж приналежність практично усіх ЗМІ одному джерелу, наприклад, державному, як в РФ. Тому, щоб розуміти яким інформаційним аспектам буде наданий пріоритет і приблизно в якому інтерпретаційному ключі будуть висвітлюватися події нам важливо знати, «хто?» є відправником інформації;

- визначення **ознак повідомлення як медіатексту**: його виду, формату, змісту, смислового акценту. Йдеться про характеристику медіатексту, який має бути проаналізованим. Якщо медіатекст загалом – це одиниця, елемент, конкретний об’єкт медіапродукції, то візуальний медіатекст являє собою складний візуально-смісловий конструкт і розрізняється за:

видами (фотографія, кіно, телебачення, відео, інтернет);

форматами (фотографія: друкowana, віртуальна; кінофільм: документальний, художній ігровий; телефільм: документальний, художній, серіал; телепрограма: аналітична, пізнавальна, розважальна; рекламний ролик: ігровий, анімаційний; відеокліп: музичний, інформаційний; інтернет-продукція – мотиватор, демомотиватор, gif-ка тощо);

жанрами є тематика змісту кожного формату: фотографія: портретна, пейзажна, комерційна, репортажна та ін.; фільм документальний: історичний, науково-популярний, біографічний та ін.; художній фільм: комедія, фантастика, мелодрама, історичний та ін.; телесеріал: мелодрама, гостросюжетний, пригодницький та ін.; телереклама: комерційна, соціальна, політична та ін.. Тому, окремі характеристики медіапродукту вже попередньо структурують і полегшують аналітичну роботу;

Аналізуючи медіапродукт на рівні жанру, обов’язково маємо визначити його *смісловий акцент*: чому присвячений продукт, яка його провідна/прихована думка, яка основна ідея? Тобто, важливо знати, «що?» буде піддаватися аналізу;

- визначення цільової **аудиторії**, якій адресоване посилання, передбачає з’ясування, якій групі населення (з урахуванням вікових, соціальних, професійних, гендерних, регіональних, етнічних ознак) призначається медіатекст: «кому?» адресоване медіаповідомлення;

- визначення **мети** медіаповідомлення є важливим для його аналізу тому, що може розкрити його відкриту або приховану сутність: «для чого?» було створено цей медіатекст. Мету виявляємо передусім за допомогою

уточнення медіаформату і змісту/жанру. Так, наприклад, метою телепрограми «Голос. Діти» є здійснення розважальної функції аудиторії; метою теленовин – інформування населення про події в країні і за кордоном. Втім не завжди можна легко визначити мету того чи іншого медіатексту. У такому випадку варто поставити запитання: «а кому вигідно те, про що йдеться?»;

- очікування зворотної **реакції аудиторії** – це прогнозування «ефекту», «кінцевого результату» від повідомлення на аудиторію; аналізуючи, маємо змоделювати, яким чином, на думку виробника, «спрацює», створений ним медіаконтент; маємо припускати, на який очікуваний результат розраховує медіавиробник, тобто, чи відбудеться «ефект»;

- виявлення застосованих інформаційно-психологічних **технологій впливу** на глядача з боку медіа передбачає з'ясування «засобів впливу» на аудиторію. Так, для досягнення мети, наприклад, в комерційній рекламі застосовуються прийоми привертання і утримання уваги, застосування яскравих кольорів, приємної мелодії; у свою чергу, теленовини формують «порядок денний», «замовчування інформації», привертання уваги сенсаціями сумнівної цінності та інше;

- **порівняння** сприйнятого повідомлення з іншими джерелами. Порівнянню належить важлива роль у розкритті таких істотних ознак медіатексту, як виявлення нової або запозиченої інформації: «що нагадує?», «що нового?»; завдяки порівнянню можна виявити першоджерело інформації, її поступове змінення тощо, як за змістом, так і за зовнішніми ознаками (візуальними прийомами, відомими образами, стереотипами);

- пошук додаткових **аргументів** і **контраргументів** – логічних суджень, тверджень, за допомогою яких можна обґрунтувати і тим самим довести свою позицію, переконати інших; забезпечує розуміння «яким чином довести свою позицію?»;

- формулювання **висновків** та **оцінювання** сприйнятого на підставі аналізу та суджень становить інтеграцію проаналізованого та якомога об'єктивне його оцінювання («висновки і оцінювання»);

- висловлення **особистої позиції** щодо сприйнятого медіатексту становить висловлення свого незалежного ставлення до проаналізованого медіатексту і передбачає як свободу вибору, так водночас і відповідальність за перегляд і оцінювання інших медіатекстів; ключовим є «автономне ставлення».

Бажано, щоб завжди у процесі аналізування медіатекстів групою, зазначені кроки послідовного критичного опрацювання сприйнятого, мали б наочний формат (на дошці, на стіні, в індивідуальних роздруківках) у згорнутому варіанті, як то:

- «хто?»
- «що?»
- «кому?»
- «з якою метою?/кому це вигідно?»
- «очікуваний ефект повідомлення»
- «які засоби впливу на аудиторію?»
- «що нагадує? / що нового?»
- «яким чином довести свою позицію?»
- «висновки і оцінювання»
- «автономне ставлення».

Більш **поглиблений критичний аналіз** великих медіатекстів передбачає як застосування наведених навичок критичного опрацювання медіатексту, так і додаткових засобів, які застосовуються у більш розширеній роботі вже у форматі медіаклубу. Це і методика **рольових типів сприймання**, яка дозволяє показати перевагу аналітичного, критичного сприймання медіаконтенту у ролі експерта; це і методика **інтерпретаційних підходів**, яка надає можливість аналізувати медіапродукт з багатьох точок зору (див. 2.3.2.).

Критичне мислення розвивається завдяки постійному тренуванню, на практиці. Критичність мислення особистості є провідною складовою медіаграмотності, яка дозволяє «критично тлумачити інформацію, отриману з різних медіа, відділяти реальність від її віртуальної симуляції, тобто розуміти реальність, сконструйовану медіаджерелами, осмислювати владні стосунки, міфи і типи контролю, які вони культивують» [26, с. 4]. У свою чергу, коли критичне мислення стає звичкою, воно трансформується у критичний стиль мислення. Тобто, критичний стиль мислення, як усталена якість особистості, формується на підставі звички критично мислити. Розвинена здатність до критичного мислення, критичний стиль мислення є надважливими інструментальними якостями сучасного патріота. Саме вони в умовах інформаційної війни дозволяють патріотичній молоді не піддаватися на політичні, ворожі провокації, забезпечують уміння доводити собі та іншим правоту або хибність інформаційного повідомлення, аргументовано відстоювати власну позицію, робити не упереджені, самостійні висновки.

2.3.3. Творче медіасприймання та інші інструментальні якості патріота

Творче медіасприймання переглянутого медіатексту передбачає передусім його творче *переосмислення* як надання йому нових, власних смислів. Це здатність знаходити і розвивати приховану чи другорядну думку у повідомленні, співставляти переглянуте з чимось іншим, відомим, робити власний, оригінальний висновок. Крім того, творчому медіасприйманню властивими є такі розумові дії, як *аналогізування* (вміння бачити/пригадувати ремінісценції, алюзії), *комбінування* (мисленнєве відкидання або додавання інформаційних, візуальних елементів), *реконструювання* сюжету медіатексту (змінення його завершення, надання нових смислових акцентів тощо [42; 56; 57]. Саме такі «ігри розуму» розвивають уяву, тримають мізки в творчому тонусі.

Технологія стимулювання розвитку творчого медіасприймання полягає передусім у спрямуванні особистості на різні способи сприймання щодо перегляду.

Аналітичний спосіб творчого сприймання візуальних медіатекстів заснований на раціональному типі мислення, а саме на попередніх знаннях особистості щодо психологічних особливостей сприймання візуального зображення [42; 57], на її загальній культурі, особистому досвіді, а також на лінійній, причинно-наслідковій логіці, на ґрунтовному аналізі, який здатен підвести до бачення нового/прихованого.

Цей підхід обумовлений передусім аналітичною роботою, критичним осмисленням сприйнятого. Тоді виникає закономірне запитання: що ж тут є творчого? А творчим, несподіваним може стати *здатність побачити* приховані смисли, *оригінальна інтерпретація* сприйнятого, креативна думка щодо *застосування на практиці* чогось побаченого або ж виникнення *власної творчої ідеї*. Тобто креативність цієї когнітивної стратегії полягає передусім в *оригінальному узагальненні проаналізованого*, коли глядач робить не стереотипні висновки щодо сприйнятого.

Асоціативний спосіб творчого сприймання візуальних медіатекстів є алогічним, нераціональним. Він навіть передбачає тимчасове «уникнення» усіх набутих знань, відсторонення від досвіду, культурних та інших стереотипів, навіть переконань, які необхідно на деякий час «забути», аби сприймати об'єкт «по-дитячому», «безоцінково». Сутність підходу заснована на виникненні образно-асоціативних зв'язків, які часто здатні поєднувати непоєднуване, *породжуючи при цьому нове знання, нові смисли, ідеї, думки*.

Креативність цієї когнітивної стратегії полягає передусім у *синтезуванні асоціацій*, образів, емоцій, відчуттів, які виникли під час сприймання, за умов найбільшого абстрагування від наявних правил, знань, досвіду особистості.

Також, не менш важливим, ніж здобуття нових смислів і знань, здатності щодо оригінального узагальнення сприйнятого, є вміння повністю

«відпускати» від себе напрацьовані досвідом традиційні ментальні схеми візуального сприйняття.

Зазначені способи сприймання медіатекстів перегукуються з прийомом переключення уваги щодо сприймання певного медіаформату: раціонального або емоційного.

Практична медіаторчість у контексті розвитку медіаграмотності патріота становить здатність чинити опір інформаційній деструкції у форматі створення власного контр-медіатексту і візуального у тому числі, а також створювати «наступальну» інформацію [42; 56; 57].

Саморегуляція візуальних переглядів та її складові. Як зазначалося вище, саморегуляція у медіапсихологічному контексті спрямована на оптимізацію взаємодії людини з медіа. Вона пронизує всі етапи контакту людини з медіапростором у цілому і з медіаінформацією зокрема. На етапі емоційно-когнітивного опрацювання сприйнятого саморегуляція спрямовує процеси рефлексії емоцій, почуттів, критичне осмислення сприйнятого, його творче переосмислення і водночас підпорядковується правилам, алгоритмам, вибору способів медіасприймання – тобто, органічно вписується у самі технології на рівні виконання певних дій.

На попередньому – підготовчому до перегляду етапі, саморегуляція спрямована на здійснення багатьох різних розумових дій, а саме на: свідоме ставлення до інформації загалом, усвідомлення мети інформаційного споживання, фільтрацію, відбір і подальшу селекцію інформації, інформаційне самообмеження, свідомий вибір для перегляду альтернативної інформації, планування часу щодо переглядів, а також вчасне переключення уваги на певний спосіб сприймання – емоційний або раціональний (див. 1.3.3).

Технологією стимулювання саморегуляції оптимальної взаємодії з медіапростором є прийоми: заохочення, настановлення, показових вправ.

Заохочення щодо оптимальної взаємодії з медіа ґрунтується: на роз'ясненні необхідності здійснення тих чи інших дій, наприклад, свідомого

ставлення до будь-якої інформації; у наданні вербальних формул для самомотивації – повторення їх подумки, наприклад: «я буду планувати», «я повинен фільтрувати» тощо.

Настановлення передбачає регулярне, втім доречно нагадування того чи іншого правила оптимальної взаємодії. Так, перед переглядом візуального медіатексту можна нагадати учасникам групи про переключення уваги як налаштування на певний тип сприймання та уточнити в них, який саме тип сприймання доцільно активізувати.

Показові вправи становлять практичні дії. Наприклад, домашня вправа на визначення самоконтролю часу перебування в інтернеті: «Заплануйте час перебування в інтернеті, наприклад, 30 хвилин. Після інтернет-сесії перевірте, скільки дійсно було витрачено часу. Зафіксуйте письмово». Чим більший розрив між запланованим і реально витраченим часом, тим частіше треба виконувати цю вправу, до тих пір, поки час перебування в мережі відповідатиме запланованому.

Аналогічну вправу можна застосовувати щодо перегляду телебачення. Порівняти часові показники інтернет-сесій і телепереглядів. Обговорювати, міркувати, вигадувати власні вправи, що можуть наочно показати необхідність саморегуляції у медіапросторі.

Результати дослідження медіаграмотності молоді, проведені нами у 2015-2016 роках показали, що найнижчими показниками «грішать» саме параметри саморегуляції. Так, обмежують інформаційне споживання аж 13,6% опитаних старшокласників, планують перегляди – 14,9%, а свідомо ставляться до перегляду інформації лише 27,7% респондентів. Приблизно схожий розподіл кількісних показників по саморегуляції переглядів виявився, як у групі патріотично налаштованої молоді, так і в групі умовних «не патріотів». Це свідчить не тільки про низький рівень медіаграмотності нашої молоді, а й про нагальну потребу його підвищення, особливо за умов інформаційної небезпеки.

Стимулювання розвитку творчого медіасприймання сприяє як активізації мислення патріота загалом, так і його здатності бачити приховане, суть сприйнятого, продукуванню нових ідей, створенню власного медіаконтенту патріотичного змісту. Головною вимогою до технології розвитку саморегуляції особистості у світі медіа є частота і регулярність їх актуалізації (заохочення, настановлення) і практичного вправлення (показові вправи). Отже, розвинене творче медіасприймання, сформовані навички саморегуляції збагачують медіаграмотність особистості, оснащують її дієвим ментальним інструментарієм. Втім, найбільш затребуваним, більш пріоритетним є когнітивний мікромодуль – рефлексія емоцій, почуттів щодо сприйнятого та його критичний аналіз і осмислення.

Отже, суть медіаграмотності полягає у тому, щоби надати молодій людині можливість набути якості загального медіаімунітету, навчитися орієнтуватися у річищі технологій інформаційно-психологічно впливу на психіку людини та розуміти їх функціонування, набути навички саморегуляції у сприйнятті інформації та критичного мислення і вміти застосовувати їх на практиці тощо. Медіаграмотність забезпечує: збереження *патріотичної ідентичності* особистості, розвиток *автономного ставлення до будь-якої інформації*, *оптимізацію патріотизму особистості* в цілому, як її психологічного ресурсу в умовах інформаційної війни.

3. Практична допомога медіапедагогу

Розділ складається з надання комплексної Програми патріотичного виховання молоді (3.1.), структури методики «Я патріот» (3.2.), а також виховання патріотизму та розвитку мислення молоді на матеріалі патріотичного медіаконтенту (3.3.).

3.1. Комплексна програма патріотичного виховання молоді «Я патріот»: медіаграмотність (Позакласні, позашкільні медіаосвітні заняття)

Програма патріотичного виховання «Я патріот» для старшокласників, студентської молоді відрізняється від інших подібних практичних напрацювань тим, що фокусує увагу на необхідності формування нової якості молодого патріота цифрової доби – його медіаінформаційної культури і медіаграмотності зокрема. Це актуальна потреба сьогодення, яка обумовлена бурхливим розвитком засобів масової комунікації і мультимедійних технологій, тотальною візуалізацією життєвого простору за допомогою медіа, а також неабиякою активізацією інформаційно-психологічних впливів, скерованих на руйнування національної ідентичності українців, а відтак – потребує нагального забезпечення.

Дана розробка пропонує медіапсихологічний підхід у вихованні як традиційних, так і нових патріотичних якостей за допомогою медіаосвітніх засобів на зразках візуальної медіакультури: фотографії, документальних, художніх фільмів, рекламних роликів, музичних відеокліпів патріотичного змісту тощо.

Пропонується для скерування роботи медіапедагогів, вихователів, керівників факультативів, гуртків.

МЕТА

Програма спрямована на виховання патріотизму молоді і розвитку в неї медіаграмотності, як нової інструментальної якості патріота.

ЗАВДАННЯ

Пізнавальні:

- 1) надати знання про феномени *патріотизму, національної ідентичності, сучасного громадянського українського патріотизму.*
- 2) ознайомити з *основними видами інформаційно-психологічних технологій впливу, які застосовуються під час інформаційної війни/агресії;*
- 3) роз'яснити актуальність нової інструментальної якості патріота цифрової доби – *медіаграмотності.*

Розвивальні:

- 1) розвивати *свідоме ставлення до медіавізуальних переглядів,*

зокрема: здатність до фільтрації інфопотоку згідно системи цінностей і смислів особистості, наданні пріоритету у відборі інформації, яка відповідає першочерговим задачам на даний момент; уміння *переключати увагу* на певний спосіб сприймання («раціональний» або «емоційний»); визначення мети перегляду, його планування за часом; здатність до інформаційного самообмеження тощо;

2) на матеріалі візуального патріотичного та іншого медіаконтенту розвивати здатність до мислення загалом і критичного зокрема: а) *рефлексії емоцій/почуттів* від сприйнятого, б) аналітичного, *критичного мислення* аргументованого оцінювання, уміння *застосовувати різні рольові, інтерпретаційні підходи* в процесі аналізу різноформатних візуальних медіатекстів, інтелектуальної звички *бачити суть* медіатвору через уміння виявляти приховані смисли, в) стимулювати розвиток *творчого медіасприймання* як *переосмислення* сприйнятого і надання йому нових, власних смислів;

3) розвивати практичну *медіаторчість* як здатність створювати власний медіаконтент і контр-інформацію зокрема, що спроможні чинити опір інформаційній деструкції в інтернеті, а також йти «у наступ», на «упередження» агресивним інформаційним впливам.

Виховні:

1) створити *психологічні умови* для актуалізації патріотичних почуттів щодо рідної землі, країни, українського народу, його культури, історії, а також української політичної нації в цілому за допомогою медіапсихологічних засобів; виховувати *свідомий український* патріотизм;

2) на зразках інформаційних, документальних медіатекстів, зразках медіамистецтва виховувати громадянський український патріотизм через розвиток традиційних патріотичних якостей особистості та нових – медіакультурних; виховувати «розумний» *патріотизм* (критичний);

3) виховувати *комунікативні навички* як з однодумцями, так і з тими, хто має іншу, навіть протилежну думку, зокрема на підставі переглянутого; у

ході спільного обговорення, дружньої комунікації плекати спрямованість учасників на дієвість й передусім на громадянську активність: від простих, доступних кожному, дій до більш серйозних вчинків, спрямованих на благо країни, до готовності самопожертви, справжнього громадянського подвигу; виховувати *дієвий, громадянський* патріотизм.

ВІКОВА АУДИТОРІЯ

Програма «Я патріот» розрахована передусім на молодь раннього юнацького віку (10-11 класи) та зрілої юності (студентська молодь). Втім, її можна було б адаптувати до старших підлітків, для яких вже є характерною критичність мислення (7-8 класи), але проблема полягає у відсутності медіаконтенту, відповідному для цього віку, її психолого-педагогічним особливостям розвитку (див. Структура методики).

Бажаний кількісний склад групи – від 10 до 15 осіб.

Програма розрахована на 1 рік. На опрацювання матеріалу відводиться 32 год. (16 занять по 2 год., 2 рази на місяць).

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№	Тема	Кількість годин
	Вступне. Патріотизм. Інформаційна війна. Медіаграмотність.	1
Фотографія		
Тема 1. Нова якість патріота: медіаграмотність.		
	Фотографія: статичне зображення. Образ, емоції, почуття. Рефлексія емоцій, почуттів.	2
	Фотографія/картинка: пропаганда. Аналітичне, критичне опрацювання.	
ТБ та Інтернет		
Тема 2. Ментальна зброя патріота в інформаційній війні: рефлексія почуттів і критичне мислення		
	Телебачення: особливості сприймання рухомого зображення. Соціальна реклама; фрагменти теленовини. Емоційно-когнітивний мікромодуль.	2
	Переключення уваги на певний тип сприймання. Відео, музичні кліпи: патріотичний контент	
Документальне кіно		

Тема 3. Український націоналізм і національна ідентичність: історичні аспекти. Громадянський український патріотизм.		
	3.1. Документальний фільм, його особливості. Визвольні змагання в російсько-українській окупаційній війні 1919-1921 рр. XX ст. у документалістиці. д/ф «Холодний Яр» 1,2,3 частини, «Машина часу», д/ф «Холодний Яр: Воля України або смерть» д/ф «Крути»	4
	3.2. Документальний фільм: історичні реконструкції, елементи ігрового кіно. Визвольна боротьба ОУН-УПА 40-50 рр. XX ст. д/ф «Хроніка УПА. 1942-1945» ч. 1, д/ф «Хроніка УПА. 1942-1954» ч. 2. д/ф Степан Бандера д/ф Роман Шухевич (Тарас Чупринка)	4
	3.3. Актуальність документального кіно. Репортажна зйомка. Майдан Свободи і Гідності 2013-2014 рр. АТО 2014-2016 рр. д/ф «Зима, що нас змінила. Небесна сотня» д/ф «Бійня на Майдані» д/ф «Сильніше ніж зброя», д/ф «Добровольці Божої чоти»	4
Художнє кіно		
Тема 4. Український патріотичний медіаконтент: його роль і актуальність у вихованні патріотизму молоді		
	х/ф «Поводир»	2
	х/ф «Голод 33»	2
	х/ф «Нескорений»	2
	х/ф «Залізна сотня»	2
	х/ф «Атентат. Осіннє вбивство у Мюнхені»	2
	х/ф «Страчені світанки»	2
	х/ф «Далекий постріл»	2

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Вступне (1 год.).

Мета заняття: ознайомлення учасників з феноменом патріотизму, його актуальності в умовах інформаційної війни та необхідності медіаграмотності.

Зміст: територіальний, соціальний, особистісний патріотизм; суть і сенс патріотизму як психологічного, соціокультурного феномену. Патріотизм як

ресурс особистості в умовах інформаційної агресії. Інформаційна війна: задачі, методи тощо. Пропаганда, маніпуляція: суть, спротив впливу.

Практика: перегляд різного медіаконтенту (малих медіаформатів) та виокремлення зразків з патріотичним змістом, пропаганди.

Домашнє завдання:

1. Зробити вибірку медіатекстів патріотичного змісту будь-якого медіаформату (від 3-х до 12-ти зразків). Оформити.
2. Підготувати повідомлення (до 3 хв.) про сучасного героя (Майдану, АТО, волонтера тощо). Охарактеризувати суть їхнього патріотичного вчинку.

Тема 1. Нова якість патріота: медіаграмотність. (2 год.)

Мета: надання знань про суть медіаграмотності як нової якості патріота цифрової доби; ознайомлення із складовими медіаграмотності.

Зміст: Поняття про медіаграмотність, характеристика її інструментальних складових: рефлексія емоцій, почуттів; критичне сприймання. Фотографія: образ, емоції, почуття. Особливості сприймання статичного зображення: переваги і недоліки.

Практика: на матеріалі фотографій патріотичного змісту і картинок пропагандистського змісту вправління у рефлектуванні емоцій, почуттів і критичному мисленні. Обговорення за темою, а також попередніх домашніх завдань.

Домашнє завдання:

1. Знайти фото, картинки зразків Білої, Сірої, Чорної пропаганди.
2. Написати есе на тему «Чому люди підпадають під інформаційно-психологічні впливи?».

Тема 2. Ментальна зброя патріота в інформаційній війні: рефлексія почуттів і критичне мислення. (2 год.)

Мета: надання знань про емоційно-когнітивний мікромодуль опрацювання сприйнятого як необхідної умови взаємодії з інформацією;

тренування у застосуванні мікромодулю, та інших розумових прийомів на практиці.

Зміст: пріоритет емоційно-когнітивного мікромодуля: рефлексія емоцій, почуттів, критичне мислення. Алгоритми розумових дій. Важливість здатності переключення уваги щодо сприймання певного медіаформату та творчого переосмислення сприйнятого. Телебачення, відео, музичні кліпи: сприймання рухомого зображення.

Практика: відточення «ментальної зброї» патріота на матеріалі соціальних роликів, відео, музичних кліпів патріотичного змісту. Тренування у застосуванні мікромодуля, а також переключенні уваги, творчого переосмислення. Обговорення за темою, а також попередніх домашніх завдань.

Домашнє завдання:

1. Знайти улюблений ролик патріотичного спрямування. Як відображено патріотизм?
2. Знайти відео з зони АТО, яке подобається. Що є патріотичного в цьому відео?

Тема 3. Український націоналізм і національна ідентичність: історичні аспекти. Громадянський український патріотизм (12 год).

Мета: надання знань про український націоналізм, національну ідентичність та новий, громадянський український патріотизм.

Зміст: народження кіно у 1895 році, яке спочатку було тільки документальним. Роль документального кіно в житті людини. Причини виникнення українського націоналізму: визвольні змагання в російсько-українській окупаційній війні 1919-1921 рр. та визвольна боротьба ОУН-УПА 40-50 рр. у ХХ столітті; суть національної ідентичності та її сучасні види в Україні; актуальність нового громадянського патріотизму в українському контексті: Майдан, АТО. Документальне кіно: особливості, інновації, актуальність. Репортажна зйомка.

Практика: на матеріалі документального кіно вправління та засвоєння інструментальних якостей медіаграмотності. Обговорення за темою, а також попередніх домашніх завдань.

Домашнє завдання:

1. Створити колаж або серію з портретів героїв боротьби за визволення України.
2. Фотогалерея типажів різних видів української ідентичності.

Тема 4. Український патріотичний медіаконтент: його роль і актуальність у вихованні патріотизму молоді (14 год.)

Мета: ознайомлення зі знаковими подіями в історії України за допомогою художніх стрічок; визначення ролі патріотичного медіаконтенту у вихованні патріотизму.

Зміст: художнє кіно виникло не набагато пізніше документального і відразу набуло великої популярності. На відміну від документального, художній фільм – це вимисел авторів (сценаріста, режисера), який втілено великим колективом акторів, операторів, звукорежисерів та інших. Формат художнього фільму передбачає величезний спектр жанрів: від бойовика, комедії, мелодрами, психологічного трилера до історичного, епічного та багато-багато інших. Особливість українського патріотизму, який формувався і гартувався в боротьбі українців за державну незалежність протягом всього історичного шляху і особливо у ХХ столітті.

Ігрове кіно в Україні. Особливості художніх стрічок патріотичного контенту. Акцентування на готовності до дії, вчинку, чину кіногероїв.

Практика: здійснення у форматі медіаклубу (див. 2.2.3). Вправління не тільки в застосуванні інструментальних засобів і прийомів, рольових, інтерпретаційних методик, навичок оптимальної комунікації групі, особливо під час дискусії, а й стимулювання мислення щодо саморозвитку особистого патріотизму.

Домашнє завдання:

1. Написання рецензій на фільми.
2. Написання есеїв з позиції творчого переосмислення фільмів.
3. Створити патріотичний медіатекст: нарізка з фільму + музика, пісня. Навпаки, обрати пісню і за допомогою візуальних елементів з фільму(ів) створити музичний ролик. (Коллективна або індивідуальна робота).

Підсумкове заняття

Тестові завдання як відповіді на запитання (1.1.)

Написання короткого звіту про те, які ціннісні та практичні зміни відбулися на особистісному рівні.

Конкурс домашніх робіт, проектів

МАТЕРІАЛ

Візуальний матеріал представлено такими медіаформатами як: фотографія, картинка з інтернету. документальні, ігрові фільми, соціальні ролики, відео, музичні кліпи, а також фрагменти теленовин, сюжетні «нарізки» з ігрових, повнометражних фільмів. (Див. 3.2.)

Критерії відбору візуальної медіапродукції для переглядів: відповідність психічному розвитку вікової категорії і дотримання загальноприйнятих категорій обмежень.

Теоретичний матеріал для інформаційної частини щодо медіазасобів, медіаосвіти можна знайти [42; 56; 57] або в інтернеті.

ТЕХНІЧНЕ ОБЛАДНАННЯ

Можливість продемонструвати різноформатні візуальні медіатексти патріотичної тематики: комп'ютер, відеопроєктор, екран, флешка.

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Впровадження Програми сприятиме створенню умов для стимулювання розвитку патріотизму, медіаграмотності молодих патріотів й критичного мислення зокрема.

ФОРМИ

Основними формами створення умов для стимулювання патріотичного виховання молоді є такі засоби медіаосвіти як та медіапсихології:

- *перегляди* візуальних медіаконтентів патріотичного спрямування;
- *обговорення* сприйнятого у форматі дискусії, медіаклубу;
- *створення медіаконтентів* на патріотичну тематику (індивідуальних, колективних);
- *лекції* з використанням візуального медіадидактичного матеріалу;
- *міні-лекції* як інформування про історичні події або особливості медіаформату;
- застосування емоційно-когнітивних *мікромодулів*;
- *дослідження* візуальних медіатекстів як: постановка мети дослідження (для чого ми будемо досліджувати цей медіатекст?), з'ясування в який спосіб воно буде реалізовуватися (яким чином, за допомогою чого будемо досліджувати?), визначення прогнозованих результатів (що ми очікуємо отримати за допомогою проведеного дослідження?);
- застосування *повторного перегляду* фотозображення/картинки, деяких фрагментів, епізодів теленовин, соціальної реклами, документальних, художніх фільмів тощо з метою найбільш оптимального їх аналізу а також прийому «стоп-кадр»;
- *тренінги*: з формування рефлексії емоцій/почуттів, засвоєння алгоритмів критичного мислення, застосування різних рольових, інтерпретаційних підходів та різних типів творчого медіасприймання іншого.

3.2. Методика «Я патріот»:

структура, рекомендації щодо проведення

Методика виховання патріотизму молоді засобами медіаосвіти «Я патріот» має універсальну структуру і складається з 4-х тематичних модулів та двох окремих занять: вступного і підсумкового.

Модульна структура методики, як більш гнучка у практичному застосуванні, не має прив'язки до послідовності викладання матеріалу.

Модулі організовані за такими основними параметрами як: патріотична тематика, медіаграмотність патріота і вид медіазасобу, за допомогою якого це актуалізується.

Якщо патріотична тематика усіх модулів в основному перегукується за змістом, а її загальною метою є виховання патріотизму молоді і розвитку її критичного мислення, то кожен модуль суттєво відрізняється за видом медіа і відповідно за способом сприймання його медіаформатів. Наприклад, фотографія і кінематограф – статичне і рухоме зображення. Крім того, невеликі медіаформати, як от та ж сама фотографія або відео, ролик чи музичний кліп, передбачають небагато часу на перегляд кожного з них, його емоційно-когнітивного опрацювання та обговорення. У свою чергу, документальна або художня стрічка вже зобов'язують до тривалого перегляду, більш ґрунтовної аналітичної роботи і обговорення вже у форматі медіаклубу або розширеної дискусії.

Проте, спільним, що об'єднує і водночас пронизує всі самодостатні модулі, є *емоційно-когнітивний мікромодуль*, що передбачає рефлексію емоцій, почуттів споживача медіа щодо сприйнятого медіатексту, яка є обов'язковою передумовою наступної, надважливої дії – критичного осмислення сприйнятого. Тим не менше, не зважаючи на універсальність модульної системи, ми рекомендуємо починати з малих форматів і фотографії зокрема. Маємо дві причини наполягати саме на цьому: по-перше, статичне зображення дозволяє більш уважно розглянути і детальніше проаналізувати медіатекст, а відео ролик або рекламу – за потребою можна переглянути ще раз; по-друге, фотографії, картинки надають змогу більш частішого, інтенсивного тренування у нових інструментальних навичках.

Вступне заняття вводить в тему, знайомить з курсом, фокусує увагу на його ключових моментах, підсумкове – є результатом участі і роботи в групі з виховання патріотизму засобами медіаосвіти.

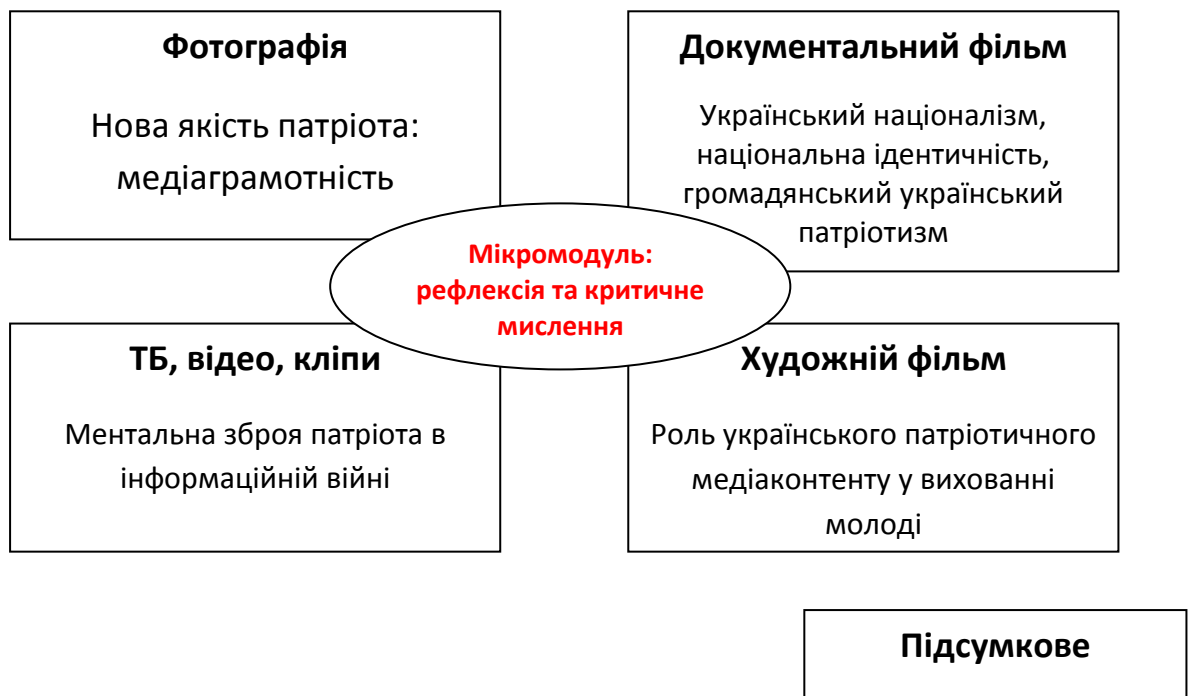

Рис.1. Модулі методики «Я патріот».

Розглянемо приблизний зміст медіаконтенту кожного модуля. Зауважимо, що пропонований зміст медіаконтенту було апробовано у 2014-2016 рр. Втім, медіапедагог може оновити задані або обрати інші варіанти медіаконтенту, головне дотримуватися теми і вікових особливостей психічного розвитку молоді.

Модуль1. **Фотографія.**

Тема 1: Нова якість патріота: медіаграмотність.

Нижче надаються варіанти вибірок фотографій патріотичного змісту для розвитку рефлексії емоцій почуттів та критичного мислення.

«**Майдан 2013-2014**»: складається з 4-х невеликих міні-серій по 12-15 фотографій кожна. Отже, 1 серія: «нейтральна» (українська символіка, Євромайдан до 30 листопада, «Україна це Європа!»); вона поступово готує до подальшого сприймання; 2 серія: «активна» (події на Грушевського, активісти, коктейлі, вогонь, дим від шин, протистояння з «беркутом») розгортає тему Майдану, викликає сильні емоції; 3 серія: «депресивна»

(події на Інститутській, руїни, згарища, беркутівці, що стріляють, поранені, загиблі, люди, що плачуть, страждають, свічки, квіти, прощання з Небесною сотнею) – викликає сильні емоції, напруження; 4 серія: «оптимістична» (весна, весела молодь, діти, день вишиванки, згуртована нація, оздоблення осель, мурали на будинках міст, прикрашені паркани, величні краєвиди, «Україна – єдина країна!») – піднімає настрій; перегляд має закінчуватися на позитивній ноті. Усі міні-серії переглядаються по черзі, як одна велика серія, але окремими частинами у слайд шоу, для пауз у сприйманні).

«Велика серія 2014-2017: життя країни у світлинах» передбачає до 90 фотографій, зміст яких можна структурувати за хронологією, але в яких обов'язково мають бути відображені різні аспекти життя, різних регіонів (анексія Криму, початок війни, добровольці, волонтери, переселенці, руїни Донбасу, прикрашені українські міста, останній шлях загиблих на Сході, святкові заходи, красива молодь, «Все буде добре!» тощо).

Тематичні фотосерії: «Протистояння двох світів: майданівці і беркут», «Українські вояки і ополченці Донбасу: обличчя», «Весілля на Майдані, в АТО та на окупованих територіях л-днр»; відображення психологічних станів людей: «Радість повернення з АТО», «Після бою», «В останню путь», «Бійці з тваринами в АТО» тощо.

Картинка **«Пропаганда: біла, сіра, чорна»**. Спочатку дається визначення поняття, суть і базові принципи пропаганди; характеризується кожен вид пропаганди і по черзі переглядається у форматі слайд шоу. У кожній серії по 20-25 картинок.

Загальна рекомендація до перегляду: фотографії краще демонструвати у форматі слайд шоу; час перегляду встановити по 3-4 секунди на перегляд кожної картинки. Загальна тривалість перегляду кожної серії від 3 до 6 хвилин.

Рекомендації щодо опрацювання фотографічного матеріалу.

Після перегляду кожної фотосерії (Майдан, Велика серія), кожної окремо взятої тематичної серії (Протистояння, Весілля тощо) – відпрацьовуємо рефлексію емоцій, почуттів і коротко обговорюємо враження за бажанням. По тому учасники обирають картинку для детального розгляду, яка їм сподобалась/вразила. Аналізуємо, критично осмислюємо, оцінюємо як її зміст, так і форму (саме зображення); насамкінець можна ввести креативний елемент опрацювання: запропонувати дати назву обраній фотографії. Перший раз модератор групи показує послідовність аналізу сам, а наступні рази тільки спрямовує аналітичну роботу групи. За академічну годину (45 хв.) приблизно можна опрацювати 2 фотосерії. Головне по кожній опрацьованій фотографії зробити самостійний висновок!

Під час перегляду картинок, фотографій пропагандистського змісту, модератор коментує у деяких зразках той чи інший інформаційно-психологічний прийом (є гасло, прямий/не прямий заклик до певної дії, красиве-потворне, добро-зло тощо). Після перегляду здійснюється рефлексія емоцій, почуттів щодо обраних групою картинок і головне – здійснення аналітичного, критичного опрацювання обраних картинок; висновком має бути зазначення задіяних прийомів, технологій, декодація пропагандистської мети.

Рекомендації до аналізу статичної картинки

Аналіз таких невеликих медіатекстів як фотографія, картинка не завжди потребує застосування критичного аналізу за усіма алгоритмами (хто, що, з якою метою, кому це вигідно, очікуваний результат тощо). Головною метою вуличної фотографії, репортажної, а тим більше аматорської зйомки часто є саме комунікаційна функція: повідомити, поділитися подією, учасником якої стала людина з камерою. Тому деякі *алгоритми критичного аналізу* адаптуємо до сприймання саме не постановочної, а репортажної, аматорської фотографії: не треба приділяти багато часу на з'ясування того, *хто* саме виклав фото; головним є саме

зображення і відповідно *що* зображене: усі ознаки візуального медіаформату, його смисловий акцент, аналіз головних і другорядних візуальних елементів зображення; алгоритми «кому?», «з якою метою?», «очікуваної реакції аудиторії» здебільшого спрощуються до: «усім», «поділитися з усіма», «привернути увагу до висвітленої події». У свою чергу, алгоритм «застосування технологій впливу» у репортажному аматорському фото вичерпується саме аналізом елементів візуального зображення та їх впливом на перцепієнта. Цей аналіз збагачується за допомогою застосування таких інтерпретаційних підходів до аналізу образу, як: гуманістичний (авторська позиція), соціальний, комунікативний, психологічний, культурологічний тощо. (Див.2.2.3).

Пропаганда в картинках аналізується за усталеними алгоритмами.

Модуль 2. **ТБ, відео, кліпи**

Тема 2. Ментальна зброя патріота в інформаційній війні: рефлексія почуттів і критичне мислення.

Тренування у практичному застосуванні емоційно-когнітивного мікромодулю, та інших розумових прийомів на практиці і переключення уваги на певний тип сприймання зокрема.

Телебачення. Особливості сприймання рухомого зображення: його швидкоплинність, яка не дозволяє розгледіти деталі, «ефект реальності» події, «ефект присутності», роль музичного оформлення у формуванні емоційного поля глядача.

Комерційна реклама: «Козацька рада» (2014, 2015)

Соціальна реклама: «Де Україна?», «Україна – це я!» (1, 2, 3), «Соціальна реклама Української армії», «Армія» (Привіт, мамо!), «Армія 3» (Повертайтеся живими), «Підтримай Україну – підтримай солдатів в зоні АТО», «Україна. Народжені вільними» та багато іншого.

Фрагменти теленовін – за потребою, відповідно актуальності подій.

Відео. «Молитва українського націоналіста. Потрясаюче!», «Снайпер» (Babylon 13), «Слава Україні! Героям слава!» (Донецький аеропорт), «Когда мы вернёмся» (про кримських татар) та інше.

Пропагандистські відео ролики: «Я русский оккупант» (Росія), «Правда про руського окупанта» (Україна), «Слава ВПС України» (Туреччина) тощо.

Кліпи музичні: патріотичний контент.

Пісні про Україну: «Україна» (Тарас Петриненко), «Яворина» (Назарій Яремчук), «Україна – це я!» (Тіна Кароль), «Так, я люблю Україну» (гурт «Тік»), «Не спи, моя рідна земля!» (гурт «Мандри») та інше.

Повстанські: «Лента за лентою», «Ой, у лузі червона калина похилилася», «Йшли селом партизани»; сучасні: «Золотий левик», «Сніги».

Сучасні військово-патріотичні: «Браття українці» (гурт Шабля), «Їхали козаки» (Тінь сонця), «Укроп» (гурт Гайдамаки), «Мить» (гурт Океан Ельзи), «Пісні з АТО. Слава Україні, Героям слава!», «Пісні з АТО. Характерники, до бою!», «Пісні з АТО. Слава Нації смерть ворогам», «Вставайте, козаки» (АТО версія), «Меч Арея» (АТО версія) багато, багато інших; музична підтримка інших країн «Там, біля тополі» (польський гурт Еней), «Воины света» (Беларусь).

Практичні рекомендації. Аналізуючи такі невеликі медіаформати як: фрагменти новин, комерційні, соціальні ролики – особливу увагу звертаємо на застосовані медіатехнології і музичний супровід зокрема, дотримуємося алгоритмів аналізу (2.2.2); аналізуючи відео (воно найчастіше аматорське) – дотримуємося алгоритмів, що застосовуються до аналізу фотографії, аналізуючи музичні кліпи (також переважно аматорські) – передусім звертаємо увагу не тільки на зміст пісні, а й на відеоряд: чи відповідає змісту?

Документальне кіно

Тема 3. Український націоналізм і національна ідентичність: історичні аспекти. Громадянський український патріотизм.

Відпрацювання інструментальних навичок у медіаформаті документального фільму.

Документальний фільм, його особливості; сучасне додавання історичних реконструкцій, елементів ігрового кіно. Актуальність документального кіно у світлі нинішній подій. Роль репортажної зйомки.

До теми визвольних змагань в російсько-українській окупаційній війні 1919-1921 рр. ХХ ст. пропонуємо: д/ф «Холодний Яр» 1,2,3 частини «Машина часу»; д/ф «Холодний Яр: Воля України або смерть»; д/ф «Крути», «Останній отаман Київщини» (Пилип Драник) та інші.

До теми визвольної боротьби ОУН-УПА 40-50 рр. ХХ ст. пропонуємо: д/ф «Хроніка УПА. 1942-1945» ч. 1; д/ф «Хроніка УПА. 1942-1954» ч. 2; д/ф Степан Бандера; д/ф Роман Шухевич (Тарас Чупринка) та інші.

До теми Майдану Свободи і Гідності 2013-2014 рр. та АТО 2014-2016 рр. пропонуємо: д/ф «Зима, що нас змінила. Небесна сотня», д/ф «Бійня на Майдані», д/ф «Сильніше ніж зброя», д/ф «Добровольці Божої чоти» та інші.

Рекомендація до перегляду документальних фільмів

Організація переглядів та емоційно-когнітивне опрацювання сприйнятого здійснюється у форматі медіаклубу.

Художнє кіно

Тема 4. Український патріотичний медіаконтент: його роль і актуальність у вихованні патріотизму молоді.

Вправляння в застосуванні інструментальних засобів і прийомів, рольових, інтерпретаційних методик, навичок оптимальної комунікації групі, особливо під час дискусії. Актуалізація активного мислення, виховання дієвого патріотизму молоді на прикладі кіногероїв.

Для перегляду пропонуємо наступний шерэг ігрових художніх фільмів:

х/ф «Поводир», х/ф «Голод 33», х/ф «Нескорений», х/ф «Залізна сотня» х/ф «Атентат. Осіннє вбивство у Мюнхені» х/ф «Страчені світанки» х/ф «Далекий постріл» та інші.

Рекомендація підготовки щодо перегляду художніх фільмів

Організація переглядів та емоційно-когнітивне опрацювання сприйнятого здійснюється у форматі медіаклубу двома способами: спільний перегляд у класі з подальшою роботою в групі або самостійний перегляд вдома і аналітика, обговорення в класі.

Підготовка для медіапедагога: переглянути спочатку самому і, якщо у стрічці зустрічаються, наприклад, дуже жорстокі або сцени відвертого еротичного характеру, для демонстрації на засіданні медіаклубу їх потрібно вирізати з копії фільму.

За умов попереднього, самостійного перегляду фільму учасниками вдома, педагог, навпаки, виокремлює потрібні фрагменти, важливі для демонстрації, аналізу, обговорення у форматі медіаклубу і робить, так звану, «нарізку» ключових моментів стрічки в окремі файли.

Підготовка для учнів: запропонувати почитати історію за темою майбутнього перегляду.

3.3. Патріотичне виховання у ході дискусій

Тепер приділимо увагу безпосередньо патріотичному вихованню на підставі медіаконтенту. Якщо набуття нових, інструментальних якостей медіаграмотності сучасного патріота здійснюється за допомогою тренування емоційно-когнітивних креативних, комунікативних та інших навичок, що формує «розумний» патріотизм, то виховання особистісного патріотизму на матеріалі медіатворів стимулюється не тільки сприйманням самого медіатексту, а саме завдяки розмірковуванням над його змістом, образною формою його подання, спілкування з іншими на цю тему, що, у свою чергу, формує «свідомий» патріотизм.

Тобто, йдеться передусім про те, щоб на підставі патріотичного медіаконтенту, молода людина почала замислюватися, думати про історію України, про її героїчне минуле, про майбутнє своєї нації, про розбудову своєї країни і своє місце у цьому процесі. Як кажуть розумні люди, що далі ми спроможемося подивитися назад, то далі побачимо вперед: чим глибше пізнаємо свою історію, тим більше у нас є шансів не повторювати помилок минулого, тим успішнішим буде наш життєвий шлях [1, с. 80].

У даному підрозділі ми надаємо комплекс запитань для обговорень у форматі медіаклубу для деяких запропонованих медіатекстів. Метою запитань зокрема, і спільних обговорень загалом є *активізація мислення* молодих людей не тільки щодо осмислення сприйнятого, а й щодо визначення, уточнення своєї власної патріотичної позиції. Отже,

МОДУЛЬ 3. ДОКУМЕНТАЛЬНЕ КІНО

Тема 3.1. **Визвольні змагання в російсько-українській окупаційній війні 1919-1921 рр. XX ст.**

Історична довідка. Україна доби «Лицарів лісу». Виникнення і суть гасел: «Воля України або смерть!», «Слава Україні. Україні слава!».

д/ф «**Холодний Яр**»: 1 частина (18 хв.); 2 – (19 хв.); 3 – (18 хв.). Україна, 2014 рік. «Машина часу», «5 канал».

Запитання для обговорення:

- Смысл боротьби холодноярців: проти кого? чому?
- У чому полягав патріотизм холодноярців?
- У чому полягав патріотизм Ю. Горліс-Горського? (Окрім особистих подвигів, зберіг пам'ять про боротьбу холодноярців).
- Яка роль ведучого фільму Андрія Охрімовича?
- Як давня документальна хроніка впливає на сучасне сприйняття?

д/ф «**Холодний Яр: «Воля України або смерть»**» (25хв.29). Україна, 2014. Всеукраїнський громадянський рух «Не будь байдужим», «Диваки Production».

Запитання для обговорення:

- У чому полягала мета боротьби холодноярців?
- Чому Холодний Яр на Черкащині вважається символом боротьби українського народу? Як історична романтика поєдналася з історичними реаліями?
- Чому завдання «зробити свій нарід національно свідомим» є нині актуальною?
- Як сприймається історична реконструкція, задіяна у фільмі? Які її переваги і недоліки у порівнянні з документальною хронікою?

- Порівняти два фільми за змістом і формою.

Тема 3.2. **Визвольна боротьба ОУН-УПА 40-50 рр. ХХ ст.**

Історична довідка. Прапор боротьби за незалежну Україну, який випав з рук холоднорців, був підхопленим вояками ОУН-УПА. Втілення у життя гасел: «Україна понад усе!», «Слава Україні! Героям слава!».

д/ф «Хроніка УПА. 1942-1945» ч. 1, (57 хв), «Хроніка УПА. 1942-1954» ч. 2, (57 хв). Україна, Громадська організація «Українська Галицька Асамблея», 2014.

Запитання для обговорення:

- Чому населення Західної України вороже сприймало радянські війська, радянську владу у 1944 році, вважали їх окупаційними? Що спонукало до збройного опору?
- Де вперше почали діяти боївки? Структура УПА та її головне завдання у 1942-1944 (виборювати українську державність) та після 1944-го (Не допустити радянзації Західної України).
- Унікальне українське явище: здатність народу до самоорганізації та підтримка армії народом/селянами. Провести паралель із сьогоденням.
- У чому полягала функція інформаційної пропаганди з боку УПА? Мета пропагандистських рейдів сусідніх держав.
- Смісл провокативної політики СРСР на суміжних територіях України-Польщі. (Розподіляй і володарюй).
- Яка мета операції «Вісла»? (Депортація українців до Сибіру: вислали 200 тис.; знищення УПА: знищено 150 тис.).
- Підтема зрадництва: Хто становився зрадниками України й які на те були причини? (Тортури, гроші, людський непотріб, відсутність патріотизму, «ястребки»). Причина самогубств серед вояків УПА: чи можна це вважати подвигом? (Щоб під тортурами не видати своїх побратимів, вмерти вільними).
- Чому і як в СРСР дискредитувався український визвольний рух і підпілля? (Третина військ КДБ, МГБ усього Радянського Союзу була направлена в Західну Україну для придушення українського визвольного руху, підпілля).
- Як сприймаються у фільмі фрагменти з учасниками минулих подій; візуальне оформлення, тривалість коментарів.
- Візуальні ефекти: яка роль застосування зображень зі старих листівок на початку фільму, фрагментів хроніки, історичної реконструкції, краєвидів?

д/ф «Роман Шухевич (Тарас Чупринка). Кінохроніка часів УПА» (37 хв.) реж. Т. Каляндрук. Україна, Львів, 2007.

Запитання до обговорення:

- У чому полягала мета спортивного і мілітарного виховання тодішньої молоді? Чи актуальне воно нині?

- Чому «упівці» боролися проти двох імперій?
- Чи можна вважати Романа Шухевичем патріотом? А героєм України? Поясніть свою позицію.
- За яких умов виник український націоналізм? Чи є відмінності між українським націоналізмом і патріотизмом? Чим відрізняється український націоналізм від шовінізму?
- Яке враження від сприйняття старої хроніки?

Тема 3.3. Майдан Свободи і Гідності 2013-2014 рр.

Історична довідка. 23 роки незалежності України, події осені 2013 р., що призвели до Майдану. Хроніка Майдану. «І настане час, коли один скаже: «Слава Україні!» і мільйони відповідатимуть: «Героям слава!»».

д/ф «**Зима, що нас змінила. Небесна сотня**», Україна, 2014. Вавілон, 13. Тривалість 45 хв.

Запитання до обговорення:

- У чому полягала «ідея» Євромайдану?
- Яка була ідея зимового Майдану Гідності?
- Який смисл подвигів майданівців 18-20-го лютого 2014 року?
- У чому різниця між поривом душі і переконаннями?
- Чи можуть ці властивості бути корисними для патріота і в чому саме?

МОДУЛЬ 4. ХУДОЖНЄ КІНО

Тема 4.2. Радянська Україна у 30-х роках

Коротка історична довідка про події, що відбувалися у 30 рр. ХХ ст. в радянській Україні: створена УРСР, індустріалізація, колективізація, Голодомор, репресії, Розстріляне відродження.

х/ф «**Поводир**» Україна, 2014. Режисер О. Санін. тривалість 122 хв.. У головній ролі С. Боклан.

Голод буває від неврожаю або від природної катастрофи. Інший вид голоду – то є геноцид. Українська народна пісня – душа народу, бандура, ліра – могутня зброя проти більшовицьких окупантів. Репресивна машина спрямована на знищення української душі – розстріл бандуристів на Харківщині у 1930 р. та знищення фізичного тіла голодом.

Запитання для обговорення:

- Як ви вважаєте, чому український нарід змирився з окупаційною більшовицькою владою?
- Якби українське селянство повсюдно підтримало повстанців Холодного Яру, чи було б місце Голодомору?
- Чи можна вважати «сліпого» бандуриста патріотом України?
- У чому суть його патріотичного чину? Інших кіногероїв?

- Як можна пояснити вислови: «Не знаючи про голодомор в Україні, неможливо пояснити ненависть між українцями і росіянами», «Завжди пам'ятаємо. Ніколи не пробачимо!».

Тема 4.3. **Визвольна боротьба УПА: нескорені духом**

Коротка історична довідка про події, що відбувалися у 40-50 рр. ХХ ст. на Західній Україні. Спочатку нерівна боротьба УПА на два фронти, а по війні – у лютому герці з каральною силою СРСР аж до 60-тих років ХХ ст..

х/ф «**Нескорений**», Україна, 2000. Режисер О. Янчук. Повна версія. Тривалість 1 год. 43 хв. (103 хв.). У головній ролі Г. Гладій (Канада).

На чолі Української Повстанської Армії талановитий командир, славетний генерал-хорунжий, справжній патріот України, нескорений Р. Шухевич, особисте життя якого цілком підпорядковане служінню України.

Запитання для обговорення:

- З ким і за що воювали вояки УПА? (фрагмент клятви воїнів УПА 0:43:53–0:45:55 хв.; зустріч із сином 1:19:45–1:22:46 хв.).
- У чому полягав сенс співпраці УПА з німцями? (фрагменти: першими увійти до Львова, щоб вивісити український прапор тощо: 0:22:00–0:25:20 хв.; проголошення Української держави: 0:26:58–0:27:45 хв.; «ми давали присягу на вірність Україні» 0:37:15–0:39:38 хв.).
- Чому українських націоналістів не можна вважати шовіністами/фашистами? (фрагмент оперативного засідання 0:47:20–0:48:20).
- Чому громадянська позиція героя переважила особисто значущі інтереси? (фрагмент побачення з жінкою 0:55:55–0:57:35 хв.).
- Які героїчні вчинки можна углядіти у фільмі і в чому полягає героїзм? (фрагменти: захист прапора 0:36:12–0:37:00 хв.; відвідування «шпитальки» на хуторі 1:05:11–1:8:12; прощання з батьком 1:11:45–1:15:30 хв.).
- Чи впливає гартування тіла на формування характеру? (фрагменти: гра у волейбол у молодості 0:13:15–0:15:36 хв.; спортивні відзнаки 0:17:20–0:18:23 хв.; вправи біля річки 0:54:35–0:55:20 хв.).
- Як маємо розуміти думку: «Наша жертва не буде змарнована: аби прорости – добре зерно має впасти в землю»? Як це можна пов'язати з сьогоднішнім? (фрагмент 1:38:38–1:39:45).
- Чи суперечить переглянута інформація з тими знаннями, які ви отримали раніше? В чому суперечність/неточність? Поясніть.
- «Мова» фільму: візуальні ефекти, образи – що «працює» і яким чином? Побудова фільму: нелінійна, скоріше гіпертекстова структура відеоряду: спогади головного героя відправляють глядача до подій, які відбувалися у різні відрізки часу.
- Авторська позиція (чому створено саме цей фільм?), комунікативне послання (що хотів сказати автор глядачам?), форма впливу (у який спосіб автор намагається вплинути на

глядача?), потреби глядача, до яких апелює фільм, відеоряд (особливості), аудиторія (на кого розрахований фільм?).

- Чи є переглянутий фільм вдалою спробою художніми засобами донести до глядача правду про події воєнного та повоєнного часу в Західній Україні?

х/ф «**Залізна сотня**», Україна, 2004. Режисер О.Янчук. Тривалість 1 год. 37 хв. (97 хв.).

Території Східної Польщі, на якій споконвічно проживали мільйони українців, і котру спочатку захопила більшовицька Росія, потім Третій Рейх, а після війни Сталін «подарував» комуністичній Польщі. У вирі цих трагічних подій опинилася сотня справжніх лицарів – бійців Української Повстанської Армії, яка у 1947 році здійснила героїчний рейд на Захід, до Баварії, яку тоді контролювала американська військова адміністрація.

Запитання для обговорення:

- Феномен Закерзоння: як поводитися з українським населенням поляки, війська МГБ? (0:26:05–0:27:36; 0:31:50–0:33:26; виселення: 0:47:25–0:48:00; 0:55:46–0:58:00).
- Чому, на вашу думку, бандерівці не здавалися у полон, а приймали смерть у бою або кінчали життя самогубством? (вчинок Павука і Когута: 1: 00:00–1:02:48; загибель Сови: 1:09:38–1:11:08; поранені в криївці: 1:21:06–1:21:20).
- Як можна пояснити вчинки Міші? (спасіння дівчини від смерш 0:24:40–0:25:30; 0:30:16–0:31:30; на мосту: 0:38:50–0:41:16; подвиг: 1:13:55–1:14:56).
- Суть боротьби УПА та її актуальність сьогоденній ситуації в Україні (молитва Кадила: 1:03:18–1:04:48; промова Рена: 1:16:46–1:18:08; промова Рена про мету боротьби, її «привілеї», оцінку її у майбутньому нащадками: 1:23:45–1:27:33).
- «Мова» фільму: візуальні ефекти, образи – що «працює» і яким чином? Тема любові Тема з соколом і Ромцею (1:27:40–1:28:45).

х/ф «**Атентат. Осіннє вбивство в Мюнхені**», Україна, 1995. Режисер О. Янчук. Тривалість 1 год. 42 хв. (102 хв.).

Провідник визвольної боротьби українців за незалежність С.А. Бандера. Служіння Україні за її межами. Життя націоналістів в еміграції після війни.

Запитання до проведення Медіакулубу:

- У чому полягає суть патріотизму провідника українських повстанців С. Бандери? («запустив маховик...»: 1:17:32–1:18:39).
- Патріотичні вчинки Романа (відвага, мужність, стійкість переконань), Орлика (самопожертва для товаришів, для справи), військових підрозділів, які переходили кордон («розказати світу про нашу боротьбу»).
- Чому Б. Сташинський став зрадником? (вербовка: 0:51:33–0:54:06; «робота» агента НКВС: 0:55:16–0:56:47).
- «Мова» фільму: візуальні ефекти, образи – що «працює» і яким чином? Переваги і недоліки.

х/ф «**Страчені світанки**», Україна, 1995. Режисер Г. Кохан. Тривалість 1 год. 25 хв. (85 хв).

Більшовики встановлюють свої порядки на знову окупованих ними землях Західної України. УПА продовжує спротив політиці окупантів. Заручниками цієї війни «без правил» стає цивільне населення та в першу чергу, родичі повстанців. Починається масове виселення українського населення на Сибір.

Запитання для обговорення:

- У чому проявлялися конфлікти між українцями? (сусідка-полька: 0:19:00–0:19:22; діалог голови колгоспу з дружиною: 0:13:45–0:16:30; діалог голови колгоспу з односельцями: 0:8:08–0:9:25; розмова бандерівця і НКВДіста у крамниці: 0:51:56–0:56:10; діалог секретаря партії з майором НКВД: 0:34:50–0:37:05; діалог батька з сином: 1:14:59–1:16:55; смерть жінки й сина голови: 1:27:51–1:29:03).
- Які способи розв'язання внутрішньо українського конфлікту? (виселення українців до Сибіру: 1:02:25–1:05:47–1:07:33; 1:16:53–1:20:44; план виселення виконано: 1:13:57–1:14:58; секретар: 1:22:42–1:22:18; помста бандерівців: 1:22:20–1:27:56).
- У чому полягали життєві драми молодого покоління у повоєнні роки у Західній Україні? (загибель братів: 0:22:42–0:34:40; трагедія кримсько-татарського «Беркуту»: 0:30:15–0:40:26; дівчина-листоноша: 1:12:29–1:13:52; спонтанний вчинок і загибель Тимка: 1:07:47–1:11:27; Сергій–Леся: 1:20:35–1:22:42; доля Килини: 1:29:59–1:30:47).
- У чому суть ідеї «страчених світанків» молодого цвіту української нації?
- «Мова» фільму: візуальні ефекти, образи – що «працює» і яким чином? Переваги і недоліки.

х/ф «**Далекий постріл**», Україна, 2005. Режисер В. Шалига. Повна версія. Тривалість 1 год. (60 хв.).

Триває Друга світова війна. 1941 рік. Україна. У німецькому полоні зустрічаються два ідейні вороги-українці: один із Червоної армії, другий — з лав УПА. Обидва бачать свій шлях правдивим, обоє «воюють за Україну».

Запитання для обговорення:

- Проти кого і за що воювали обидва головних героя? (діалог 0:24:30–0:27:59).
- Який ще тип українця показано у фільмі? («нічого у вас не вийде»: 0:17:20–0:19:38; поліцаї: 0:34:44–0:36:30).
- Чим цей тип українця відрізняється від двох попередніх – головних героїв?
- Символічна суть двобою «жовто-блакитного» (Андрія) і «червоного» (Олексія) українців (поєдинок: 0:40:12–0:41:54; «нам даліше не по пути»: 0:52:50–0:53:32). Кого з них можна вважати справжнім патріотом України?
- Як «далекий постріл» спрацював у майбутньому? Драматичне продовження «поєдинку» ідеологій сьогодні.

- Які вигадані або справжні протиріччя, непорозуміння існують нині в українському громадянському суспільстві?
- Які шляхи подолання протистояння між протилежними поглядами українців можна визначити?
- «Мова» фільму: візуальні ефекти, образи – що «працює» і яким чином?
- У чому суть метафори назви стрічки «далекий постріл»?

Зазначена методика розвитку патріотизму і критичного мислення молоді засобами медіаосвіти «Я патріот», що забезпечує однойменну програму, була апробована протягом 2014-2016 років в різних регіонах України і в різній молодіжній аудиторії, яка охопила старшокласників звичайних шкіл, ліцеїв, студентську молодь технікумів, вишів. Певні фрагменти апробації методики було відображено у статтях [59; 61]. Перевагою описаної методики «Я патріот» є не так застосування патріотичного медіаконтенту (візуальний, художній образ здавна був агентом впливу у виховних цілях), як органічний супровід розвитку патріотизму молоді розвитком її критичного мислення й медіаграмотності в цілому. Саме орієнтація молоді на автономний критичний стиль мислення спрямовуватиме її на саморозвиток свідомого, розумного, дієвого патріотизму – такого нині затребуваного в українському суспільстві.

Література та електронні джерела:

1. Бандерівські читання. Матеріали перших та других Бандерівських читань / упор. Т. Бойко, Ю. Сиротюк. – Київ – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – 200 с.
2. Бех І.Д., Чорна К. І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді . – К.: 2014. – 29 с.
3. *Больш Н.* Азбука медіа. – М.: Издательство «Европа», 2011. – 136 с.
4. *Васютинський В.* Українські російськомовні патріоти. – [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: <http://tsn.ua/blogi/themes/psihology/ukrayinski-rosiyskomovni-patrioti-364265.html>
5. *Ващенко Г.* Виховання любові до Батьківщини (націоналізм і інтернаціоналізм). – Лондон: Видання ККСУМ у В. Британії, 1954. – 40 с.

6. *Віндюк П.А.* Критерії патріотичного виховання студентської молоді / Джерело доступу: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp15/tezi.vindjuk.pdf
7. *Гаджиев К.С.* Национальная идентичность: концептуальный аспект / Гаджиев К.С. // Вопросы философии. – 2011. – №10. – С.3–16.
8. *Гатчинсон Дж.* Культурний і політичний націоналізм / Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. / Упряд. О.Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип, 2010. – («Політичні ідеології»). – С.499-506.
9. *Герасимов И.* Украина 2014: первая постколониальная революция. Введение в форум. / Джерело доступу: <http://net.abimperio.net/node/3351>
10. *Герbart И.* Избранные педагогические сочинения / И. Герbart. - Ред., пер. и прим. проф. Г.П. Вейсберга. Ввод. статья Н.К. Баумана и проф. Г.П. Вейсберга ["Иоганн Фридрих Герbart", с. 5-46]. - Т. I. - М. : Учпедгиз. напеч. в Свердловске, 1940. - Ті. - 292 с.
11. *Гонський В.* Людина і нація. Час воїнів. – К.: Основа, 2012. – 264 с.
12. *Горностаї П.П.* Гражданское общество Украины: свобода или смерть / Джерело доступу: <http://gorn.kiev.ua/publ93.htm>
13. *Горностаї П.П.* Информационный Франкенштейн или реальные последствия информационной войны. – [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: <http://gorn.kiev.ua/publ89.htm>
14. *Дистервег А.* Избранные педагогические сочинения / А Дистервег. – М., 1956. – 374 с.
15. *Донцов Д.* Патріотизм. – Львів, 1936. – С. 48 – 63.
16. *Донцов Д.* Розуміння патріотизму. – [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/HistTraditions/Patriotism.html>
17. *Жаровська О. П.* Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету / Дисертація на здобуття наук. ступеню кандидат пед. Наук 13.00.07 – теорія і методологія виховання. – Вінниця: ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського, 2015. – 290 с.
18. *Заклинський Б.* Що треба знати кожному українцеві? – К.: Богуслав-книга, 2015. – 48 с.
19. *Илларионов А.* Информационная война. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.trust.ua/illarionov/2014/09/28/2252/Informacionnaya-voina/>
20. *Каганець І.* Москву легко перемогти в тотальній війні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.ua/articles/kaganec-igor/ moskvu-legko-peremogti-v-totalnij-vijni/610422>
21. *Кершенштейнер Г.* Що таке державно громадянське виховання? / пер. з нім. В. Сімовича. – (Серія «Нові виховничі шляхи»). – Раштат – Київ: Раштатська друкарня «Союз визволення України», 1918. – 94 с.
22. *Колодій А.* Національна єдність і патріотизм як чинники національної безпеки // В кн.: Національна безпека України. Конференція

- українських випускників програм наукового стажування у США. 16-19 вересня, 2004 р. – Київ: Стилос, 2004. – С. 39-61 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://political-studies.com/?p=541>
23. *Колодій О.С.* Генетичні закономірності розвитку патріотизму в історії педагогічної думки / Джерело доступу: http://www.ipe.poltava.ua/pm/html/2010_4/kolodi.pdf
24. *Кон Г.* Західний і східний націоналізм / Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. / Упряд. О.Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип, 2010. – («Політичні ідеології»). – С.479-482.
25. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) / за ред. Л.А. Найдьонової, М.М. Слюсаревського. – Київ: Інститут соціальної і політичної психології НАПН України, 2016. – 16 с.
26. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/
27. Короткий ідеологічно-виховний курс для активістів і бійців «Правого сектора» ДУК ГО «Національна революція». – Сколе: ПП Москаль Б.В., 2015. -124 с.
28. *Костіна С.* Національна ідентичність як міждисциплінарна категорія / [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: [file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/gileya_2013_73_158%20\(1\).pdf](file:///D:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/gileya_2013_73_158%20(1).pdf)
29. *Кулік В.* Український націоналізм у час Євромайдану // Часопис «Критика», грудень 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://krytyka.com/ua/articles/ukrayinskyy-natsionalizm-u-chas-evromaydanu>
30. *Куромія Х.* Зрозуміти Донбас. – ДУХ І ЛІТЕРА. – 2016. – 142 с.
31. *Ленкавський С.* Український націоналізм. Твори у 3-хт. / За ред. О.Сича. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – Т. – 600 с.
32. *Манойло А.В.* Государственная информационная политика в особых условиях: монография. – М.: МИФИ, 2003. – 388 с. – С. 97-123.
33. *Матящук В.П.* Сучасне патріотичне виховання в школах України / В.Матящук. – Тернопіль: Мандрівець, 2014. – 384 с.
34. «Медіаклуб». Позашкільні медіаосвітні заняття // Соціальний педагог. – № 12 (96) / Голубєва О. Є., Мироненко Г. В., Стерденко С. М. – Київ, 2014. – С. 44-49.
35. Медіаосвіта та медіаграмотність: короткий огляд / Іванов В., Волошенюк О., Кульчицька Л., Мірошніченко Ю. – 2-ге вид., стер. – К.: АУП, ЦВП, 2012. – 58 с. – [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: <http://www.slideshare.net/medialiteracy/ogliad>
36. *Найдьонова Л.А.* Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу : підручник / Л.А. Найдьонова ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Вид. друге, стер. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2015 – 244 с.

37. Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. / Упряд. О.Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип, 2010. – 684 с. – («Політичні ідеології»).
38. *Онкович Г.В.* Медіаосвіта (Загальний курс): програма навчального курсу для студентів вищих навчальних закладів / Ганна Онкович. – К.: ІВО НАПН України, 2010. – 24 с.
39. Патриотизм – прибежище негодяя. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC_%E2%80%94%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B5%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B1%D0%B5%D0%B6%D0%B8%D1%89%D0%B5_%D0%BD%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%8F%D1%8F
40. *Пламенац Дж.* Два типи націоналізму / Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. / Упряд. О.Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип, 2010. – («Політичні ідеології»). – С.483-494.
41. *Почепцов Г.* Інформаційні війни. – К.: Рефл-бук, 2000. – 576 с.
42. Практикум «Медіакультура»: Робочий зошит курсу за вибором для учнів 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Л. А.Найдьонова, О. Т. Баришполець, О. Є. Голубєва та ін.; [упоряд. Н.І. Череповська]; наук. ред. Л. А.Найдьонова; Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – К., 2014. – вид 2-е, випр. і доп. – 94 с.
43. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки. – [Електронний ресурс]. – Джерело доступу:
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>
44. Пропаганда / Берлова О.А., Захаров В.П., Колесникова В.Б., Кочинева А.Л. Игра на информационном поле. Журналистика и PR для «зеленых». / Ред.-сост. – Берлова О.А. – М.: Изд-во МСоЭС, 2003. – С. 178-195.
45. Розвиваючі та пізнавальні мультфільми українською мовою
http://dity.te.ua/osvita_mult
46. *Сазонов К.* Гибридная угроза. Докричатся до скучающей Европы. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://site.ua/kirill.sazonov/4888-gibridnaya-ugroza-dokrichatsya-do-skuchayuschey-evropy/>
47. Скитський патріотизм / Історія України написана у V ст.. до нашої ери Геродотом, перекл. Спасько С.К.: К.: ФОП Стебляк О.М., 2012. – С. 75-81.
48. *Сміт Е.Д.* Національна ідентичність / Пер. з англ. П. Таращук. – К.: Основи, 1994. – 223 с.
49. *Сміт Е.Д.* Територіальні та етнічні націоналізми / Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. / Упряд. О.Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип, 2010. – («Політичні ідеології»). – С. 495-498.
50. *Соловей В.* Пропаганда как абсолютное оружие / Открытая лекция Валерия Соловья. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://www.youtube.com/watch?v=HxTQifVq8J4>

51. *Сухомлинський В.О.* Серце віддаю дітям / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори: у 5т. – К.: Радянська школа. – 1976. – Т.3 – С.7 –279.
52. Толстой Л. Патріотизм и правительство. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://az.lib.ru/t/tolstoj_lew_nikolaewich/text_1180.shtml
53. *Томсон Е.* Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм / Ева М. Томпсон / Пер. з англ. М. Корчинської. – Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008. – 368 с.
54. *Ушинський К.Д.* Про народність у громадському вихованні / К. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 1. – С. 43 – 103.
55. *Чепіль М.* Етнічний патріотизм у педагогічній спадщині К.Ушинського. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ddpu.drohobych.net/pedagogics/arhiv/29_ch1_2014/24.pdf
56. Череповська Н.І. Візуальна медіакультура: розвиток критичного мислення та творчого сприймання. Методичні рекомендації до медіаосвітнього курсу «Медіакультура» для старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: МІЛЕНІУМ, 2014. – 116 с.
57. Череповська Н.І. Медіакультура та медіаосвіта учнів ЗОШ. Візуальна медіакультура. / Наталія Череповська. – К.: Видавництво «Шкільний світ», 2010. – 128 с.
58. Череповська Н.І. Медіаосвітні засоби у вихованні патріотизму молоді в інформаційну добу [Електронний ресурс] / Н.І. Череповська // Збірник матеріалів: III Міжнародна науково-методична конференція «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи». – 2015. – С. 59-67. – Режим доступу до ресурсу: http://www.aup.com.ua/ml/Zbirnyk_konf_2015.pdf
59. Череповська Н.І. Медіаосвітні засоби як ресурс розвитку патріотичних почуттів особистості / (у співавторстві з Вознесенською О.Л.) // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології ; [редакційна рада: М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.] – К.: Міленіум, 2015. – Вип. 35 (38). – С. 231-244.
60. *Череповська Н.І.* Медіапсихологічні ресурси соціально-психологічної реабілітації постраждалих від воєнних дій. – [Електронний ресурс] / Н.І. Череповська // Збірник статей Четвертої міжнародної науково-методичної конференції «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи». – Київ : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2016. – С. 491-503 – Режим доступу до ресурсу: http://www.aup.com.ua/ml/Zbirnuk_konf_2016.pdf
61. *Череповська Н.І.* Особливості виявів патріотичних почуттів представників різних регіонів України / (у співавторстві з Вознесенською О.Л.) // Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціально і політичної психології НАПН України ; [редакційна колегія: Л.А.

- Найдьонова. Л.Г. Чорна, І.Г. Батраченко та ін.]. – К.: Міленіум, 2015. – Вип.2 (16). – С. 74-88.
62. *Череповська Н.І.* Патріотизм і національна ідентичність молоді в умовах кризи суспільства: медіапсихологічний підхід. – [Електронний ресурс] / Н.І. Череповська // Особистість в умовах кризових викликів сучасності: Матеріали методологічного семінару НАПН України (24 березня 2016 року) / За ред. академіка НАПН України С.Д. Максименка. – К., 2016. – С. 366-374. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/704987/>
63. *Череповська Н.І.* Патріотизм молоді в умовах інформаційної війни / Патріотизм у системі сучасних суспільних цінностей : матеріали XV науково-практичної конференції. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2016. – С. 107-109.
64. *Череповська Н.І.* Проблема візуального медіасприймання / Медіапсихологія: на перетині інформаційного та медіаосвітнього просторів: монографія / [О.Т. Баришполец, О.Л. Вознесенська, О.Є. Голубєва, Г.В. Мироненко, Л.А. Найдьонова, Н.О. Обухова, Н.І. Череповська] ; за наук. ред. Л.А. Найдьонової, Н.І. Череповської; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. К.: Міленіум, 2014. – С. 76-86.
65. *Чижевський Д.* Український народний характер і світогляд / Д. Чижевський // Українознавство. - К. : Зодіак-Еко, 1994. - С. 208-212.
66. *Штомка П.* Визуальная социология. – Издательство М.: Логос, 2007. – 168 с. + 32 с. цв. ил.
67. Ярош Д. Нація і революція. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vk.com/doc-110855292_437965818?dl=edf382fc9a6226ae3e
68. Ярош Д. Українська революція: XXI століття. – 2009. – 24 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://banderivets.org.ua/ukrayinska-revoluyutsiya-xxi-stolittya.html>
69. Connor W. Ethnonationalism. The Quest for Understanding. Princeton (N.J.), 1994.

Шановні колеги! Якщо ви вже ознайомилися з посібником, то мабуть звернули увагу на те, що він увібрав у себе чималий обсяг теоретичного, методичного, практичного матеріалу. Разом з тим, усе викладене нами не становить остаточну істину вже хоча б тому, що феномен патріотизму не є статичним явищем, і кожен етнос, кожна нація у різні історичні часи потребують оновлення його змісту, функцій. Також, за об'єктивних обставин запропонований український художній медіаконтент патріотичного змісту є не того рівня, якого вимагають соціально-політичні умови в країні, а

вітчизняне ігрове кіно, телесеріали, анімація проукраїнського змісту тільки починають відроджуватися. Та й сама медіаосвіта, а точніше її методи, засоби, прийоми, форми весь час мають модифікуватися відповідно вимогам розвитку медіатехнологій.

Ми спробували висвітлити проблему формування нового громадянського українського патріотизму і громадянської національної ідентичності в нашому суспільстві, висунули припущення, що патріотизм особистості є її первинним імунітетом і психологічним ресурсом, особливо в умовах інформаційної війни. Саме тому основним смисловим акцентом посібника є формування медіаграмотності – нової інструментальної якості патріота цифрової доби. Окремим завданням формування медіаграмотності є розвиток її головного елементу – критичного мислення як розуміння, що пов'язане з допитливістю, обізнаністю, неупередженістю, гнучкістю, справедливістю в оцінюванні, чесністю в зіткненні з особистими упередженнями, розсудливістю в судженнях, бажанням з'ясувати складні питання тощо взаємодіє з формуванням патріотичного світогляду, ідеалів, мотивів, ціннісних орієнтацій, переконань, конкретних рис характеру. Інтеграція патріотичних духовних й інструментальних медіапсихологічних якостей особистості реалізується за допомогою медіаосвіти, яка водночас є ресурсом і засобом розвитку оновленого патріотизму.

І насамкінець, хотілося б наголосити на актуалізації творчого підходу і глибокої самовідданості колег у надважливій справі виховання патріотизму української молоді. **Слава Україні!**